

سنڌ جا سونهان 'شاه-سچل'

[شاه لطيف ۽ سچل سرمست جي شاعريءَ جو فڪري اڀياس]

حميد سنڌي

ناري پبليڪيشن

سنڌ جا سونهان 'شاهه سچل'

[شاهه لطيف ۽ سچل سرمست جي شاعريءَ جو فڪري اڀياس]

حميد سنڌي

ناري پبليڪيشن

ناري ميڊيا سينٽر

443/3 صدر حيدرآباد

2019ع

ناري پبليڪيشن جو ڪتاب نمبر پنجهت هون

ڪتاب جو نالو: سنڌ جا سونهان 'شاهه- سچل'

[شاهه لطيف ۽ سچل سرمست جي شاعريءَ جو فڪري اڀياس]

ليکڪ: حميد سنڌي

ڇاپو پهريون: © نومبر 2019ع

ٽائٽل ڊزائين: مور ساگر

لي آٽوٽ: نصير مرزا

ڪمپوزنگ: حبيب قادر قريشي

ڇپيندڙ: ساحل پرنٽرز رابع اسڪوائر حيدرآباد 03332634650

ڇپرائيندڙ: نذير ناز - ناري پبليڪيشن، ناري ميڊيا سينٽر

443/3 صدر حيدرآباد فون: 2731165

قيمت: 250/ روپيا

اسٽاڪسٽ

شاهه لطيف ڪتاب گهر، گاڏي کاتو حيدرآباد

پتائي بوڪ هائوس اوريئنٽ سنٽر حيدرآباد + حيدرآباد لاهائوس، سامهون حبيب بئنڪ اسٽيشن روڊ، حيدرآباد

شهير يزدان بوڪ اسٽال، ڀٽ شاهه + حيدري ڪتاب گهر، ڀٽ شاهه + ڪائنيا واڙ اسٽور، اردو بازار، ڪراچي

حسين عامر نيوز ايڄنسي، مين بس اسٽاپ، سجاوڻ + لال بخش نيوز پيپر ايڄنٽ، نٿو

راڻيل ڪتاب گهر لاڙڪاڻو + رهبر بوڪ اڪيڊمي، رابع سينٽر، لاڙڪاڻو

عبدالله بڪ ڊيپو لاڙڪاڻو + نيشنل بوڪ ڊيپو بندر روڊ، لاڙڪاڻو

سليمان برادرس نوابشاهه + اشرف بوڪ اسٽال، مسجد روڊ نوابشاهه + رانڙو ڪتاب گهر، مڪرانڊ + گلشهر ڪتاب گهر، نوابشاهه

سڪندري بوڪ ڊيپو ڪپرو + حافظ ڪتاب خانو ڪپرو + مهراڻ بڪ ڊيپو، ڪپرو + المهران ادبي ڪتاب گهر، سانگهڙ

ڪنگري بڪ شاپ، ميرپور خاص + سحر ڪتاب گهر، ميرپور خاص + حلال ڪتاب گهر، ميرپور خاص

الميز ڪتاب گهر، عمر ڪوٽ + ٿر ڪتاب گهر، عمر ڪوٽ

سليم نيوز ايڄنسي، نيوس اسٽيمپ ڍانڍو + جنيد بوڪ ڊيپو ڍانڍو + مذهبي اسلامي ڪتاب خانو ڍانڍو

رزاق بڪ سينٽر، ميهڙ + مراد بڪ اسٽال، سيوهڻ + مرچو لال بوڪ ڊيپو، بندين + رحيم بوڪ ڊيپو، بندين + سوجهرو ڪتاب گهر، بندين

ٿر ڪتاب گهر، مني + ساگر ڪتاب گهر، مني + ڪتاب مرڪز، فريئر روڊ، سکر + عزيز ڪتاب گهر، بئراج روڊ، سکر

مهراڻ بڪ سينٽر، سکر + فيضان بڪ ڊيپو، نيمر جي ڇاڙهي، سکر + الفتح نيوز ايڄنسي، مهراڻ مرڪز، سکر

بخاري ڪتاب گهر، انغان سينٽر، سکر + صديق حيدر ڪتاب گهر، شڪارپور + مولوي عبدالرحمن تاجران ڪتاب، شڪارپور

سنڌ ڪتاب گهر، شڪارپور + تهذيب نيوز ايڄنسي، خيرپور ميرس + نيشنل بڪ اسٽال، پنج گلو جوڪ، خيرپور ميرس

خيرپور بڪ اسٽال، خيرپور ميرس + سڪندي ڪتاب گهر، پير جو ڳوٺ + لغاري بڪ ڊيپو، ٿري ميرواهه

مڪتب عزيزي ڪهڙا + سچل ڪتاب گهر، درازا - مارنگ ڪتاب گهر، ڪنڊيارو + قاسميه لائبريري، اسپتال روڊ ڪنڊيارو

ميسڙ بڪ ڊيپو، نوشهروفيروز + راشد بڪ ڊيپو، نوشهروفيروز

ادريسن هيٺو ٿي.

۱۰۱۲۰۵۱۹

ارينا

نامياري همعصر ليڪڪا
ماهتاب محبوب صاحب
جي نانءُ

سٺاءَ

♦ مقدمو۔ آدم جي ڪهاڻي۔ لطيف ۽
سچل جي زباني

9 حميد سنڌي

• اندر روح رهيام۔ شاهه لطيف جي سُرَن جو اڀياس

19	سُر سامونڊي	♦ سامونڊيڪو سڱ
25	سُر سارنگ	♦ اندر جهڙ جهوري وهي
35	سُر بلاول	♦ الا جُنگ جيئن
41	سُر رامڪلي	♦ جاگرُ ڏني گودڙي
50	سُر ڪاموڙ	♦ آڻي ڏنائون هيرا لعل هٿن سان
55	سُر گهاتو	♦ گهاتو گهر نه آيا
62	سُر ڪاپاڻي	♦ ڪٿي سڀ ڄمار
67	سُر بروو	♦ ڪريان روح رهاڻ
73	سُر ڪاهوڙي	♦ مون سي ڏنا ماءِ
79	سُر ڪاراييل	♦ آءُ اڏامي هنجڙا
91	سُر مارئي	♦ الا ائين م رهو
96	سُر ليلا چنيسر	♦ ليلا لڇ م ايترو
	ڪتاب ڪنڌيءَ	♦ جي تند برابر توريان
101	ڪونئر تڙن جو مهاڳ	

آري اچين شال - سچل سرمست جي شاعريءَ جو اڀياس

- 117 تنوير عباسي ✦ انوکو اسلوب
- 119 حميد سنڌي ✦ الستي آواز
- 123 حميد سنڌي ✦ مون... لپان... توسان...
- 127 حميد سنڌي ✦ پٺيءَ ڇڄ نه ڇل
- 132 حميد سنڌي ✦ سچل جي هير ۽ سچل جو رانجهو
- 141 حميد سنڌي ✦ سچل جو سچ
- 151 حميد سنڌي ✦ آري اچين شال
- 159 حميد سنڌي ✦ ماضيءَ جا صوفي اڄ جا مسيحا
- 168 حميد سنڌي ✦ يار سچوءَ رنگ لايو

منهنجي سوچ

سنڌي ٻوليءَ جي ناليواري محسنِ ادب، ڪهاڻيڪار عالم اسڪالر ۽ ادبي فورم بزمِ روح رهاڻ جو سرپرست جنهن جي قلم مان سرچيل هڪڙي انتهائي بهترين تخليق ”سنڌ جا سونهان، شاهه-سچل“ ڪتاب، جنهن کي ناري پبليڪيشن ڇپرائي اوهان پڙهندڙن جي هٿن تائين پهچائڻ ۾ سرهائي ۽ فخر محسوس ڪري رهي آهي.

محترم حميد سنڌي پنهنجي هن ڪتاب ۾ شاهه عبداللطيف ڀٽائي ۽ سچل سرمست تي تحقيقي مقالا ۽ تاثرات گهڻي چاهت ۽ محنت سان لکيا آهن. ناري پبليڪيشن جي به سدائين اهاڻي ڪوشش رهي آهي ته سنڌي ادب کي سٺا سٺا ڪتاب ڏجن جيئن پڙهندڙ فيض پرائين.

سائيو! ان سلسلي جي ڪڙي کي اڳتي وڌائيندي ناري پبليڪيشن طرفان هي 65هون ڪتاب ۽ ليکڪ محترم حميد سنڌي جو هن اداري طرفان هي ٽيون ڪتاب ڇپي رهي آهيان. هن کان اڳ به ڪتاب هڪڙو ڪهاڻين جو مجموعو ”راڻا جي راجپوت“ ۽ ٻيو ”سوني زنجير“ جيڪو جاپاني ٻولي مان ٻارڙن لاءِ ترجمو ڪيو اٿس. سندس هي ٽيون ڪتاب ”سنڌ جا سونهان، شاهه - سچل“ جي نالي سان ڇپي اوهان جي هٿن تائين پهچايو آهي. پيءُ نصير مرزا ۽ حميد سنڌي جي بيحد ثورائتي آهيان، جيڪي هميشه منهنجا ٻانهن ٻيلي ٿي رهيا آهن، ۽ مونکي اڳتي وڌڻ لاءِ حوصلو ڏيندا رهيا آهن ۽ ادبي دنيا ۾ منهنجا چپر ۽ چانور رهيا آهن، ادب جي دنيا ۾ نه صرف منهنجو پر هنن سڀني جو ساٿ ڏنو آهي، هنن کي سنڌي ٻولي، ادب جي واڌاري، سنڌي ثقافت کي نمايان ڪرڻ، سنڌ ۾ ادبي سرگرمين کي منظم ڪرڻ پنهنجي هٿن - وڙان خرچ ڪري سنڌي ٻولي جي خدمت ڪرڻ جو جنون اٿن. ٻي سندن اها خوبي آهي ته دوستن جي ڏک سُڪ ۾ شريڪ ٿيندڙ يارن جا يار آهن.

دوستو! هي دؤر ڪشمڪش جو دؤر آهي، هن ڪشمڪش واري دؤر ۾ هي سنڌ اندر هڪ روشن چنڊ وانگر چمڪندڙ آهي، جنهن جي روشني سان سنڌ جا ادبي ۽ تعليمي ادارا، ادبي محفلون، روح رهاڻ جي روشني جاري ساري آهي.

سنڌ جا سونهان 'شاهه سجڻ'

تازو نومبر مهيني ۾ ڪاوش ۾ سندس ڪالم شايع ٿيو آهي. ”اچو ته سنڌي ٻولي جي بقاء لاءِ ماحول جوڙيون“. جنهن ۾ پاڻ لکن ٿا ته ”سموري حياتي مون کليل اکين سان ڪيئن خواب ڏنا آهن ۽ بند اکين سان خيالي ۽ فڪر جي ڏنيا آباد ڪئي. مون ايندراپائونڊ جي هنن جملن سان ڪافي وقت سميت ٿيندي گذاريو هن چيو هو ته:

مون کي ياد آهي اهو زمانو
جڏهن مؤرخن انهن ڳالهين لاءِ
تاريخ جا صفحہ خالي ڇڏي ڏنا هئا
جن جي باري ۾ هو ڪجهه نه ڄاڻندا هئا
اهي خوبانين جا ڇڳا هوا تن سان
اوله کان اوڀر طرف اڏاميان ٿي

۽ مان انهن کي ڪرڻ کان بچائڻ جي ڪوشش ڪري رهيو آهيان.
سنڌ جي تاريخ جا صفحا اڃا ته ناهن پر ان ۾ ڪيترا ئي خالي ڇڏي
ڏنل آهن. جن ۾ تاريخدانن سنڌي ادب جي حوالي سان خبردار ڪندي اهو
چيو آهي ته قومن جو ورثو سرمايو ۽ تحفظ سندن پنهنجي ئي زبان آهي.
قومن جو تشخص انهن جي ٻوليءَ تي دارومدار رکي ٿو.“

مان محترم حميد سنڌي جي انهي ڳالهه کي سو فيصلو مڃان ۽ يقين
رکان ٿي. اسان سنڌي قوم جي بقا ئي ٻولي ۾ آهي. اسان پنهنجي گهرن ۾ ٻارن
سان سنڌي ڳالهايون ۽ سنڌي ڪتاب پڙهڻ جو شوق ڏياريون بلڪه ننڍڙا
ننڍڙا ڪتاب گهر ۾ وٺي اچون ۽ ٻارن کي ننڍپڻ ۾ سنڌي پڙهڻ جو شوق
ڏياريون، انٽرنيٽ کان بچايون. بس مان انهيءَ اميد ۽ جذبي سان ڪتاب شايع
ڪندي رهندي آهيان. متان سنڌ وارا سمجهن ته ٻين وانگر نذير ناز مياوس
ٿي ڪتاب ڇپرائڻ کان مات ڪري ويهي رهي آهي. ايئن ٿي نٿو سگهي.
انشاءالله اهو ڪتابي سلسلو جاري ساري رهندو جيترا ڏينهن جيئري آهيان،
بس اوهان پڙهندڙن جو سات گهرجي. بقول ڪنهن شاعر جي:

جي اڪيون بند ڪري سمهين رهان،
تو ستان کي جاڳائيندو ڪير.

بس اوهانجي

نذير ناز

مقدمو

آدم جي ڪهاڻي۔ لطيف ۽ سچل جي زباني

حميد سندي

انسان جي ڪهاڻي ايتري پراڻي آهي، جيترو سندس وجود. هن ڪهاڻي جو پهريون امين حضرت آدم عليه السلام کي چيو وڃي ٿو جنهن جي ڪهاڻي پيار ۽ محبت کان شروع ٿئي. بي بي حوا ان ڪهاڻي جو ٻيو ڪردار آهي. هن ڌرتي تي پيار، محبت ۽ امن آشتي جي رشتن جي تخليق ٿي ته ان سان گڏ نفرتن ڪڍڻ به جنم ورتو. هر رُخ کي به پاسا آهن. اوندھ آهي ته روشني به. انسانيت آهي ته حيوانيت ان سان گڏ جنم وٺي ٿي. حضرت آدم ۽ آدم جي ڪهاڻي جا ٻيا ڪردار هابيل قابيل آهن. جيڪي انسان جي اندر وقت به وقت پيدا ٿيندڙ تضاد کي بيان ڪن ٿا. ان تضاد جو نتيجو هدايت ۽ رهبري کي اورانگهي اڳتي وڌي وڃڻ جو نتيجو آهي ۽ هن ڌرتي تي پهريون قتل ٿئي ٿو. اهو قتل ڪئين قتلن کي جنم ڏئي ٿو. ايئن هي ڪهاڻي پيار، محبت، امن آشتي سان گڏ حيوانيت ۽ گمراهي جي ڪهاڻي بڻجي تاريخ جي صفحن تي ڦهلجي وڃي ٿي. رب جبار انسان جي بغي تاريخ رُخ کي جلال سان نه جمال سان ڏيکي ٿو ۽ وقت به وقت هن ڌرتي تي ڪئين پيغمبر موڪليا. آسماني ڪتاب موڪليا. ان مان ڪئين شاخون ڦٽيون. پر هن ڌرتي تي جيڪو رت پهريون وهيو هو اهو ڪڏهن نه سڪو. انسان پنهنجي ڪرت ۾ ڏينهن ۽ رات جي تضاد کي قائم رکيو ۽ ڏڻي پنهنجي ڪرت ۾ هن ڌرتي تي سنائي سڀڻائي، سچ ۽ حق جو علم بلند ڪرڻ لاءِ جيڪي سندس صنعتون پڻ آهن. نبين پيغمبرن

سان گڏ لامحدود ولي، مفڪر، شاعر موڪليندو رهيو. هن ڌرتي تي جنهن ذڪر تي جنهن جو هو تخليق ڪيل آهي ۽ انهن تي وصفن سان هن ڌرتي کي اجاري انسانن ۾ غير برابري، غير متوازن هجڻ جو لاڙو تڏهن پيدا ٿيو. جڏهن هر گليا جي رنگينين ۽ مزن ۾ پينپلجي هڪ ٻئي جي وجود کي فنا ڪرڻ لاءِ رستو هن ڳوليو. حقن تي ڌاڙا، ٻئي جي جياپي کي پنهنجي وجود لاءِ خطرو سمجهڻ ۽ مان ئي مان هجڻ لاءِ هن هيءَ ڌرتي تامڻي ڪري ڇڏي ڪائنات جي هر شيءِ ۾ ڪثرت جا ڪئين فرق قائم ڪيا ۽ سڀني شين جون الڳ الڳ حيثيتون مقرر ڪري، غير برابري تي ايمان آندو. ائين جنگ جلد، ڏاڍ ڌم جو بنياد پيو. اسان جي نئين پيغمبرن جي ميٺ محبت، امن ۽ آشتي جي پيغام کي اڳتي نيٺ لاءِ جنهن فڪر وڌيڪ ماڻهن تي اثر ڪيو اهو هو صوفي فڪر. صوفين جي فڪر جڏهن، قرآن جي فڪر کي سولو ڪري ماڻهن کي پڙهايو ته ڪئين پوئلڳ ٺهيا، امن جا پيامبر بڻيا. ايئن امن ۽ آشتي ۾ ايمان آڻڻ وارن جو تعداد وڌيو. امن آڻڻ جو فڪر ڪو سولو فڪر نه هو. ان لاءِ پهريائين پاڻ مارڻ وارو سبق پڙهڻو هو. ”مان ٻيو ۽ هو ٻيو“ وارو خيال دل مان ڪڍڻو هو. ان صوفي فڪر جي ڪهاڻي به ان ڏينهن کان شروع ٿي ٿئي، جنهن ڏينهن کان انسان جي ڪهاڻي، مفڪر پيامبرن جا ڪردار ان ڏينهن کان جنم وٺن ٿا، جڏهن کان هن ڌرتي تي رب جليل پيغمبر موڪليا ۽ آسماني ڪتاب موڪليا. هي پيغمبر، هي ولي، هي صوفي، هي مفڪر هڪ ئي سلسلي جي ڪڙي آهن. لطيف ۽ سچل سائين به انهي لڏي جا پيامبر، صوفي فقير آهن. هن ڌرتي تي عشق ۽ امن جا پيامبر بڻجي آيا. هُنن سڀني سماجي قدرن ۽ بنڌڻن کي توڙيو، ان لاءِ ته ان جو بنياد، مان ٻيو ۽ هو ٻيو تي پيل هو. هُنن پهريائين امن جي بنياد وجهڻ لاءِ پنڊت پادري، ملا ۽ محبت جي مدي خارج تاويلن ۽ تشريحن کي رد ڪيو. هُنن انسان کي پاڻ اعليٰ ۽ افضل سمجهائڻ لاءِ سڀ فرق مٽائڻ لاءِ چيو. لطيف ۽ سچل اهڙين ڪيفيتن سان سرشار آهي، جيڪي کين هن ڌرتي تي امن ۽ پيار

ڦهلائڻ لاءِ بخشيون ويون آهن. هيءُ انسانن سان عشق، هيءُ پيار ۽ محبت جو پيغام حقيقت ۾ ان امن ڏانهن وڪ هڻي، جنهن جي شروعات لطيف جي ڏينهن ۾ ٿي چڪي هئي ۽ ان لاءِ سچل به توهو، لطيف ۽ سچل جي فڪر ۾ هم آهنگي، اڳتي نيٺ جا پنڌ پيچرا تقريباً ساڳيا ئي آهن. ماڻهن سان محبت، ڏاڍو ڏمڙ خلاف جنگ، انسان اندر ٿيندڙ پيچ ڊاهه ۽ نيڪي بدي جي ويڙهه لاءِ نصيحتون، ”مون ۾ آهين تون“ وارو لطيفي سبق سچل به هيئن پڙهائي ٿو:

مان ۾ آهين تون، تو ۾ آهيان مان،
بجلي بادل سان، آهي جيئن سپرين.

اهي حقيقتون حقيقت ۾ ان وقت سنڌ ۾ جيڪي سياسي ۽ مذهبي حالتون هيون، ان جي نشاندهي ڪن ٿيون. منهنجي نظر ۾ لطيف ۽ سچل سنڌ تي جيڪي ٿيو پئي يا جن جو تعلق رهيو. يا جيڪي سچ هويا حقيقت هئي، ان جو آواز آهن. لطيف ۽ سچل سنڌ جي ماضي ۽ ان وقت جي حال جو ردعمل آهن. ارغونن ترخانن واري دور کان ڪلهوڙن تائين واري دور کي ڏسجي. يار محمد ڪلهوڙي کان نور محمد ڪلهوڙي تائين ۽ انهن ڏينهن ۾ نادر شاهه جي سنڌ تي ڪاهه، نادر شاهه سنڌ جي حاڪم نور محمد ڪلهوڙي جا ٻه پٽ يرغمال ڪري وٺي ويو. انهيءَ صورتحال تي ڊاڪٽر درشهور سيد پنهنجي ڪتاب The Poetry of Shah Abdul Latif ۾ لکي ٿي:

The great Sindhi Poet, Shah Abdul Latif who forms the subject of this study was destined to experiences the impacts of internal political weakness within the sub-continent as well as the effect of attacks from muslim neighbours from Iran and Afghanistan.

پير حسام الدين راشدي سنڌ جي تاريخ بيان ڪندي چئي ٿو:
”ڏهين صدي هجري سنڌ لاءِ ڌارين جي تسلط، زور زبردستي ۽

تمام ڏچي جي صدي هئي، انهن اڍائي سو ورهين تائين سنڌ غلامي جي زنجيرن کي توڙي ڪانه سگهي. انهن اڍائي صدين جي مايوس ۽ پراون جي غير شريفانه سلوڪ سنڌي عوام جي ذهن ۽ فطري حوصلن ۽ همٿن کي ايترو چيهورسايو جنهن جا اثرات اڄ تائين مختلف صورتن ۾ سندس مزاج ۽ طبيعت تي اثرانداز رهندا اچن ٿا. ارغونن جي استبدادي حڪومت، ترخانن جي زور زبردستي، مرزا باقي ترخان ۽ محمود بکري جي ظالمانه گرفت، ازانسواءِ خراسان مان لاتعداد اميرن، صاحبِ اختيار ۽ اقتدار جي آمد، سنڌ جهڙي ننڍڙي امن پسند ۽ مانيٽي سپاهِ واري ملڪ لاءِ در حقيقت هڪ عذاب، قهر ۽ خدائي ڪوٺ هو. جيڪو هتان جي گهرو جهڳڙن جي نتيجي ۾ قدرت طرفان سزا طور نازل ٿيو، جنهن جو نتيجو اجتماعي خواهه انفرادي سمورو سنڌ کي يوڳٽو پيو....“

مٿئين صورتحال کي ڏسي ائين چيو ويو ته اسان جي عظيم شاعر شاهه عبداللطيف ڀٽائي پاڻ پنهنجي اکين سان سنڌ ۽ سنڌي سماج جي انهن پوڻن ٻن سئو سالن جي غلامي جي پوئين 47 سالن جي عرصي کي پنهنجي اکين سان ڏٺو ۽ ان جو مشاهدو ۽ تجزيو ڪيو.

اسان جو سچل به انهي سلسلي جي ڪڙي آهي. عطا محمد حامي پنهنجي ڪتاب ”نينهن جا نعرا“ ۾ لکي ٿو ته: ”سچل سائين انهيءَ زماني ۾ پرورش پاتي، جيڪو سياسي لحاظ کان پر آشوب هيو. شاهه عنايت جهوڪ واري ۽ مخدوم عبدالرحمن ڪهڙن واري جي شهادت جي ياد پراڻي نه ٿي هئي. ڪيترا ماڻهو جيئرا هئا، جيڪي مٿين واقعن وقت موجود هئا. ميان غلام شاهه ڪلهوڙي ۽ سندس پيءُ عطر خان جي ويڙهه، مير بهرام خان جو پنهنجي پٽ مير صويدار خان سميت جو بي درديءَ سان قتل ٿيڻ، ميان سرفراز جو شهيد ٿيڻ ۽ مير بجار خان جو دغا سان قتل ٿيڻ وغيره سمورا واقعا سچل سائين جي وقت ٿيا. انهن کان سواءِ ڪلهوڙن جي ڪمال جو سج لهڻ ۽ ٽالپرن جي اقبال جو آفتاب

اڀرڻ، سچل سائين پنهنجي اکين سان ڏٺا. هيءُ اهو زمانو هو، جڏهن مدد خان پٺاڻ سنڌ ۾ اچي پنهنجي قهر جو طوفان کڙو ڪيو هو.“
 مٿين صورتحال ٻڌائڻ جو مقصد اهو هيو ته سرمد هجي، شاهه عنايت شهيد هجي، لطيف هجي يا سچل، اهي وقت ۽ تاريخ جو اهڙو پڙاڏو آهن، جواج به سندس فڪر کي وقت جي ضرورت سمجهي سنڌ جو ماڻهو اهو فڪر اها سوچ پنهنجي ڪري اها وات وٺڻ چاهي ٿو جيڪا کين حق، سچ، پيار محبت ۽ امن ڏانهن نيئي. سرمد، شاهه عنايت ۽ ٻين صوفين تي جيڪو ملڪ ۽ ماڻهن جو بار هو ان کان وڌو لطيف تي پيو جو اهو لقاءُ ڏسندو رهيو. سچل تي وقت جو بار اڃا به وڏو رهيو جو هو انهي دور تائين ڏاڍو ڏمر، بدامني، قتل غارتگيري کي ڏسندو رهيو. هو وڌيڪ باغي هو انهي سماج کان جيڪو نائنصافي، مذهبي متيڀد، ڪوڙ ۽ ڪپت تي بيٺل هو. هن آدم جي ڪهاڻي اصل سمجهي هئي، جتان شروعات ٿي هئي:

الف مون آدم ٿيو ڪري هنگاما هل
 هندو مومن سو ٿيو ڀول نه ٻئي ڪنهن ڀل
 ”خلق الاشيا فهمو عينها“ ايهو آڻ عمل
 تڄ گلابي گل، مر مارينئي منصور جيان

سچل جو گلابي گل ٿيڻ جو تصور به منصور سان لاڳاپيل آهي، منصور جنهن جو فڪر ناقابل شڪست رهيو. سچل گلابي گل ٿيڻ لاءِ ته چيو پر اڄ تائين گلابي گل ٿيڻ لاءِ ڪنهن ويچارو آهي. اڄ اسان تي لطيف ۽ سچل کان پوءِ وڌو بار آهي، اسان کانئن پوءِ ڪيترن سوسالن جي تاريخ جا امين آهيون، جيڪا تاريخ هاڻي قابيل واري قصي کي دهرائيندي ٿي اچي. جيڪا تاريخ وهيل رت سڪڻ نه ٿي ڏني. انسانذات جورت وهندو رهي ٿو. اهي ئي حقن تي ڏاڙا، اهي ئي ڏاڙيل، اهي ئي ڏاڍو ڏمر جا ڏهڪاءُ، هر انسان شاهه عنايت وانگي شهيد ٿئي ٿو يا بلاول وانگي ڪهاڻي ۾ پيڙهيو وڃي ٿو ۽ گمنامي جو موت سندس مقدر آهي.

هن سماج جو پورا پورا ٿيڻ، اهو غير برابري ۽ گمراهي واري واٽ وٺي وڃڻ جي ڪري آهي. هر دور ۾ نبي پيغمبر آيا. انهن کان پوءِ ولي، مفڪر ۽ شاعر آيا. سرمد، شاهه عنايت، لطيف، سچل، سامي، بيدل کان پوءِ ماٺ وٺيو وڃي. ڳالهه ته ڳوهڻ جهڙي خلق اڳيان خاموش نه عبرت نه غيرت آهي، حيراني حيرت... اڄ اسين سڀ پاڻ حيرت جي تصوير آهيون.

صاحب تنهنجي صاحبي، عجب ڏني سون،
پن ٻوڙين پاتال ۾، پاهڻ تارين تون،
جي راضي ٿيئين تون، ته ميرياڻي مان لهان.

سچ ته لطيف ۽ سچل اسان وٽ آهن ضرور، پر نه اسان وٽ امن، ۽ پيار خلوص، نه سچ نه حق، ڇا وري ڪو لطيف اچي يا سچل اچي. ڇا هي سندن ڪلام سڀ لطيف ۽ سچل جو پرتو نه آهي، سندن وجود جو اهڃاڻ نه آهي. پوءِ چواڻ اسين مصلحتن جو شڪار آهيون، ڇو ته اسين سچل وانگر اهو چئون ٿا:

سچ ٿا مرد چون، ڪنهن کي وڻي نه وڻي،
ڪوڙي دوستيءَ جو دم بڻي نه بڻي.

مان انهيءَ انسان، انهيءَ آدم جي ڪهاڻي کي، هت ختم ڪريان ٿو جنهن جي فڪر کي اڏوهي وٺي وئي آهي. هو عظيم صوفي شاعر ۽ مفڪرن جي فڪر کي وساري ويٺو آهي ۽ وٽس لڳي ٿو ته اٽڪت تاريخڪ رات آهي. باڪ ڦٽڻ لاءِ وري به هن کي انهي صوفي، شاعر، مفڪرن ڏي وڃڻو پوندو. هن دور جي انهن عظيم شاعرن ڏانهن ور وڙ ڪيو بيوسي مان ته نهاريان ٿو:

آري اچين شال، نماڻي جي نجهري
هيءُ مون ڏسي حال، ڪرين غور غريب تي.

سنڌ جا سونھان 'شاھ۔ سچل'

مددي ڪتاب

1. آڏواڻي، ڪلياڻ، ”سچل“، جڙ ھند ڪاليج، بمبئي 1954ع ۽ 77ع
2. آڏواڻي، ڪلياڻ، ”سچل سرمست جو چونڊ ڪلام“، ساهتيا اڪيڊمي، دهلي.
3. بلديو مٽلاڻي، ”سچل جون وايون“ الھاس نگر، 1991ع.
4. تنوير عباسي، ”شاھ لطيف جي شاعري“.
5. حامي عطا محمد، ”نينھن جا نعرا“.
6. درشھوار سيد، ڊاڪٽر، ”The poetry of Shah Abdul Latif“
7. گویند مالھي، سچل سرمست، مضمون، تماھي، رچنا، ڪلڪتو، جولاءِ۔
سيپٽمبر 1999ع
8. وتڻ مل: The life Religion and poetry of Shah Abdul Latif.

اندر روح رهيامَ

(شاه لطيف جي شاعريءَ جو فڪري اڀياس)

سامونڊيڪو سڱ

سُر سامونڊي

سي ئي جو پڻ ڏينهن، جڏهن سڄو سفر هليا،
رٿان، رهن نه سپرين، آيل! ڪريان ڪيئن،
مون کي چاڙهي ڇيئن، ويو وڻجارو اوھري

شاهه سائين جو سڄو ڪلام اهڙن بيتن سان ڀريل آهي جيڪي
انسان جي اندر وقت به وقت اُڀرندڙ دلي جذبن ۽ اُمنگن جي ترجماني
ڪن ٿا. خاص طرح اُن وقت جڏهن دل کي لوڏو آيو هجي ۽ دلسوڙي يا
رقعت آميز واقعا ٿيا هجن. شاهه صاحب، چوڻ کي ته وڻجاري جي فراق
جو منظر چٽيو آهي پر پڙهندي ماڻهوءَ کي جڏهن پنهنجو فراق فڪر ۾
وجهي ٿو ته ماڻهو جهجهيو پئي.

هي اهو ئي موقعو آهي ته شاهه سائين جي عرس جي تياري آهي،
سڀ تڙ پيا سينگارجن ۽ ڪيترا وڻجارا جيئن ويا ته موتيا ڪينڪي.
ادبي ميٽراڪو هجي يا موسيقيءَ جي محفل هر سال سڳي، ڏاڳي کي
ڇڪڻ وارو ڳنڍ توڙو ڪرڻ وارو ڪيترن ئي ماهرن جو مهندار ممتاز
مرزا اڄ اسان وٽ ڪونهي.

ممتاز جو موڪلائي وڃڻ ڪو معمولي واقعو ڪونهي. سندس
ڪوٽ اُن ويلي ئي محسوس ٿي هئي، اڄ ته سڄي ڪارخاني کي جڙندي
ڏسيو ڪل وڃي اها پٽي ٿي ته بندر ۽ بازاريون سڃا آهن. سامونڊين
ريءَ سڀ تڙ پسا آهن ۽ وڻجاري جو پتو ڪونهي.

سنڌ جا سونهان 'شاهه سجڙ'

نه سي تڙ هوڙاڪ، نه وايون وڻجارن جون،
سرتيون! سامونڊين جا، اڄ پڻ چڪير چاڪ،
مارينهون فراق، پاڙيچيون، پرين جا.

ان موقعي تي سندس پيو ساٿي وڻجارو محمد يوسف ياد اچي ٿو
جيڪو جڙ ته سندس ئي پٺيان جيئن ڳوليندو نڪتو ته نه وريو،
موسيقيءَ جي محفل جڙ اُڇڙي وئي.
هڪ هنڌان ممتاز پڪاري ۽ سڌ وراڻي، يوسف هڪدم پهچي،
يوسف پهتو ناهي ماڻهو جهريو ناهي. محفل مست ڪري اُٿندو.

ويندس ڪيچ ڪهي، سيٺن ساڻ سهي،
وو پينر! آءُ جيئندس تان نه جتن ري
(شاهه)

لطيف سرڪار سان سندس لئون لڳل هئي، پيو پڪاريندو هو.

ڏاڳهن ڏيرن ساڻ، ڪرهن ڪيچن ساڻ،
متان ڪاٻي لئون لائي.

اڄ گنج ڪي نئين سر تيار ڪرڻ وارو ممتاز ويو لطيف سرڪار
ڪي ڳائڻ وارو سنڌ جو بيجل يوسف ويو ادبي ڪانفرنس ۾ هميشه
شريڪ ٿيندڙ جهونو پانڊيٽڙو عبدالحميد سنڌي به سفر تي هليو ته بس
شاهه سائينءَ جو هيءُ بيت نهوڙي نئين ٿو.

اونهي ۾ اوھري، جڏهن ويا جي،
موتي ماڳ نه آيا، ماءُ! سامونڊي سي،
ڪارو نئين ڪي، جيڪس وهه وري ويو.

هيءُ سُر به سڪ سان ممتاز سائين چونڊيو هو. گهڻو تڏو سُر جي
چونڊ پاڻ ڪندو هو پر صلاح ۾ هميشه مان ساڻس گڏ هوندو هيس. 'هن
سال جو سُر سامونڊي سوچيو اٿم، اهو چوندي سندس منهن تي
عجيب ريڪائون اُپري آيون. اوچتو هيءُ بيت پڙهيائين:

سنڌ جا سونھان 'شاھ۔ سچل'

مون آبي تڙ وٽ، پرين پڳھ چوڙيا،
ڪا منھين ۾ گھٽ، نا ته سچڻ سباجها گھڻو

وقت جو پرن وارو گھوڙو شھسوار کان نا آشنا تيز اڏامي پيو. جتان
جتان لنگھي اڳتي وڌي تو اھو ماضيءَ جي پردن ۾ گم ٿيو وڃي، دروازا
بند ٿيو وڃن. پر مون لاءِ ممتاز جو اھو پڙھيل بيت ائين آھي جڻ
سامھون آھي ۽ ڳالھائي وينو.

There was a door to which I found no key
There was a veil past which I could not see
Some little taik a while of me and Thee
There seemed and then no more of thee and me
(Rubaiyat Omar Khayam)

ترجمو:

ھڪ دروازو ھو جنھن جي ڪنجي ڪانه مليم.
ھڪ پردو ھو جنھن کان پريان ڪونه ڏنم.
تنھنجي منھنجي وچ ۾ ڪا ڳالھ ھلي.
پوءِ نه تون رھين نه مان رھيم.

شاھ سائين سچي ڪلام ۾ انھن ئي جذبن جو اظهار ڪيو آھي.
خاص طرح سُر سامونڊي نه رڳو جدائيءَ، فراق جو سُر آھي خاص طرح
ھيءُ بيت عمر خيام جي رباعي ۾ آيل فڪر کان نه اورتِي آھي نه پرتِي.

ننگرئون نيڻين، مَنُ اوليءَ نه اوھري
سباجھين نيڻين، پائي ڳڻ، ڳھيو ھنيون.

سچي سُر سامونڊيءَ کي جي ٿورا لفظ ڏنا وڃن ته ليلا رام وٽ مل
۽ ڊاڪٽر دُر شھوار جا ھي جملا به ڪافي آھن.

The word samundi means a sailoer. This name is
given to this sur, because it describes the state of the
sailors while on sea the same moral being held in view as
in the previous sur (sur siri Rag)

The poet considers man a sailor or a passenger in a

ship in the midst of an ocean. Although a man comes out safe from a thousand perils with the help of God still it is necessary just as that he should keep himself aloof from evil passions a sailor should keep his ship safe.

آهي سچل شال موتي اچن. وڻجاري جي وني آساني آهي.

هي سچل سيئي، جي مون ڪوڏ نهاريا.
ايندمر جان پيهي، ته سڀ لاهيندمر ڏکڙا.

In sur samundhi and sur SriRag Shah Abdul Latif speaks elaborately on different aspects of the sea. On the one hand, he refers to the amazing vastness and depth of the sea, which Consealed within itself numerous secrets and divine attributes. It Symbolises the ocean of divine love and knowledge. If a seeker is able to attain even drop of it, it will suffice for a lifetime. He expresses this idea in the following lines.

سيوا ڪر سمونڊ جي، جت جر وهي توڃال،
سئين وهن سير ۾، ماڻڪ موتي لال،
جي ماسو جڙئي مال، ته پوچارا پُر تئين.
(سُر سريراڳ)

سُر سامونڊيءَ ۾ وري اها ڪيفيت هن ريت آهي.

وڃيئي وسري شال، جو تو سوڌو سڪيو
اڃا آئين ڪال، پڙ تو سفر سنهين.
هونئن به نينهن ناتي، وارا پنڌ پيچرا ڏاڍا ڏکيا آهن.
سامونڊيڪو سڱ، آهي گوندر گاڏڻون،
انگهن چاڙهي آڱ، ويو وڻجارو اوھري.

هر سال آخر ۾ دوستن محترم - بيد آخوند ۽ ممتاز مرزا جا ٿورا
مڃيندو هوس. هن سال به ٻنهي يارن جا ٿورا، جن مون سان ساٿ نڀايو
۽ مان ڏٺو. ممتاز سائين هجي يا نه هجي، هو هميشه ساٿ رهندو.

سنڌ جا سونهان 'شاه-سچل'

اُنن پانڌئيڙن جا به تورا جيڪي مون سان ادبي ڪانفرنس ۾ گڏ
ويهي اچي ورو رچنديون ڪن.

هي سچل سيئي. جي مون ڪوڏ نهاريا،
ايندم جان پيهي، ته سپ لاهيندم ڏکڙا.
(شاه)

(حميد سنڌيءَ پاران مرتب ڪيل سر سامونڊيءَ بابت مقالن
جي مجموعي جو مهاڳ 28.05.1997)

مددي ڪتاب

1. شاه جو رسالو هو ٽچند مولچند گريخشاڻي.
2. شاه جو رسالو غلام محمد شهواڻي.
3. ڀٽ جو شاه، ايڇ ٽي سورلي.
4. The life religion and poetry of Shah. The greatest Poet of Sindh. Lila Ram Watan Mal.
5. The Poetry of Shah Abdul Latif. Dr. Durre- Shahwar Syed.

سُر سامونڊيءَ مان ڪجهه چونڊ بيت

(1)

پڳهه پاسي گهار آيل! سامونڊين جي:
وڃهي جي جنجارِ جَمَ وِجَنِي اوهري

(2)

پڳهه پاسي پڇ، آيل! سامونڊين جي:
مَن ۾ ٻاري هڃ، جَمَ وِجَنِي اوهري

(3)

پڳهه پاسي ويه، آيل! سامونڊين جي:
تون ويسري وڪ ڪڍين، هو پوريندا پرڏيه،
سَمُنڊُ جن ساڻيه، ڪوهه نه ويئينءَ تِن سين؟

(4)

ننگرتون نيڻين، مَن اوليءَ نه اوهري
سَٻاجهين سيڻين، پاڻي ڳڻ ڳهيو هنئون.

(5)

سيئي جوڀن ڏينهن، جڏهن سَجَطَ سَفَرِ هليا!
رُٿان رهن نه سڀرين، آيل! ڪريان ڪيئن؟
مُونڪي چاڙهي چيئن، ويو وڻجارو اوهري

(6)

نه سي تڙ هوڙاڪ، نه وايون وڻجارن جون!
سرتيون سامونڊين جا، آڇ پڻ چڪيم چاڪ;
مارينم فراق، پاڙيچيون پرين جا

اندر جھڙ جهور وهي

سُر سارنگ

وسي ساري رات، صبح جو ساھ ڪٽي،
مجھيئي ميھ پرين جو جي تن ۾ هويئي تات،
تہ وهائي پريات، هوند بادل بس نہ ڪرين.
(شاھ)

انسان جي اندر ۾ ڇا پيو وهي واپري، سندس ڪيفيتون ڪهڙيون
آھن، ڪهڙي مهل ڪنھن جھڙي، پيو ٿڪي لڇي پڇي ۽ وري واجھائي
تہ من ٿري ۽ ڪوناري

انھن ڪيفيتن ۽ من ٺارڻ جو ڏس پنڌ ڏکيو، پر ’پري جن
پاري‘ اھي ئي هيءُ پتڻ ڏسيندا، انھن ئي اندر جي مونجھارن کي لاهڻ ۽
سولو ڪري سمجھائڻ جو ڪم هت ۾ ڪٿي، انسان کي ايمان ۽ عقيدتي
جي سلامتي ڏني آھي.

فارسي زبان جي هن قطعي جي صورت ڏسو:

اي برتر از خيال و قياس و گمان و وهم،
و ز هر چه گفته اندو شنيديم و ديده ايم،
عالم تمام گشت و به پايان رسيد عمر،
ماهر چنان در اول وصف تو مانده ايم.

خيال، قياس، گمان ۽ وهم کان پري ڪنھن ڪنھن نظر ۾ بہ نہ
ايندڙ خاڪي کي پيش ڪرڻ ۽ ان کي ڏسڻ ۽ سمجھڻ کان سواءِ مڃڻ
جي تلقين ڪرڻ ڪو سولو ڪم تہ نہ آھي.

اسان جي پيغمبرن وٽين صوفين انهي ڪم کي هٿ ۾ کڻي وڌو
ڪم ڪيو. پاڻ، پاڻ کي فنا ڪري به حقيقت ڏٺي ويا ۽ توحيد جي
تصوير سان گڏ حق حقيقت تمثيل وسيلي ئي سهين واضح ڪيو ته:

ساري سڪ سبق، شريعت سندو سهڻي،
طريقتان تڪو وهي، حقيقت جو حق،
معرفت مرڪ، اصل عاشقن کي.

شاهه سائين سچي ڳالهه جي شروعات ان مالڪ حقيقي جي
تصور کي مڃائڻ ۽ سڀ کان اعليٰ رکڻ لاءِ چئي ائين ٿو ته:

اول الله عليم اعليٰ عالم جو ڏٺي،
قادر پنهنجي قدرت سين، قائم آهي قديم،
والي واحد وحده، رازق رب رحيم،
سو ساراهه سچو ڏٺي، چئي حمد حڪيم،
ڪري پاڻ ڪريم، جوڙون جوڙ جهان جون.

ان سان گڏ وحدت، هيڪڙائي واري هن عالم ۾ هو ائين به چئي ٿو
ته:

نابوديءَ نبي، عبد کي اعليٰ ڪيو
مورت ۾ مخفي ٿيا، صورت ڀڻ سڀئي،
ڪي ات ڪيهي، ڳالهه پريان جي ڳجهه جي.

هن ڳجهه کي وڌيڪ کولڻ لاءِ شاهه سائين سچي ڪائنات جي
ڪرشم کي تمثيلن کان سواءِ به ڪيترن ئي سرن وسيلي بيان ڪيو
آهي. انهن ڪرشم سازين جو وڏو حصو سورمين وارن سرن ۾ ته آيو پر
بين سرن ۾ جت ڪردار ناهن، ات سائين جا ڪردار ڪائنات جي
جوڙجڪ جا پراسرار راز ۽ ان سان واڳيل ماڳ مڪان ۽ سهڻا وڪر آهن.
ات سندس ڪردار چنڊ، ڪتيون، پت پتھر، ساوا چهج سلا، توهن سان
پريل ميدان، ڪڪر ڪارونپار وڃ وڃڙيون، پچندڙ ڀٽاريون، چنگ چڙا،
پرين جي جمال ۽ حسن جو پرتوو پيا پسائين. ڪائنات جي حسين
ڪردارن سان گڏ اندر ۾ ويٺل پرين جي پرديس لاءِ پيار ته ڏسو:

سنڌ جا سونهان 'شاه-سچل'

اڄ پڻ اتر پار ڏي ڪارا ڪڪر ڪيس،
وڃون وسڻ آڻيون ڪري لعل لبيس،
پرين جي پرديس، مُنڪي مينهن ميڙيا.

شاه سائينءَ جي سورمين جي سونهن حسن ۽ جمال جي تعريف
انهي مالڪ جي ثنا آهي ۽ انهن سرن ۾ جيڪي ڏک، تڪليفون
ڏيکاريل آهن، اهي به انسان جي سندس اوجر ۽ سچ حق جي جستجو
لاءِ آهن.

پر ٻين سرن ۾ به سچي ڪائنات پٺتي اٿين ۽ ان سان گڏ انسان
جي ڏک، سڪن، آسن، اميدن جي جذبن کي اڀاري انسان جي حق
حقيقي لاءِ پيار، محبت ۽ عشق کي اڀاريو اٿس، ته جيئن سندس ايمان
۽ عقيدتي ۾ هميشه سچ ۽ حق جو پڪي پيو ٻولي.
سر ڪلياڻ، سر يمن ڪلياڻ انسان کي حق حقيقي جي وجود ۽
سندس supremacy مڃائڻ وارا سر آهن. انهن ۾ انهي واحد وحده جي
وحدت مڃيل ۽ مڃايل آهي.

سر ڍونڍيان، ڌڙ نه لهان، ڌڙ ڍونڍيان، سر ناهه
هت ڪرايون آڱريون، وٽا ڪچي ڪانهه
وحدت جي وهانءُ، جي وٽا سي وڌتا.

ايڇ، تي، سورلي پنهنجي ڪتاب 'شاه لطيف آف ڀٽ' ۾ چئي
ٿو: ”رسالي جو تصوف اسلامي آهي. ان جو سڄو زور توحيد تي ڏنل
آهي جيئن رسول پاڪ ﷺ سمجهايو هو. پيائي کي ٻاهر ڪڍي ڇڏڻ
خدا سان عشق ڪرڻ کان وڌيڪ اهميت رکي ٿو.“

شاه عبداللطيف پنهنجي شاعري، پنهنجي عقيدتي جو هنن لفظن
۾ اعلان ڪري ٿو:

God who is one, no rival hath,
Here in of him the oneness is,
And righteousness of truth,
But who Embraced false Twoness lost,
Indeed the savour and the salt of life.

سنڌ جا سونهان 'شاهه سچل'

وحده لا شريك له، ايءِ هيڪڙائي حق،
بيائي کي پڪ، جن وڏو سي ورسيا.

سچن انساني جذبن جي سونهن ۽ سڀيت، سر سامونڊي ڀرهيئن به آهي:

مان اڀي تڙ وٽ، پرين پگهه چوڙيا،
ڪا مونهيئن ڀر گهٽ، نت سچڻ سباجهو گهڻو.

سر آسا اندر جي روشنيءَ لاءِ ۽ پوءِ تسڪين ۽ وجدانيت
هيڪڙائي واري ڏاڳي ڀر پوتل آهي.

ڏسن ڏهاڙي توڙي، تسن اوڏهين،
آيا سڃاڻي، نيٺ پرين کي.

سر برو جي هيءَ ست به پسو:

سائين جو سوگند، منهنجو ساجن سينٽان سهڻو.

ائين سڀئي سرانهي پنڌ لائين ٿا، جتان عقيدتي ايمان کي هٿي ملي ٿي.

هل هنين سين هوت ڏي، پيرين ڪر م پنڌ،
رائي پچ م رند، رڙه روحاني سستي.

وحدت الوجود جو مسئلو هجي يا انسان جي اندر پلجندڙ
مونجهارا هجن، انهي لاءِ صوفي فقيرن پئي ڏس پنڌ ڏنا آهن، پر شاهه
سائين اهڙين حقيقتن کي تمام سولائي سان حياتيءَ جي ظاهر توڙي
باطن جي ويچارن کي تمثيلن وسيلي توڙي سڌي سنواتي طريقي سان
عيان ڪندو رهيو آهي.

سمنڊ ڪيئن لهرون اچلي تو پر هر لهر ڌار هوندي به ٻڌائي ٿي ته
ڀاڻي هڪ ئي آهي.

لهرن لڪ لباس، ڀاڻي وهڻ هيڪڙو
ڪوڙين ڪاياتون تنهنجون، لکن لڪ هزار،
جيءُ پنهنجي جيءَ سين، درسن ڌارو ڌار
پريم تنهنجا پار، ڪهڙا چئي ڪهڙا چوان.

انهيءَ فڪر موجب واضح ڳالهه آهي ته ڪثرت جي مظاهرن، نظارن، ڪرشمه سازين ڪري وحدت ۾ ڪا به گهٽتائي ڪانه اچي ٿي. صوفين جو فڪر اڃا به وڌيڪ سولو هن طرح آهي ته الله تعاليٰ ڪائنات کان ڌار نه آهي.

ڪائنات جون الائي ڪيتريون ڪروڙين ڪرشمه سازيون آهن، انسان انهن کي سمجهڻ لاءِ آيو آهي.

شاهه سائين سر سارنگ ۾ ڪائنات جي مظاهرن، نظارن ۽ ڪرشمي سازين جي وسيلي جنهن نموني سان رب جي ذات ۽ ان جي وجود جو رنگ پساڻيو آهي، اهو ٻاجهاري جي ٻاجهه ۽ حاڪم جي حڪم لاءِ اسروندن جي عقيدتي جو مظهر آهي.

حڪم ٿيو حڪيم جو تا سارنگ ساڻ ڪجن،
وچون وسط آڻيون ٿهه ٿهه مينهن ٿمن،
جن مهانگو لهي، ميٽڙوسي تا هت هٿن،
پنجن مان پندرهن ٿيا، ائين تا ورق ورن،
ڏڪاريا ڏيهه مان، شل موڙي سپ مرن،
وري وڙيءَ وس جون، ڪيون ڳالهيون ڳنوارن،
سيد چوي سڀن، آه توهه تنهنجو آسرو.

انهيءَ آسري کي ورجائي ٿو:

آگميو آهي، لڳهه پس لطيف چئي،
ونو مينهن وڏڙو ڪيو ڏڙ ڪاهي،
چن چڙي پت پئو ٿمر سنباهي،
وهو م لاهي، آسرو الله مان

شاهه سائين جوهيءَ سر اميدن، امنگن اندر جي بهارين، ڏڪ سک،
ڏولون کي دور ڪرڻ جو سر آهي.

ڌرتيءَ تي پلر جي پالوت، گسن تي گاهه، آسمان تي ڪڪر
ڪارونپار وچڙين، جا چوڌاري چمڪات، مالونڊن ۽ اسروندن جا آسرا،
ورن لاءِ واجهائيندڙ ڪڙڪن ڪانڌ چت ڪيو ڪتي ساز ته ڪتي

سند جا سونهان 'شاه- سچل'

آواز ته ڪٿي انڊلٽ وارا رنگ اها سڄي ساراهه آهي، انهي سرچيندڙ
جي جنهن هن ڪائنات ۾ ڪيئي رنگ رکيا آهن.

اڄ رسيلا رنگ، بادل ڪليا بوجن سين،
ساز سارنگيون، سرنڊا وڄائي بڙچنگ،
صرحايون سارنگ، پلتيون رات پڊام تي.

هن سر ۾ شاهه سائين ايتريون ته رمزون رکيون آهن، جو عقل
حيران ٿيو وڃي. ڪائناتي سونهن ۽ سوپيا جڏهن پلٽجيو پوي،
چوڌاري سينگار ٿي سينگار آهي. ات انسان جي ڏڪن ۽ سندس اندر ۾
پلٽيندڙ اڌمن کان هو چڱي طرح آگاهه آهي.

ڪلڪن ڪانڌ ڇت ڪيو جهڙ پسيو جهڄن،
ورن ريءَ واندين اڏيا، پڪا سي م پسن،
اتر ڊاهي ان جا، ته ڪنهن کي ڪارون ڪن،
وارث وري تن، اچي شال اوله ڪري

وارث وٽ دانهن ۽ ان جو آسرو انهيءَ ايمان ۽ عقيدتي هيٺ آهي،
جيڪوهر ڪنهن وٽ موجود ته آهي، پر ان کان هو غافل آهي. ان سان
گڏ سچ حق جو آواز جيڪو لڪل آهي، ان کي ظاهر ڪرڻ لاءِ ضروري
آهي، اندر جي ڪٽ لهي ته سڀ ڪجهه ظاهر ظهور ٿئي.

سارنگ سينگاري، وچون وسط آڻيون،
مون کي ڪنوڻ خوش ڪيو، جا ڪڪر ۾ ڪري
جهڙن جهونگاري، لائڻ ڪٽ قلوب تان

سر سارنگ ظاهري طرح راڳڻي جو نالو هجي، جا برساتي موسم
يا سانوڻي ۾ ڳائبي آهي. پر هن سر جو اصل رخ ان انسان کي هن ڳالهه
کان به آگاهه ڪرڻ آهي ته چوڌاري جيڪي قدرت جا ڪرڻا آهن،
سونهن پٽن تي پڌري پئي آهي. ان سان جيڪر اندر اجاري ۽ مالڪ
جي مالڪي مڃي، سر سارنگ اميدن آسرن ۽ اندر جي اوجر جو سر
آهي. هر ڪنهن اندر عشق جا انبار لڳل آهن. درد جي پيڙا آهي، پر
پانڊ ته ان جو ڪيپي.

سند جا سونهان 'شاه- سچل'

کانڌ تنهنجي پاندريءَ سنجهي ٿي سيءَ مران
ڪامل ڪپاهن ۾ پيئي نار نران
تاري هن تڳان، ته ور وهائي ورنڊو.

شاه سائين هن سر وسيلي وهمن ۽ گمانن کي ترڪ ڪرڻ لاءِ
اهي ثبوت ڏنا آهن، جيڪي اندر جي اڌمن کي نارو چڏين.
شاه سائين هر رخ کي پيش ڪندي، جڏهن مند جو ذڪر ٿو
ڪري ته جهڙ جهاتي آ منبل ٿا وڃي وڃن. هاري هر سباهين ٿا، ان
ارزان ٿو ٿئي، ماتي منجهه مڪڻ ٿا ترن، پر ان سان گڏ ڪت قلوب تان
ٿي لهي

مند ٿي، منبل وڃيا، اوجھڙ جهاتي،
هڪ ارزان ان ٿيو پيو مڪڻ منجهه ماتي،
ڪلمي سين ڪاٿي، لاه ڪت قلوب تان

سر سارنگ شاه سائين جي ذات ۽ فڪر جي معراج وارو سر
آهي. ايڇ. ٽي سارلي ان ذات جو ذڪر ڪندي چئي ٿو ته، شاه
عبداللطيف پنهنجي ذات جي انتها تي ان وقت پهچي ٿو، جڏهن هو
پنهنجي زبان جي رنگيني سان ٺوڻ ڌرتيءَ مٿان برسات پوڻ جي
خوشيءَ جو منظر چٽي، چڙ هو خدا جي سخاوت ۽ رحمت جي
منظر ڪشي وينو ڪري

بر وٺا، ٿر وٺا، وٺيون ٿرايون،
پره جو پٽن تي، ڪن ولوڙا وايون،
مڪڻ پرين هٿڙا، سنگهاريون سايون،
ساري ڏهن سامهيون، ٻولائيون رايون،
ٻانهيون ۽ بايون، پڪي سُهَن پاهنجي
(شاه)

شاه سائين جي هن سر جي سونهن سچي ڪائنات جي سونهن
کي ڪنيو بيٺي آهي. سندس حُب ۽ اُڪير هن مان ظاهر آهي:

سند جا سونھان 'شاھ۔ سچل'

اندر جھڙ جهڙ جهور وهي پهر ڪڪر نه ڪو،
وسائي سا وچڙي جنهن کي حب هو،
لالن جهين تن، اوڪاڻين نه اڪيون.
(شاھ)

هر سال جيان گذريل سال پانڊيغڙن پنڌ ڪيا ۽ لطيف سائين جي اڱڻ ۾ اچي مڙيا. شاھ سائين جي مزار تي گلن جي ورڪا ڪري وريا ۽ ڀت شاھ ثقافتي مرڪز جي ھال ۾ ادبي ڪانفرنس لاءِ گڏ ٿيا. موضوع هو سر سارنگ، لطيف سرڪار جي سر سارنگ جي واکاڻ جهڙي نموني سان، اديبن مفڪرن مقالن وسيلي ڪئي. ان جي ڳالھ ٿي ڪهڙي ڪجي. صدارت هئي محترم محمد ابراهيم جويي جي ۽ خاص مهمان هو. محترم مراد علي شاھ سنڌ سرڪار جي زراعت کاتي جو وزير، مان انهن صاحبين جو به ٿورائتو آهيان. مان گذريل سال ادبي ڪانفرنس جي موقعي تي پنهنجي پراڻي ساٿي ۽ همدم ممتاز مرزا سائين جي ڪوٽ محسوس ڪئي اٿم. هميشه جو ساٿ وچڙي ويو پر سندس ڏنل وکر شايد ساڻ اٿم جو هي ذميواريون هن مهل تائين نپائي سگهيو آهيان، اڳتي به.... ننگ انهي مالڪ تي آهي جيڪو وڏو باجھارو آهي. دعا آهي ته ڏيئي مٿس به باجھ ڪندو ۽ خوش رکندو.

محترم حميد آخوند جو ساٿ ڳانڄڻ ۽ نياھ ڪرڻ جهڙو آهي. سندس قرب ۽ بيپناهه محبت جو هيءُ نتيجو آهي، جو هيءُ ادبي ڪانفرنس جو ڪم سهڻائي ۽ سبببائيءَ سان ٿيندو اچي.

آخر ۾ انهن سائين جا نالا ضرور ڄاڻائب، جيڪي مون سان گڏ بيٺا هوندا آهن. دوست ۽ ساٿي پروانوي تي، ڪانفرنس کان اڳ پوءِ جي ڪم ڪار ۽ هن ڪتاب کي پريس تائين پهچائڻ ۾ سالن کان ساٿ ڏيندو اچي، مان سندس ٿورائتو آهيان. محترم نفيس احمد ناشاد جو ساٿ هميشه ساڻ رهيو آهي. هن سال محترم عبدالرزاق ميمڻ جا وڏا ٿورا. محترم آغا ضياءُ الدين جو ساٿ به نه وسارڻ جهڙو آهي.

اميد اٿم ته هيءُ نمائو ڪم قبول پوندو ۽ آئنده لاءِ دعا پڻ ڪندا ته جيئن هر وڪ سڦل ٿئي ۽ وري ميڙا ڪوٽي ته منهن ڪڍڻ جهڙا هجون.

سنت جا سونهان 'شاه۔ سچل'

سچو صاف نه اُپري سرلي وچان سچ،
منهن چڙهيو ماڻهن کي ڏي واڌايون وڃ،
هينئڙا ڪپ مَ ڪڇ، سنگهار ملندءِ سپرين.
(شاه)

شاهه لطيف جي سُر سارنگ بابت لطيف ڪانفرنس ۾ پڙهيل
مقالن جو مهاڳ۔ سال 1998ع

سُر سارنگ مان ڪجهه چونڊ بيت

(1)

آگميو آهي، لڳهه پَس! لَطيفُ چئي،
وَنو مِينَمَن وَاذُتُو ڪَڍو دَرُ ڪاهي،
چَن چڙي پَتِ پَتو سَمَرُ سَنباهي،
وَمو مَ لاهي، آسرو الله مان.

(2)

آگم ڪيا الله، لڳهه پَس! لَطيفُ چئي،
پَلَرُ جي پالوٽ سين، پَتَن جَهليا پاه،
واحد وَاذِئِي ڪيا، مَتِي گَسَن گاه،
سانگين وريا ساه، اُنن اب آگونڊرو.

(3)

آگم اِي نه انگ، جَهتُو پَسُ پَرِينءَ جو،
سِيَطِن رءَ سَيَدُ چئي، رُوخ نه رُچِن رَنگه،
سَمَسِين تيا سارنگ، جاني آيو جُوءَ م.

(4)

جاني آيو جُوءَ م، تيو قَلَبُ فَرارُ،
وَهلو وِچائِين ويو، ڪَري غَمُ گُذارُ،
نِظارو نِروارُ، پي پَسايو پانهنجو.

(5)

اُچ پڻ اَتَرُ پارَ ڏي، تازي ڪي تنوارُ،
هارِين هَرُ سَنباهيا، سَرها تيا سنگهارُ،
اُچ پڻ مُنهنجي يارُ وَسَ جَ ويس ڪيا

الا جنگ جيئن سُر بلاول

تاريخ جي صفحن تي ثبت ٿيل ماڻهو قومن جي ڪردار ڪول فعل جا امين هوندا آهن. جن به قومن جو قدر ڪيو ۽ انهن جي فڪر ۾ غلطان ٿيا، اهي نه رڳو رهبر بڻيا، پر سندن اندر اهي خوبيون پڻ موجود رهيون، جيڪي سڃاڻ ۽ بهادر قومن ۾ هونديون آهن.

سنڌ جي سرزمين جيڪي به دلير مڙس مٿير پيدا ڪيا آهن، انهن قومن جو منهن مٿي ڪيو آهي ۽ اسان جي شاعرن، انهن جي صفتن جي ساراهه ۾ ڪئين ڪلام چيا، ڪئين گيت ڳاتا، جيئن ته سنڌ جي سرزمين تي اهڙي قوم جنم ورتو جنهن کي پنهنجي مٿي، پنهنجو پاڻي ۽ پنهنجو مزاج، پنهنجي ثقافتي ورثو هو، تنهن ڪري اتي گهڻيا ٿيا اهڙا ماڻهو پيدا ٿيا جيڪي دلير هئا، سخي هئا ۽ ان سان گڏ هڏ ڏوڪي ۽ سڃا پڻ.

جيئن ته لطيف سائين جهڙي آفاقي شاعر، جنهن جي شاعري جو بنياد انسانيت ۽ ان سان لاڳاپيل صفتن (Virtues) جو پرچار هو، هن سچ ۽ حق پرستي جي پرچار ڪرڻ لاءِ ڪردار ٿي اهي چونڊيا جيڪي نچ ڪرا هيا ۽ منجهن اهي انساني خوبيون جهڙوڪ نڪت، نياز بهادري، سخا ۽ حب الوطني موجود هيون، جيئن ته شاهه جي سڄي شاعري آفاقيت جو مظهر آهي ان ڪري سندس ڪردار به آفاقي ۽ لافاني بڻجي ويا آهن. حقيقت ۾ شاهه سائين سچ ۽ حق جي ڳولا لاءِ جيڪا جاکوڙ ڪئي ان ۾ سندس مددگار ساٿي، اهي انساني ڪردار هئا، جن ۾ مٿيا جا مرڻ هئا، جن ۾ ستن سورمين سان گڏ ڪئين سورما هيا، جيڪي شاهه سائين جي ڪلام جي مالها ۾ پوتل آهي مٿيا آهن جن

کانسواءِ انسانیت ۽ سائنس لاڳاپيل صفتن جو پرچار ناممڪن هو. سندس راڻو هجي، يا چنيسر، پنهل هجي يا ميهڙ، ٻيجل هجي يا راءِ ڏياچ، جڪرو جس ڪرو هجي يا ابڙو ڀرجهلو باري، مورڙو مير بحر هجي يا متارا هجن، اهي سڀ سچ ۽ سخا جي علامت بڻجي. سندس ڪلام وسيلي نه رڳو سنڌ پر سڄي عالم ۾ آشڪار ٿيا ۽ سچ جي صورت بڻجي سچ، سخا ۽ سورهياڻي جا مبلغ بڻيا.

تون جا ڀانئين موج، سا مڙياڻي مهراڻ ٿي،
هيءُ انهن جا اوج، جن سڀت سوري پار ڏي

انهن ڪردارن جي جدوجهد جي باري ۾ پروفيسر بتاڻي پنهنجي ڪتاب *The melody and Philosophy of shah latif* ۾ چئي ٿو:

From this follows logically the absolute determinism that characterizes all of shah's poetry but along with this determinism is also relentless struggle to go forward. Shah was all for persistent and relentless struggle.

شاه سائين جي ڪهاڻين جا ڪردار لطيف سائين وانگر جاکوڙي آهن. انهن ۾ سچي سهڻي هجي يا موهڻي مومل، ليلائق واري ليلا هجي يا نئڙت نياز واري نوري لطيف سائين کي هنن وهڻ نه ڏنو آهي ته لطيف سائين هنن سورمين ۽ سورمن جي ننڍڻ ڦٽائي آهي. منهنجي نظر ۾ لطيف بين صوفين وانگر دنيا کي تياڳڻ يا ويراڳي ٿيڻ جو ڏس نه ڏنو، پر هن ڌرتي ۽ ڌرتي تي رهندڙن سان رشتا نانا جوڙيا. انهن جي فڪر ۾ غلطان رهيو ۽ ڏکڻ ڏاکڙن کي ڏور رکڻ لاءِ سچڻ جو آسائتو رهيو.

هيءُ سچڻ سيئي، جي مون ڪوڏ نهاري،
ايندمر جان پيهي، ته سڀ لاهيندمر ڏکڙا،

✽

آئون جن آساري، مٿي تڙ گذاريان،
مون کي وساري، شال مَ وڃن اوھري

سرسامونڊي جا هي سچل، هي پرين به اهڙائي ڪردار آهن، جن
وس سڀڪي آهي.

شاهه سائين سڀ کان وڏو وسيلو جهليو آهي سُر بلاول ۾، جنهن ۾
پاڻ نبي ڪريم ﷺ جن لاءِ عقيدت جا گل ڪٽي جهليا اٿس.

ڍڪ ڍڪيندو مون نه ڇڏيندو شفيع شافع سپرين،
انڌا اونڌا اڪڙا سڀ ناهي نيندو شفيع شافع سپرين.

The life سُر بلاول لاءِ ليلا رام وٽ مل لعلواڻي پنهنجي ڪتاب
Religion and poetry of Shah Latif ۾ لکي ٿو ته:

Bilawal is the name of a Hindhi ragni of which there are served Kinds. This sur contains miscellaneous versus in praise of the Prophet and several noted names of sindh, well known in their time. Jakhro, a big Zamindar Famous for his liberality, is spoken of Mention is made of Sultan allaudin who came from Dehli to sindh with a large army and offered protection to all those who paid homage to him. Rahu, Abro and Samo the chiefs of the Sama tribe are also mentioned.

شاهه سائين وٽ دلير، وفادار سخي، آمين ڪردارن جي ڪوٽ نه
آهي، ڇاڪاڻ ته هن جي ڊگهي نظر هر انهي املهه کي جهٽي ورتو آهي،
جيڪي ڪردار قوم جي آڏو اهڃاڻ ڪري پيش ڪيا اٿس.

جڪرو جس ڪرو ٻٽا مڙئي ملهه،
سمي جي سهاڳ جي، ڪهين نه پوي ڪل،
مٽي اُن مرسل، اصل هئي ايتري

هو جڪري جي خوبين ۽ خاصيتن جو ايڏو معترف آهي جو چئي ٿو:

جڪرا جيئين شال، تنهنجو ڪنين مدو مَ سٿان،
جيئن تو اچي ڪال، نالاتق نوازنا،
جڪرا تون جيئين، تنهنجو ڪنين مدو مَ سٿان،
اڪيين ۽ هنيين، ٻنهي تاري تنهنجي.

محترم غلام محمد شھواڻي پنهنجي ترتيب ڏنل شاهه جي رسالي ۾ لکي ٿو: ”شاهه جادرم جڪري جي هر هنڌ هاڪ ٻڌي تنهن ڪري اهڙي مقبول عام هستي جا، اڻ ڳڻيا ڳڻ ڳايا اٿس.“

شاهه سائين جيئن پاڻ ڳڻن وارو هو ته هن ڪئين ڳڻن وارا ڪردار ڪنيا آهن. وفا جو مجسمو مهل جو مڙس ۽ پير جهلايي. ابڙي لاءِ چئي ٿو:

ابڙو وڏو وڙو سوڙو سمون سونهن سپن،
تنهن در سپ اچن، ڪنڌ ڪڍي ڪچ ڏڻي.

مون جن انساني صفتن جو ذڪر ڪيو آهي، شاهه صاحب سڀني صفتن ۽ خوبين جي قد مطابق ڪردار ڳوليا آهن.

سمو سخاوت جي، وڻو پچي پڙ،
ڪوئو ڪنگال ڪي، ڏيبي دلاسا ڌر،
مٿي ولهن ور ڏيهائي ڏاتار جي.

شاهه سائين جي انهيءَ مردم شناسي آفاقي حس جو لاڳاپو اصل ۾ عشق حقيقي آهي، جنهن لاءِ هن اسان لاءِ نر ڳو ڪي ويچار ڇڏيا آهن پر دڳ به جڪرو جس ڪرو ٿئي. ڪير مورڙي وانگر ڪنن جي ور چڙهي، ڪهڙا متارا آهن، جيڪي مون کي موهين ٿا، ڪهڙا راتا رڻ لتاڙين، ڪهڙا ميهر درياھ ۾ گهڙي سهڻي ماڻين ٿا، مٽيا ۽ ماڻهو ته اجهو هي آهن. دڳ پيچرا ته اهي ئي آهن، رهبر رهرو به وڪ وڪ سان ملايو هلن پيا، باقي آهي پنهنجي ڪرڻي، ان جي ذات، ذات ڏئين وت ئي هوندي لطيف هجي يا سچل، ذات جا هيءَ ڏئي، ذات ڏاڏائي ڏيهه لاءِ ئي ته ڇڏي ويا آهن. شايد ان ذات کي حاصل ڪرڻ جو ڏانءُ اسان کي نه آيو آهي. انهن ذات ڏئين جي ذات عام ڪرڻ لاءِ لطيف ۽ سچل جا عرس هر سال ٿين پيا. ڪوڙين سلام اچيو ڪن. آتڙ ان جي. اسين به ادبي ڪانفرنس جي ڪني هر سال چاڙهيون پيا. لطيف جي ادبي ڪانفرنس جو ڪم ڪار اڃا بندي حوالي آهي. هيل جيئن ممتاز مرزا ڪم کي تڪو ڪيو آهي ۽ منهنجي نوڪري جي تڙ پيڙ وڌي وئي آهي ته ڪم ڪار ۾ مڙوئي ڏکيائي محسوس ڪيان پيو. پر لطيف چواڻي:

سنڌ جا سونهان 'شاه-سچل'

پريان سنڌي پار جي، مٿيوئي منائي،
ڪانهي ڪڙائي چڪين جي چيت ڪري

لطيف سائين جي پار جي منائي آهي. ونڊ وراه لاءِ اجهو حاضر آهي. هن سال جو نئون سرُسر بلاول آهي، جنهن تي منهنجي اديب سائين ۽ لطيف جي پانڊيٽن مقالا پڙهيا آهن. ٿورا حميد آخوند سائينءَ جا، جنهن جو پروسو اعتماد ۽ سات ڏينهن ڏينهن وڏو پيو پايان. ممتاز قربانتي نموني سان مون جهڙي هج هجان ۾ ورتل ماڻهوءَ کي هلائي پيو ۽ ڪم وٺي پيو.

پت شاه ثقافتي مرڪز هيل ڪراچي ۾ لطيف سرڪار کي عقيدت جا گل پيش ڪرڻ لاءِ جيڪا ڪانفرنس ڪونائي اها پنهنجي جاءِ تي هڪ يادگار ڪارنامو آهي، ان لاءِ پت شاه ثقافتي مرڪز ڪاميٽي سان گڏ حميد آخوند ۽ ممتاز مرزا کي مبارڪون هجن. شال اڃا پت ڏئي جي پيغام کي عام ڪن. اسان جوساٿ هميشه ساڻن رهندو.

هن وقت جنهن طرح سان سچي سنڌ لطيف سائين ۽ سچل سائين جي سنڌ سان لافاني عشق جي موت ۾ عشق حقيقي سان سرشار آهي ته هر ماڻهو مون لاءِ مٿيادار آهي ۽ سندس وڪ وڪ لاءِ دليان دعا ٿي نڪري.

الا! جنگ جين، جنين اجهي گهاريان،
شال م سڪي ويڙي، جتان پي پين،
مه ڪڙ اڪڙين، تو ڏني مون سڪ ٿيبي.

سر بلاول جو مطالعو شاه عبداللطيف پت شاه ثقافتي
مرڪز پت شاه/حيدرآباد سنڌ، 1992ع

سُر بلاول مان ڪجهه چونڊ بيت

(1)

وسه اٺهين ويٺ ڪي، جڻن دعوت ڪي داتا؛
مضمضه واتا، وجهه ته ڏيئي وات ۾.

(2)

پي مَ ڏهورا، وانءُ اورانگمي اوربان؛
وچان جي وصال ڪي، سي سڀ اُجورا؛
حاصل حُصورا، سمي جي سڀ ٿي.

(3)

سما! تو سر ڇٽ، نات پاڳارا پرس پيا؛
گهنڻا تنهنجي گجرتي، اچي جال جگت؛
جن جيها ئي پٽ، تن تيها ئي پڪيا.

(4)

سمو تن سنڌ ڪري، جن تي وڏو وير؛
اٿي ته آجي ٿيان، پائي پاڪوڙي پير؛
تورءَ پيو ڪير، سرتين جا سونا سهي.

(5)

سرتين جا سونا سهي، وسيلو ولهن؛
لڏي ڪين لطيف چئي، اڳيان لال لکن؛
جت ڪوڙين ڪين ڪين، ات پاڻو هي پڌرو.

(6)

تتر تتر ڪيم ترس، سر نهارچ سپرو
ڏيندءُ لڪ، لطيف چئي، راج راهوءَ جي رس؛
ولها جنهن ونهيا ڪيا، پاڳ تنهنجي پس؛
ڪوڙين لاهي ڪس، جي ڳالهائي ڳاڻ ڪئي.

جاگر ڏني گودڙي

سُر رامڪلي

هيءَ ڪائنات اصل ۾ اهڙي حقيقت آهي جنهن جي سمجهڻ ۽ پرجهڻ لاءِ انسان ذات وڏا وس پي ڪيا آهن. ڪائنات جي خوش رنگي انسان کي ساراه (ثنا) تي مجبور ڪيو. هو ساراه ته ڪندو هليو پر جڏهن هن ڏٺو ته چنڊ جي چانڊوڪي هجي، سج جي روشني هجي، گلن جي خوش رنگي هجي ۽ سونهن هجي يا سوييا، سڀ رنگ گم ٿي وڃن ٿا، هر شيءِ الهِي وڃي ٿي. انسان خود جيئڻ جا جتن ڪندو نيٺ فنا واري عمل مان گذري مٽي ڌوڙ ٿي وڃي ٿو. انسان صدين کان ان ڳولا ۾ رهيو ته اصل ساراه جو حقدار ڪير آهي. جنهن هيءَ جهان جوڙيو ۽ منجهس ايتريون ته رمزون رکيون جو انسان پڻيلجي، حياتي جي چار ۾ ڦاسي يا ته مايا جي موه ۾ مريو وڃي، يا بي مقصد حياتي گهاري بنا نانءُ نشان راه رباڻي وٺيو وڃي. هن طلسم کي سمجهڻ ڪو سولو نه هو پر ”تخليق ڪار“ هميشه پنهنجي مسلسل تخليق ۾ ڪي اهڃاڻ، ڪي نشان اهڙا ضرور ڏسيندا آهن، جيڪي سمجهڻ ۽ پُرجهڻ سان اها واٽ ڏسيندا آهن جنهن دڳ هلي وٽس پهچي سگهجي ٿو. اهڙا سمجهڻ پرجهڻ وارا ذات ڏٺي اهو ڏانءُ ته ڪائنات جو تخليق ڪار ڪير آهي، ان سان چاهت وارو چاه چو رکجي، ٻيو سڀ موه ڇڏي ساڻس نينهن ڪيئن لڳائجي ۽ کيس ريجھائجي يا وٽس ڪيئن پهچجي. ڪو ڄاڻي ڄم يا ورثي ۾ اها مام ڪٿي نه پي آيو. دنيا جا مفڪر ۽ عظيم هستيون جيڪي تخليق ۽ خالق جي مام پرورڻ ۾ رڳل رهيا، Genius ضرور رهيا پر سندن اها ڏاهپ هن ئي ڪائنات جي دين هئي، جنهن ۾ هو رهي حياتي جي بي ثباتي.

انسان ذات جي اورچائي، نيڪي ۽ بدي واري عمل ۽ ان ازلي دڪ کان آگاهه ٿو ٿئي، جنهن ۾ هيءُ انسان، ان ڏاهي مفڪر ۾ مڪمل ڦاٿل نظر ٿو اچي. ان انسان جي پلائي ۽ خود آگاهي لاءِ اهو مفڪر پاڻ کي ان ماحول ۾ مٿي ڪري اول پاڻ خود آگاهيءَ جي عمل مان گذري ٿو ۽ پوءِ ٻين تائين اهي ڏس پند ڏسي ٿو جنهن تي هلڻ سان سڄي انسان ذات کي چوٽڪارو اصل ٿئي ٿو. مذهبن جو جڙڻ، ڪنهن مت جو وجود ۾ اچڻ، ڪنهن فڪر جو نمودار ٿيڻ اهي سڀ نبين پيغمبرن، ڏاهن مفڪرن جي انهي جا ڪوڙ جو نتيجو آهن جيڪي هنن انسان ذات جي مونجهاري کي دور ڪرڻ لاءِ ئي هن ڪائنات جي تخليق ڪار کي ڳولڻ ۽ مالڪ جي ساراهه ڪندي وڏا وس ڪيا. هو پاڻ ڳولا جي عمل مان گذريا، ڏڪن جا ڏينهن گذاريا. صرف انهي لاءِ ته کين آگاهي ٿئي ته ڏيهه کي ڪجهه ڏسيون ۽ دڳ لايون.

لطيف سائين به ان پند جو پانڊيٽو آهي جنهن پهريون جوڙڻ واري جي ساراهه ڪئي، سندس سڄو ڪلام سر ڪلياڻ کان وٺي پڇاڙي تائين مدح سرائي ۾ آهي:

اول الله عليم، اعليٰ عالم جو ڏٺي،
 قادر پنهنجي قدرت سين، قائم آه قديم،
 والي واهه وحده، رازق رب رحيم،
 سو ساراهه سچو ڏٺي، چئي حمد حڪيم،
 ڪري پاڻ ڪريم، جوڙون جوڙ جهان جي.

پر جڏهن سندس سمجهڻ ۾ جهڙ وارو عمل شروع ٿيو ته چيائين:

پاڻهي جل جلاله، پاڻهي جان جمال،
 پاڻهي پير مرید ٿي، پاڻهي پاڻ جمال،
 سڀ سيوئي حال، منجهائي معلوم ٿئي.

سندس فڪر جي انتها هيءُ هئي:

پڙاڏو سو سڏ، ور وائيءَ جو جي لهين،
 هئا اڳهر گڏ، بدن ۾ به ٿيا.

لطيف سائين پنهنجي غور فڪر ۽ فراق وسيلي خالق جي ڳولا ڪئي، ان ڳولا لاءِ هن فطرتي، انساني جمال جلال تي غور ڪيو. بني نوع انسان جي نبض شناسي، قدرت سان رهاڻ ڪيس ڪيترن اسرارن کان آگاهه ڪيو. انهي ڳولا ۾ سرگردان هيءُ ڪي ورهيه رهيو. ڊاڪٽر گربخشاڻي پنهنجي مقدمي ۾ هڪ هنڌ لکي ٿو:

هڪ ڏينهن اوچتوئي اوچتو ماڻهن جي موڪل بنا جهنگ منهن ڏئي اتي هليو، وات تي شايد هڪ هندو سناسين ۽ جوڳين جي ٽولي ملي وئي ٿي ڏسجيس. جن سان گڏجي پنهنجي محبوب جي وچوڙي ۾ انهن جهڙي ڪفني پائي، رلندو رهيو.

اڄ ملينديس ماءِ، ڏاڃا ڪنديس ڪپڙا،
جيڃا! جوڳياڻي ٿيان، مون کي جهل مَ پاءِ،
هوت ٻروڇي لاءِ، ڪنين گُئر پائيان.

بس انهن جي صحبت ۾ گهڻيئي ملڪ ڦريو ۽ ڪيتريون سندن تيرڻن جون جايون ۽ تڪيا پيڻيائين. لڪپت ۽ گرنار تائين به ويو. جتان موٽندي جيسلمير ۽ ٿر جو سير به ڪيائين. انهي کانپوءِ گنجي ٽڪر ۽ لس بيلي جي سرحد وارن جبلن ۾ گشت ڪندي لاهوت لامڪان، هنگلاج ۽ سپڙ سخيءَ جون زيارتيون ڪيائين ۽ شڪ نه آهي ته اتان ئي ڪابل ۽ قنڌار ڏي به ويو. جتان موٽڻ بعد وري ٻيو دفعو هنگلاج ۾ آيو. هن دفعي اتي جوڳين جون ريتون رسمون پوري طرح بجا نه آندائين. جنهن ڪري جوڳين سناسين سان البت اثبوت ٿي پيس. تنهن ڪري انهن کان چڇي ڌار ٿي ڪيچ مڪران لتاڙي ننگر ٺٽي ڏي رخ رکيائين. هڪڙي هنڌان هڪ درد ناڪ آواز جو پڙلاءُ ڪن پيس اڳ پروڙي ڇا ڏسي ته غار ۾ شخص هيءُ مصرع هر هر پيو چوي:

“هيڪلياڻي هيل، پوريندس پنهنون ڏي”

شاهه سائين جي پڇڻ تي هن احوال ڪيو ته ”آءُ هڪ جت آهيان. مان ۽ منهنجا ٻيا به سنگتي اٿن تي شاهوڪاري مال لڏيو پئي وياسين. اوچتو هالن جي ڳوٺ وتان لانگهائو تياسين جتي ڪن فقيرن راڳ پي

ڳايو. انهي راڳ جي هڪڙي تک منهنجي دل ۾ اهڙي چيپي وئي جو انهي ڏينهن کان وٺي مان پنهنجو مال ملڪيت ڦٽو ڪري رڳو اها تک ڳائيندو هت اچي نڪتو آهيان.“ شاه کي معلوم ٿيو ته هو ويچارو دردن ماريل آهي ۽ کيس چيائين ته ”جي تنهنجي مرضي هجي ته بيت جون ٻيون مصرعون به چئي ٻڌايان. جت انهي تي خوشي ڏيکاري ۽ شاه ٻي مصرع چئي ٻڌايس:

آڏو ڏونگر لڪيون، سوريون سچل سيل.

جت هيءَ مصرع ٻڌي وجد ۾ اچي ويو ۽ شاه کي بيت پوري ڪرڻ لاءِ منت ڪيائين. شاه سائين بيت هيئن پورو ڪيو:

ته ڪر پيلي آهن پيل، جي سور پريان جا ساڻ مون

شاه جو بيت پورو ڪرڻ ۽ جت جو مورچا ٿي ڪرڻ شاه کي نهايت عجب لڳو ۽ ڏاڍو ارمان ٿيس، هت لائي ڏسي ته حياتي نهيئي ڪانه. پوءِ ان کي اتي دفن ڪيائين ۽ سندس قبر اڃا تائين واٽهڙوئن کي ڏسڻ ۾ ايندي آهي. شاه اڪثر چوندو هو ته ”انهي جت جهڙو صادق ۽ سوخته دل آدمي، مون ڪڏهن ڪو نه ڏٺو.“ هيءَ تڪر ان لاءِ ڪنيم جو انهي ۾ شاه سائين جي رڳي ووڙناهي پر عام ماڻهو جي ووڙ آهي جيڪو ”هڪليائي هيل پوريندس پنهنجي ڏي“ ٻڌي وڃي ٿو جهنگ جهر جبل جهاڳيندو ۽ جڏهن ٻڌي ٿو ته ڪر پيلي آهن پيل، جي سور پريان جا ساڻ مون“ ته سندس جاکوڙ پوري ٿي وڃي ٿي ۽ وڃي پنهنجي ”پنهنجي“ سان ملي ٿو. شاه سائين ان ڳولا جي ذريعي ئي منزل ماڻي ۽ اسان لاءِ به وڏو فڪر جو خزانو ڇڏي ويو.

مون ننڍپڻ ۾ انگريزي ۾ هڪ نظم پڙهيو هو Voice Of God

جنهن ۾ شاعر خدا جو آواز ٻڌڻ لاءِ خدا کي ويجهو ٿيڻ چاهي ٿو. ان لاءِ هڪ ڪليساجي تمام مٿاهين برج تي چڙهي وڃي ٿو ۽ پوءِ اتي کيس آواز آڪيس ٿو ته جي خدا کي ٿو ڳولين ۽ سندس آواز ٻڌڻ چاهين ٿو ته خدا جي تخليق ڪيل خلق خدا وٽ موتي وڃ، ساڻن گڏ گهار ۽ خدا اُتئي توکي ملندو.

لطيف سائين ماڻهن سان ۽ ماڻهن منجهه ئي گهاريو ڪهڙو علائقو آهي
جت هوندو ويو. ڪهڙو هنر آهي، جنهن جي هنرمندن وٽ نه ويو، هن جي ڳولا
ان تخليق ڪار جي ڳولا هئي جيڪو خالق حقيقي آهي. جوڳين ۽ سناسين
سان گڏ ڪيل ڳولا ۽ هيءَ ووڙهن سر رامڪلي ۾ چٽي ڪري بيهاري آهي.

ڳوليان ۽ ڳنڍيان، ويا ويراڳي نڪري
صحت جا سنڍيان، آئون نه جيئنڍي ان ريءَ.

سر رامڪلي هڪ مسلسل ڪهاڻي آهي انهن ڪاپڙين، سناسين
جوڳين جي جنهن جي شروعات هو ڪري ٿو.

(1)

”ڪيم ڪاپڙين جي پهرين ڏينهن پروڙ“

(2)

”ويهي ويراڳين جو ٻئي ڏينهن ٻڌم حال“

(3)

”تئين ڏينهن تمڪائين دونهين دائرن ۾“

(4)

”چوٿين ڏينهن چوگان ۾ ڪنهن جنهن ٻه ٻيا“

يعن ڪهاڻي هلندي هلي ٿي، هو انهن ڪاپڙين جي شڪل
صورت به ٻڌائي ٿو:

ڪن ڪت، ڪاپت، ڪاپڙي، ڪن ڪتائين،

لاهو تي لطيف چٽي، ماڳ نه متائين،

جو خودي کي نانئين، هلو نه تڪيا پسون تن جا.

شاه سائين هن سفر ۾ اهڙي دڪان آگاهه ٿيو جيڪو سڄي
انسان ذات جو دڪان هيو.

رام ڪلي دڪيا ڪهي، سڪيا ڪهي نه ڪو،

ڪو مٽي ڪو مائتي، ڪو روچي ڪو رو،

رام ڪلي ڪهي سو، جنهن ڀاڱي دڪان اچي.

شاھ سائين ھنن سناسين، جوڳين جي ذات جي ڪھاڻي جيڪا انسان ذات جي اڻ ڪٽندڙ ڪھاڻي آھي، ان کي جڏھن چوڻ تي چاڙھي بيهاري ٿو تہ سندس ھيءُ بيت ئي بس آھي.

جتي عرش نہ آپ ڪو زمين ناھ ذرو
نہ ڪو چاڙھائو چنڊ جو نڪو سج سڙو
اُتي آديسين جو لڳ دنگ درو
پري پين پرو ناٿ ڏنائون ناھ ۾

شاھ سائين جو ھيءُ سُر ان ڳولا جو منيڊ آھي، جنھن ۾ شاھ سائين، اھو چئي ”ناٿ ڏنائون ناھ“ ۾ ڳالھ کي ختم نہ ڪيو آھي پر ان ”ناھ“ کي ڳولڻ لاءِ اڃا قصي کي اڳتي وڌايو آھي. شاھ سائين اصل ۾ ڳالھ اثبات Affirmation جي ڪندو رھيو آھي پر Negation نفي ۾ ھن طلسم کي لڪايو اٿس. ھم اوست جي ھن واٽ پنڌ ۾ Negation نفي ضرور آھي. ”مان ھيءُ نہ آھيان“ ھيءُ بہ نہ آھيان، پر اصل پنڌ اثبات Affirmation وارو آھي جن اھا واٽ ورتي، اھي اھو چيو ڏين. ”مان ھيءُ بہ آھيان ھو بہ آھيان سڀ آھيان“

”نائی نیٹ نہار، تو ۾ دیرو دوست جو“

شاھ جي ھن پد تي پھچڻ ۾ سندس اھو عمل سچو ۽ سچايو رھيو تہ:

ڳولھيان ڳولھيان مَ لھان، شال مَ ملان ھوت،
جا من اندر لوچ، مچڻ ملڻ سان ماني ٿئي.

H.T.Sorley پنھنجي مضمون The birth of a classic ۾ ھڪ

سوال اٿاري ٿو.

The emergence of genius is an event which is the present state of human knowledge approaches the inexplicable. Heredity and environment are certainly inadequate explanation. There is usually little in the immediate circumstances of his birth and his upbringing to above his fellows. In shah abdul latif.s case the

enquirer find small help towards knowing how this outstanding poet came to the fulfillment of his genius.

Shah Abdul Latif's life in fact would seem to prove the truth of the old adage , Poeta nascitur, non fot.

ھوان جوئي جواب ڏيندي چوي ٿو:

In shah abdul lateif's life time we can Trace Fairly easily most of the signs that the old order was soon to pass away. The poet,s own life displays the successive stages he went through from poet's to sage, ending finally in in sainthood. The important point, however is that shah abdul latif is the last of the great medieval poets. He sang for a people whose religious outlook itelligible and respected tody, has lost for ever that equality of homogeneity with its environment which is so characteristic of mediellism. It is extremely doubtful whether poetry like shah abdul latif's can ever be composed in sindh.

شاھ سائين جي انھي ڀرندڙ سماج ۾ حق سچ جي ڳولاءِ جاڪوڙيندي جيڪو ذڪر ڏنو اھو اسان جو سرمايو آھي. ھو ھر انھي ماڻھولاءِ فڪر مند آھي، جيڪو ھن ڌرتي تي گھاري ٿو. سندس سرن ۾ ڪٿي مورڙو ۽ ان جا ميربحر ساٿي آھن، تہ ڪٿي نوري سان گڏ سندس مت مھاڻا آھن، ڪٿي مارئي، ان جا اباڻا مارو مال چاريندڙ ڌراڙ آھن، ڪٿي سامونڊي بندر بازاريون آھن، ڪٿي ڪاپائيتيون ڪٿن ۽ ڪنبن ٿيون، ڪٿي سسئي جا ڪيچ مڪران وارا پنڌ آھن، ڪٿي ڪاھوڙي تہ ڪٿي سنياسي ڪن ڪت ڪاڙي ۽ جوڳي وتن ناھ ۾ سڀ ڳجھ ڳوليندا، اھا سماجي وندر واري وڙ ماڻھن منجھ مٿيا ۽ ديرو دوست واري مام ھئي، جيڪو ھن عظيم شاعر جي جياپي جو مقصد ھو جيڪو ھن نہ رڳو ماڻھو پر ٻين کي بہ ڏس ڏنو.

ھر سال پت شاھ ثقافتي مرڪز ۽ سنڌ ثقافتي کاتي وارا پنھنجي ڀر نباھيندا پيا اچن ۽ اسان جي ادبي قافلي جا ساٿي پنھنجو سات نياھيندا پيا اچن، جنھن لاءِ مان پنھنجي ساڏين ۽ ساٿين جو ٿورائتو

سنڌ جا سونهان 'شاهه - سچل'

آهيان جو هنن مون، لطيف جي پراڻي پانڊيٽري سان پي ساٿ ناهيو آهي. اميد اٿم ته جيسين جيترا آهيون جهان پراهي پنڌ ساڳيا رهندا ۽ ساٿ سلامت رهندو. سندن ڪيل محنت ۽ عبادت اوهان آڏو آهي، شال سندن هي ڏورڻ تاب پوي

بولي ٻجهارت، جوڳيان سنڌيءَ ذات جي،
ڏورڻ گهڻو ڏاکڻو هلڻ ۾ حيرت،
عجب عبادت، ٻه پروڙڻ ان جو.

آخر ۾ تورا دوست حميد آخوند جا، جيڪو لطيفي ورثي جي سارنڀال لهي ٿو ۽ اڻ ميا موتي ميڙي، لطيفي گنج ۾ داخل ڪندو رهي ٿو. سندس ساٿي ۽ منهنجي دوست ممتاز مرزا جا تورا، جوهر دفعي پاڻ مهرباني ڪري مون جهڙي دنياوي فڪرات جي ماريل کي هن روحاني سفر ۾ ساڻ ڪري هلي ٿو ۽ سالياني ڪتاب جي سهيڙڻ جو ڪم وٺي ٿو. شال بغي ويران ويراڻ ۽ لطيف سان نينهن ناهيندا اچن. مون لاءِ ته هيءَ ئي وڏي وٽ آهي:

جا گُر ڏني گودڙي، سا مون گهڻو سهاءِ،
نيئي رسائي ماءِ، اوڏين جي ادب سين.
(شهرامڪلي)

شاهه عبداللطيف ثقافتي مرڪز ڀٽ شاهه، حيدرآباد سنڌ

1993ع/1414هـ

سُر رامڪلي مان ڪجهه چونڊ بيت

(1)

توري ۽ ناري جوگيڙا جهان ۾
پري جن باري آءُ نه چنڊي ان ري

(2)

جوگيڙا جهان ۾ هئا منجه حمار
آرامان آرڳ ٿيا، اوڏا نه آرام
گيائون قيام آءُ نه چنڊي ان ري

(3)

وارو! ويراگين کي، ويل م ساريچ،
قدم ڪاڙين جا، ليلائي لهيچ،
پيرت پسيو پت جي، وچل کي وچيچ،
راتوڏينهن رڙهيچ، آءُ نه چنڊي ان ري

(4)

واجت ويراگين جا، مون وت وڏي وت،
سون سڀوئي سڳيون، پسي ڪين م ڪڻ،
ويساهي ويل گنهين، پورب ويندو پت،
هل! ڪيائون هت، آءُ نه چنڊي ان ري

(5)

واجت ويراگين جا، مون وت وڏو مال،
مقالان مهڻ ٿيا، ڪونهي وتن قال،
حاصل جنين حال، آءُ نه چنڊي ان ري

ڪٽيم سڀ ڄمار سُر ڪاپائتي

چڙهي نه سگهان چوٽين، يارِ بنا، دلِ ماندي
باروچي ساڻ، پڙي اي جيڏيون!
هيڪڙ ٿيا هيڪاندي

چڙهي نه سگهان چوٽين، يارِ بنا، دلِ ماندي
هيڪڙ ٿيا هيڪاندي

شاهه سائين سان ڏاڍي دل اٿم ته 'هيڪڙ تيان هيڪاندي'، شايد
ائين ڪو چوٽين چڙهي سگهان، پر هيءُ دل ڌتاريندڙ دنيا، ماڻهوءَ کي
ماڻهوءَ سان وچڙائيندڙ وچتر وستيون، ڪئين دلبريون ڪئين دلبا، ڪئين
دستور وڪ وڪ تي ڪئين راهون، ڪئين رستا، هر طرف واتون ويهه ٿيون
واري ڪار آهي.

شاهه سائين جي تخليق ڪيل دُنيا ۾ جڏهن به داخل ٿيو آهيان ته
پاڻ کي هڪ طلسم ۾ وڪوڙيل پائيو اٿم، پر هيءُ طلسم ڪو نتڻ جو
هجي ته مان سائين کي ساحر ڪٿي چوان. پر سائين اُپو ڪنيو وڃي، اهڙي
هنڌ هڻي توجت طلسم، طلسم نه ٿورهي، پر حق حقيقي واري وات نظر
اچيو وڃي، پر سوال آهي ته اُن وات تي پهچڻ کان پوءِ اسان مان ڪيترا
آهن، جيڪي اُن حق حقيقيءَ واري وات تي هلي منزل ماڻين ٿا. شاهه
سائينءَ جي ڪلام کي پڙهڻ سان ايئن ضرور ٿيو آهي ته:

ويني آهيان وات تي، آهيان آسروندي
مون کي تان سي نه ڇڏيندا هوتا.

شاهه سائينءَ جن ڪهاڻين کي ڪنيو آهي، اُهي ديون پرين جون نه پر عام ماڻهن جون آهن. سورما هجن يا سورميون سڀ جيئرا جاڳندا ماڻهو شاهه جي مهر ۽ قرب ڪڍي جا محتاج رهيا آهن. شاهه سائين سڀني کي جاودان بڻايو آهي. اُن سان گڏ بنهه عام ماڻهوءَ کي هيرن کاڌ ۾ تبديل ڪري ڇڏيو آهي. ”سر سامونڊي“ جا ناڪڻا هجن يا سندن آسروند نماڻيون، سر گهاٽو ۽ جو مورڙو ميربحر هجي، يا سندس ڀائر ۽ سندن راج جا ماڻهو مارئي سان گڏ سندن ماروڙن جا لافاني ڪردار نوريءَ سان گڏ سندس مڪڙي ۽ ملاح، سُر ڪاپاڻيءَ جي ڪاپاڻي، چرخو چورڻ واريون جيڪي ڪتن به ته ڪنن پڻ.

شاهه سائينءَ جي ڪلام کي جنهن جنهن جهونگارو آهي، اهو سندس طلسم ۾ گرفتار وڃي ٿيندو ۽ جڏهن مست ٿيو وڃي ته کيس خبر پوي ٿي ته هي طلسم نه آهي پر ”ڇت جي ورتين کي بند ڪرڻ بعد ساڪي پنهنجو پاڻ ۾ ٿورهي. پاڻ سڃاڻڻ جو اول رستو آهي، من مارڻ، يعني ڪوڙي ”پاڻ“ کي وڃائڻ، جنهن طلسم مان نڪرڻ بعد جزو ڪل ۾ تو سمائجي، سڀ ڪجهه سائين توپسجي.“

شاهه سائين اصل ۾ ڳالهه اثبات Affirmation جي ڪئي آهي، پر Negation يعني نفی ڏانهن نئون طلسم پسايو اٿس. اهو رستو هم اوست جو آهي، جنهن ۾ Negation يعني نفی ضرور آهي، يعني مان هيءُ نه آهيان، هيءُ به نه آهيان، پر پنڌ اثبات Affirmation جو آهيان، جت اها وات وٺي ماڳ پهچڻ وارا يڪدم چون ٿا، مان هيءُ به آهيان، هو به آهيان، سڀ آهيان. شاهه سائين ڳالهين ڳچ ڪري، وات اها ئي ڏسي پر سچل ڳالهين جو ڳهيري گهٽ رهيو ۽ سڌو سنئون ائين به چيائين ”مٿي ڪت نهين، ساروئي سر آهي، ڪاڻي سچو ڪاڻي ذات سچل دي“ سچل، شاهه سائين جي مام پروڙي طلسم توڙي هن ڳالهه کي به کوليو آهي: ”حق هويا اثبات جڏهن تڏهن گم هويا اهو دعويدار.“

هوئئين به ائين آهي ته فنا جي رستي ۾ پنڌ ڪندي، نفس ۽ من کي مارڻ ۾ جهد ۽ جفا ڪبي آهي، تنهن ڪري هر طالب کي تڪليف ٿي پاسي. شاهه سائين ان ڪري چوي ٿو:

سنڌ جا سونهان 'شاهه سچل'

ڪوئ هارو ٻن هوت، ڪوئ پنهنون، ٻن پريتنو
مادر مون موت، پستلا پرايو

سچل به چيو:

آءُ ادا سالڪ صحي ڪر تون ته طلسمات ڪي،
پيچ دوئي تان ڪل پويئي دور ڪر درجات ڪي،
ڪيئن وساري ويهي رهين هر هر نفس اثبات ڪي،
اثبات ڪوڙ اڳتان لنگهي، ڪرتم تون طاعات ڪي

مان نه انهيءَ طلسم ڪي سمجهي سگهيو آهيان نه نفي ۽ اثبات
تائين پهتو آهيان، مون ڪي خبر نه آهي بس ايتري خبر اتم:

رتيءَ جي رهاڻ، جيءَ اڙايم جيڏيون

ان ڪري اها به پلي پت جاڙ اتم ته:

پايم جي سرواڻ، ڇلائيندڻم چيرين
ڪايم هُند پلان، اڏي گڏايم اُن جا.

منهنجي لاءِ اڃا اهو به مونجهارو آهي ته شاهه سائين جيڪو سر
ڪاپائتي ۾ چرخو چوريو هو اهو سائينءَ جي سڄي ڪلام ۾ چرندو
رهي ٿو. شاهه سائينءَ جي ڪجهه جي هڪ پوڻي ايڏي ته تند پيدا
ڪئي آهي، جو مٿين سُت مهيا ٿي ويو آهي. ڪاپائتي ويچاري حيران
آهي ته هو ڪتي ڪتي بيني آهي، پر سُت بي حساب نه آهي، شاهه
سائين فڪر جي هڪ پوڻي مان اٿاهه ڍڳ لڳائي ڇڏيا آهن، هو اسان
وانگر شاهه سائين واري اُن ست ڪي ڦولهي ٿي ۽ اڄ تائين ڦولهندي
رهي ٿي. ڏسون اسان وانگر ڪيس رڳو سُت مليس ٿو جيڪو وڃي
سوئيندي يا ڪواهڙو ست مليس ٿو جنهن سان سندس سوڌو سڦرو ٿي
وڃي ٿو. هيءَ ته شاهه سائينءَ جي ڪاپائتي هئي، جنهن نه چرخو ڇڏيو
نه آٿڻ، پر سچل ڳالهه ٿي عجيب ڪئي:

آئون ڪيئن آٿڻ وڃان ڙي پيئر،
منهنجو چرخو چيو نا ڪري

منهنجي دوستن سائين، محققن ۽ مفڪرن ڪاپائتي جي سٽ کي ٽوليو آهي ۽ سندن قول ۽ ٻول اوهان جي آڏو آهن، شال صاب پون، جيڪي ڪتاب منهنجي جهوليءَ ۾ پيا، سي هي آهن:

سُر ليلا چنيسر، سُر گهاتو سور ڪاموڏ، سُر ماري ۽ هاڻ سُر ڪاپائتي، جيتوڻيڪ سر ڏهر به منهنجي جهوليءَ ۾ لطيف سائين جي دعا سان پلٽ پيو هيو جڏهن ناهي سنواري تيار ڪيم ته ڪنهن دلبر کي اهڙو وڻيو جو اهو چيو ۽ مٿس سهيڙيندڙ ۽ تدوين ڪندڙ جو نالو ئي ڪو پيو هو. مان هن موقعي تي ورجائي چونڊس ته اها مهر لطيف سائين جي آهي، جو مون نذر کي انهي قابل سمجهي سندس نانءُ تي منعقد ٿيندڙ ڪيترين ادبي ڪانفرنسن جي اڳواڻي نصيب ڪيائين ۽ هيءُ هيرن ۽ لالن سنڊيون کائون آڏو ڪيائين، جن مان ڪي چونڊي اوهان آڏو آڻڻ جي اجازت ڏنائين.

مان ٿورائتو آهيان، هميشه جيان دوست ۽ ساٿي حميد آخوند جو جنهن مون کي نه رڳو مان پئي ڏنو آهي، پر لطيف سائينءَ جي خدمت ڪري جس ڪٿيو آهي. ڏٺي هميشه کيس انهي پلائيءَ جا پاڙا ڏيندو. مان دوست ممتاز مرزا جو به ٿورائتو آهيان. ٿورا ساٿي پرواني پتي ۽ نفيس احمد ناشاد جا جن هن ڪتاب جي سهيڙ ۽ ادبي ڪانفرنس جي ڪم ڪار ۾ هميشه پئي هت وٺايو آهي.

سُر ڪاپائتيءَ جو اهم ڪردار ڪاپائتي اوهان آڏو آهي ۽ سندس ٻول، ورجاءُ ۽ آلاپ جڏهن وَرَ وَرَ پڙهبا ۽ ٻڌبا ته اها ڪرت، نه رڳو پورهيتي واري ڪرت نظر ايندي ۽ ان ۾ اسان جا ثقافتي اهڃاڻ نظر ايندا پر ان سان گڏ اهو ست ٿولھڙ سان من جا مونجھارا لهي ويندا، ڇاڪاڻ ته ڪاپائتي جو سڄڻ ته پورهيت کي 'پر ۾' سڏي ڀڄڻ وارو آهي، ۽ اهڙي سڀا جهي سائين آڏو ته مون وارو حال، اهو ئي آهي:

اڳلڙي آءُ، مون کان پڙا ڀڳا نه ٿيا.

مرتب جي حيثيت ۾ سُر ڪاپائتي بابت سهيڙيل مقالن واري ڪتاب جو مهاڳ

سُر ڪاپائتي مان ڪجهه چونڊ بيت

(1)

توڻي تُون ڪاتارِ جَمَ هيڪِلي پيرئين؛
ڏني ڪا ڏُتارِ صَرافِ انهيَن سَتَ مَر

(2)

جان ڪَتين تان ڪَت، هيءَ هَڏِ وهائي؛
ڪاپائتي سِڪا، ڪتي سيڙهي؛
جاتو جن جاتي، تِن هتان پهي نه ڇڏي

(3)

هيءَ هَڏِ وهائي، جان ڪَتين تان ڪَت؛
ڪو پنهنجي عيدَ کي، پيري ڪَچَ پَرَت؛
مٿان روئين رَت، صُباحَ وِچَ سرتين.

(4)

ڪَٽَ جِي ڪانه ڪَرين، سَتي ساهين هَڏَ؛
صُباحَ ايندَءِ اوچتو عيدَ اَگهاڙن گَڏَ؛
جَت سرتيون ڪَندَ سَڏَ اَتِ سِڪَڏينءَ سينگارَ کي

(5)

اَڄَ پيٽُ اُجهَٽَ کي مَرين، نَڪي ڪِٽَءِ ڪالَ؛
پوريٰ توسين پالَ، ڪانڏَ ڪَريندو ڪيترا؟

(6)

اَڄَ پيٽُ اُجهَٽَ کي مَرين، نَڪي ڪِٽَءِ ڪالَ؛
مونا اُنجي اَڳڙيا، آرٿَ ڍِرَڪي مالَ؛
هي ڀاتنين جي حالَ جن ڪاڀي منجهان ڪين ڪيو

آئي ڏنائون، هيرا لعل هٿن سان

سُر ڪاموڏ

تاريخ جي صفحن تي مون ڪئين نقش اڀرندي ڏنا آهن ۽ ڪي ته دائمي ٿي رهجي ويا آهن ۽ ڪن کي توهان نشان نه پر اهڃاڻ چئي سگهو ٿا، سي نالي ماتر رهجي وڃن ٿا. تاريخ قومن جي هجي، ان جي نشانن يا اهڃاڻن جي هجي يا ان جي فردن جي هجي، ايندڙ نسل لاءِ هڪ روشن مشعل جو ڪم ڏئي ٿي. اها مشعل انهن پنڌن ۽ پيچرن کي چتو ڪري بيهاري ڪري ٿي. جنهن تي ايندڙ نسل کي هلڻو آهي. قومون انهن شخصيتن کي رهبر ڄاڻي پنهنجي مقدر جا فيصلو انهن جي هدايتن ۽ عمل پتاندر ڪن ٿيون.

هن خطي جي تاريخ جيتري پراڻي آهي، ان جا ماڻهو ايتراڻي قديمي ۽ پراڻن قدرن جا سنڀاليندڙ آهن. انهن لاءِ حق ۽ سچ جا قدر سندن ورثو آهن. سچ ۽ حق جي مبلغن جو درجوئي وٽن تمام گهڻو مٿانهون آهي. اهي مبلغ نه رڳو کين راهه ڏسين ٿا يا حق ۽ سچ جو پيغام ڏين ٿا پر سندن اُٿي ويهڻي ۽ روايتن تي به اثرانداز ٿين ٿا، اهي پوءِ هڪ ثقافتي علامت بڻجي سندن درگاهن، اوطاقن، ڪچهرين ۽ گهرن کي روشن ۽ منور ڪن ٿا. لطيف منهنجي نظر ۾ انهن شخصيتن جو اڳواڻ آهي، جيڪي قومن جي جياپي سان تعلق رکن ٿيون. سندس ڪلام سندس شخصيت جو نقش آهي، انهيءَ سنڌ جي سرزمين کي سنهڻو، سڪيو ۽ ستابو رکيو آهي. انهيءَ ئي سنڌ جي فڪر کي رستو ڏيکاريو ۽ ذهن کي سنڌو درياھ جي موجن واري رواني ڏيکاري

سنڌ جا سونهان 'شاه- سچل'

هر نقش که بر تختہ هستي پيدا است
اين صورت آن کس است که اين نفس آراست
درياي کهن که مي زند موج تو
موجش خوانند في الحقيقت درياست

شاه صاحب "حق، حسن ۽ خير" وارن قدرن جو پڙ علمبردار
آهي. اهي قدرتي انسان ذات جو جيا پيو آهن.

لطيف سائينءَ جي پوئواريءَ ۾ سچل، سامي، بيدل، ۽ ٻين صوفين
بزرگن گهٽايو ڪرڻهي، وڪ اڳتي وڌائي آهي، جو ظاهر کان اڳيرو هلي
باطن جا رازدار پڙ بڻيا آهن. پر لطيف هر حالت ۾ پنهنجي ماڻهن جي
ظاهر ۽ باطن جو مطالعو ڪري جنهن عوامي تحريڪ جو محرڪ بڻيو
اها هر درگاه، هر گهٽي، هر گام پئي پنڌ پيرا ڪئي.

ان پيغام جا پڙهندڙ ۽ ٻڌندڙ هر لحاظ کان تصوف جي
فڪر، "علم" ۽ مستي جي فرق کان آڃاڻي، لطيف جي عوامي پڙي کي
سرمايو بڻائي، جيءَ اندر جايون ڏيو وينا آهن. لطيف هر ماڻهوءَ
لاءِ "صاحب - ڪيف و حال" بزرگ آهي ته ان سان گڏ سندن غم، فڪر
۽ ڏڪن جو ساٿي پڙ آهي. لطيف سنڌ جي ماڻهن جي وجود کان بنهه ڌار
نه آهي. ڇاڪاڻ ته هن پنهنجي ڪلام ۾ توڙي ذاتي زندگيءَ ۾ پاڻ کي
سنڌ جي مسئلن ۽ ماڻهن کان بنهه ڌار نه ڪيو آهي.

لطيف درگاه جي پارٽي پانڊيٽيءَ ۽ منهنجي اُستاد محترم
مرحوم و مغفور پروفيسر عبدالعلي قباڻي چواڻي:

"شاه جي سنڌ سنڌ ۾ سنڌ آ.
سنڌ جي سنڌ سنڌ ۾ شاه آ.
سنڌ ساري شاه جي آ، شاه سنڌ جو ساھ آ."

ان ڪري لطيف جي درگاه اڄ به آباد آ. نه رڳو عام ماڻهوءَ جي
عقيدت واري نظريي کان، پر سڄي دنيا اڇيو گڏ ٿئي، ان لاءِ به ته لطيف
جي ڪلام کي ورور ڳائي، ان جي لفظ لفظ کي ورجائي، لطيف کي زنده
رکيو وڃي. ڇاڪاڻ ته لطيف سنڌ جي عام زندگيءَ ۽ جيا پي جي علامت

آهي. هر ماڻهو سندس نينهون واري نياپي کي سمجهيو ۽ پڙجهيو آهي ۽ ائين ڪئين ماڻڪ ميڙيا آهن.

ايءَ گت غواصن، جيئن سمنڊ سوجهيائون،
پيهي منجهه پاتار جي، ماڻڪ ميڙيائون،
آڻي ڏنائون، هيرا لعل هٿن سان.

پت ڏٺيءَ جي عقيدتمندن جو ڪاٿو ٿي ڪونهي. ڪو ڏينهن خالي ڪونهي جو سندس درگاهه تي ميڙو نه هجي. خاص طرح سندس ورسيءَ تي سڄو عالم اچيو مڙي ان ۾ اسان جي سنڌ جو سڄاڻ طبقو ادب سان چاهه رکندڙ عقيدتمند شاهه صاحب کي نذراني طور عقيدت جا گل اچيو ڇاڙهين. ادبي ڪانفرنس، پت ڏٺيءَ جي ورسيءَ جي موقعي تي ٿيندڙ گڏجاڻين ۾ اهم گڏجاڻي آهي، خاص طرح گذريل ٽن - چئن سالن کان جنهن نموني سان سڄي سنڌ جي ادبين گڏجي پت ڏٺيءَ جي خدمت ۾ اچي حاضريون ڀريون آهن، انهن جي شاهدي ورسيءَ جي موقعي تي پڙهيل مقالا آهن، جن کي گڏ ڪري ڇپايو پڻ ويو آهي. ادبي ڪانفرنس جي نئين دور جا ٻه مجموعا ”سُر ليلا چنيسر“ ۽ ”سُر گهاتو“ هن مهل تائين پڌرا ٿي چڪا آهن. هيءُ ”سُر ڪاموڏ“ پڻ ان سلسلي جي ڪڙي آهي.

هيءَ ادبي ڪانفرنس، ان جا ڪتاب ڇپائڻ، لطيفي راڳ جون محفلون منعقد ڪرائڻ جو سڀ ڪم ڪار ”پت شاهه ثقافتي مرڪز“ جي ذمئي آهي. ”پت شاهه ثقافتي مرڪز“ جنهن نموني سان هن وقت شاهه سائين جي ڪلام ۽ فڪر کي سنڀالڻ ۽ عام ڪرڻ جي سلسلي ۾ قدم کنيا آهن، سي ساراهه جوڳا آهن. خاص طرح سان شاهه صاحب جي ڪلام جا مختلف رسالا ڇاپي عام ڪيا ويا آهن. ان جي ڪلام تي ٿيندڙ تحقيق کي پڻ نوان رخ ۽ لاڙا بخشيا ويا آهن. جنهن لاءِ پت شاهه ثقافتي مرڪز ۽ ان جا ميمبر جس لهن. خاص طرح ان جي سيڪريٽري مسٽر حميد آخوند هميشه وانگر هن ڪم کي سنڀاليو ۽ نڀائيندو اچي. جيتوڻيڪ هاڻ هو سنڌ جي ثقافت کاتي جو سيڪريٽري پڻ آهي. لطيف سائينءَ سان سندس عقيدتمندي عاجز ۽

نيازمندي ٿي سندس مان ۽ مرتبو بلند ڪيو آهي. هو شاهه سائين جي ڪلام جي سلسلي ۾ سنڌ جي اديبن جي ڪيل جاکوڙ کان چڱيءَ پر واقف ۽ آگاهه پڻ آهي، جو نه رڳو ڪتاب ڇپجڻ تڏا يا ادبي ڪانفرنسون ٿيڻ، پر ان سان گڏ هن سال (1988ع) گورنر جوڌپور هزارن وارو ايوارڊ، جو بهترين تحقيقي ڪتاب يا مقالي لاءِ آهي، سو سندس ئي ڪوششن سان جاري ٿيو آهي.

مان هن موقعي تي بدلي ٿي ويندڙ پٽ شاهه ڪلچر ڪاميٽي جي چيئرمين محترم علي محمد شيخ صاحب جي لاءِ اهو ضرور چوندس ته سندس ايامڪاريءَ ۾ پٽ شاهه ثقافتي مرڪز جي ڪم وارن اسمن ۾ نه رڳو واڌارو ٿيو، پر بهتري پڻ آئي. مان هن موقعي تي نئين چيئرمين محترم سالڪ نذير صاحب جي آجيان ڪيان ٿو، جو سندس دلچسپي جو اظهار ثقافتي مرڪز جي هر پهلو کي نمايان ڪرڻ واري رخ مان ٿئي ٿو. سندس سڄي ميڙي ادبي ڪانفرنس ۽ راڳ جي محفل جي منعقد ڪرائڻ واري رخ مان ٿئي ٿو. سندس سڄي ميڙي ادبي ڪانفرنس ۽ راڳ جي محفل جي منعقد ڪرائڻ لاءِ ڪيل مثبت قدم کي ساراهڻ کان سواءِ نه ٿو رهي سگهجي. اميد اٿم ته سندس ايامڪاريءَ ۾ لطيف جي درگاهه سان لاڳاپيل سڀ ڪم ڪاريون توڙ تائين پهچندا. مان هن موقعي تي وڏو راءِ چوندس ته جن اديبن جنهن نموني سان هر سال ادبي ڪانفرنس جي موقعي تي ڀري ڀري کان ڪهي اچي سات نڀايو آهي، تن لاءِ وري به شاهه سائين چواڻي:

ٿورا نه ٿورا، مون تي مارو ٿين جا
پلائي جا پيرا، ڳڻي ڳڻيان ڪيترا.

هونئن به سنڌ جي اديب تي نه رڳو شاهه سائين، پر ساڻس لاڳاپيل هر ماڻهوءَ جو حق آهي ۽ جيسين سنڌ جو اديب ”ڀاڻ“ ماري اندر اجاري ماڻهوءَ اندر نه ٿو پيهجي وڃي ته شايد سندس فڪر ۽ فن اڌ ڳاڙو رهجي ويندو. ان لاءِ ئي شايد پٽي گهوت چيو آهي:

جان تن ڪيوءَ نه ٿين، سوئيرين ئي سنهڙو
پرين پائيندا ڪيئن، توکي اڪڙين ۾

”سر ليلا چنيسر“، ”سر گهاتو“ ۽ هاڻ ”سر ڪاموڌ“ جي مرتب جي حيثيت ۾ مشهور ليکڪ ليلارام وڻمڻل چواڻي ته ڪجهه به نه ٿو چئي سگهان. هو پنهنجي ڪتاب The Greatest Poet of Sind ۾ چوي ٿو:

”The present work is chiefly a compilation and as a mere compiler I do not in the least to be considered an original authority. I have compiled this book more from love than ambition and if it serves the purpose of making the greatest poet of Sindh and his poetry more familiar to people in general my object is gained.”

مٿين ۽ پٿراگراف کي بحیثیت مرتب جي منهنجي جذبات جي عڪاسي سمجهڻ ڪپي. هونئن به هڪ مرتب جي آڏو ڪتاب ترتيب ڏيڻ لاءِ اهو ئي اصول سامهون هجڻ ڪپي ته هو ڪيئن مفڪر ۽ سندس فڪر جي وڌيڪ اپتار ڪندڙن لاءِ پنهنجي محبت ۽ عقيدت جو گهڻي کان گهڻو اظهار ڪري

هن مهل تائين آيل سرن جهڙوڪ، سر ليلا چنيسر، سر گهاتو ۽ هاڻ سر ڪاموڌ سان گڏ جيڪي نوان موضوع آندا ويا ۽ جن تي مقالا لکيا ويا، اهي هي آهن:

1. سر ڪاموڌ جو مطالعو.
  2. شاهه لطيف جي ڪلام ۾ اخلاقي قدر.
  3. برصغير ۾ شاهه لطيف جا همعصر صوفي شاعر.
- ايندڙ سال جو سر ”سر ڏهر“ آهي. ساڻس گڏ ٻه موضوع نوان پڻ آهي، جيڪي هي آهن:

1. شاهه لطيف - بحیثیت عوامي شاعر.
2. شاهه - انسانیت جو علمبردار.

سر ڪاموڌ، نوري ڄام تماچي جي عشقيه داستان جو اهڙو سر آهي، جنهن مان اندر ۾ پيدا ٿيل اڄ اجهاميو وڃي ۽ ماڻهوءَ جي اندر گيرب ۽ گاءُ، نعتڙت ۽ نياز جو جذبو جنم ٿو وٺي. ان سان گڏ عشق محبت، غريب پروري، انسان دوستي، خوابن جهڙا خيال جيئرا ٿيو پون. ليلا رام وڻمڻل انهيءَ ئي ڪتاب ۾ جڏهن چوي ٿو ته

I think it was the first Tamachi and not his son

سنڌ جا سونهان 'شاهه سچل'

Tamachi, who fell in love with the beautiful fisher woman named Nur or Nurahin who lived in village on the banks of lake Kinjhar. The woman was Gandari by caste, and the king gave her a place in his palace and raised her above his queens.

يڪدم شاهه جو هيءُ بيت ياد اچيو وڃي، جيڪو نوريءَ جي نياز جو نذرانو آهي:

جي، گَر ڄاڻي ڄام ته ڪو نوازيندو نورئين،
ته سندنو مٿي مقام کڻي سمي سيرانديءَ ڪيو.

آخر ۾ مان سڀني ساٿين جو ٿورائتو آهيان، خاص طرح لطيف
جي سڄاڻ ساٿين جو، جن مون ۾ هيءُ فڪر پيدا ڪيو آهي:

هڏ نه پڙان هيڪڙي، ٿوري تر ڄاين،
مون کي مارو ٿڙن، ميري ڪري نه مٽيو.
(شاهه)

مرتب جي حيثيت ۾ سر ڪاموڏ بابت سهيڙيل مقالن واري ڪتاب
جو مهاڳ - 1988ع

سُر ڪاموڌ مان ڪجهه چوند بيت

(1)

تُون سَمو آءُ گَنڊري، مُون ۾ عَيْبِن جُو؛
پَسِي رَاطِيِن رُو، مَتان ماڱرِ مَتِيِن!

(2)

تُون سَمو آءُ گَنڊري، مُون ۾ عَيْبِ اِيَانِ
پَسِي لِي لَغَارَ مَتان ماڱرِ مَتِيِن!

(3)

تُون تَمَاجِي تَرِ دَڙِي، آءُ مَهَاطِي مِي
مُون ڪي ڏهاڳُ مَرِڙِي آءُ جَانَالِي سِيَسِ تَنهنجِي

(4)

تُون تَمَاجِي تَرِ دَڙِي، آءُ گَنڊري غَرِيِبِ
توسين ڄامَ قَرِيِبِ، ڪي ڏن چَڏَائي ڏيڃ مُون

(5)

ڪِڪِيءَ هَاطِيُون ڪَارِيُون، چِچِيءَ هَاطَا چِچِ
پانڊُ جنين جي پانڊُ سين، لڳو ٿِي لَچِ
سَمو ڄامُ سَهَچِ، اِيُو ڪَري اُن سين

(6)

ڪَارِيُون ڪوڄهيون ڪُوڙيون مُونِ نه موڇاريُون
وَنِي وِنيُون واٽَ تي، ڪِڪِيءَ جُون ڪَارِيُون
اَنين جُون آريُون، سَمِي ري ڪِيَرُ سَهِي

گھاتو گھرنه آيا سُر گھاتو

سڀ کان اول شاهه صاحب جي هن سال لاءِ مقرر ٿيل ”سُر
گھاتو“ مان چونڊ بيت اوھان جي نظر ڪريان ٿو:

گھنگھريا گھڙ ڄاڻ، موڙهي مت مھائين،
ويا گڏجي وير ۾ پيا مٺن مھراڻ،
اڳيان پويان ٿاڻ، ويا ويجھن وسري
(1)

گھنگھريا گھڙ ڄاڻ، موڙهي مت مھائين،
ويا گڏجي وير ۾ پيا مٺن مھراڻ،
اڳيان پويان ٿاڻ، ويا ويجھن وسري
(2)

ماڪ پڇاين مولھيا، مٿان رات پئي،
اوليون آجھڙ لڳيون، ويا ونجھ وھي،
گلاچيان گھي، گڏھن ڪون آيون
(3)

ڪو جو ٺھڙ ڪلاچ ۾ گھڙي سو ٺي،
خبر ڪون ڏئي، رچ ڪڙي رنديا؟
(4)

ڪاله گلاچيءَ ويا، چٽيون ڪٽي چڱير،
پاڙن پيرو نه ڪيو آڏن ڪي آويز،
اهڙي خاصي ڪير، ڪن ورائي جھلي

(5)

تَرِيُون پَسَان نہ تارِ ۾، جُهڳا جاءِ نہ گِنِ؛
مادَرِا ملاحن، ماڳ نہ ڍوڀا مڪڙا.

(6)

ڏِهاڻي ڏنم ڪيترِا، جنين ماريو موڪَ؛
گهر ۾ گهاٽوڙن جا، ٿا مارينم توڪَ؛
لڏي وڃان لوڪَ، اونهي ويا اوهرِي

(7)

اُڀي اوسڙان اَس ۾، جھليو ڪن ڪنارَ؛
گهاٽو گهر نہ آڻيا، وڏي لڳين وارَ؛
هيس جنين هارَ سي موڙي چڙهيا مڪڙا.

(8)

چِتي گھوريو گھاتوئين، تتي واريءَ ٻُٺَ؛
سھسين ساتي مُٺَ، سُرُ سڪو سونگي گيا.

(9)

مُون اڏاريا مچڙا، الله! گهاٽو آڻَ؛
ميان! مڏارن سين، مونڪي، قادرِا وجه م ڪاڻَ؛
هت منهنجي هاڻَ، قُدُر لڏو جن ري

(10)

ائين جا لڏو لوڏَ، اي پَرِ گهاٽوڙن جي؛
ڪن ڪلاچيءَ ڪوڏَ، سڪ نہ سٽا ڪڏهين.

(11)

گھوريندي گھورپيا، اگھور گھوريائون؛
ميڪر ماريائون، ملاحن منهن سٽرا.

(12)

چئن جُهڳا پائينن جھول ۾، اٿن نہ مرن مچَ؛
سپر ڌار سمنڊ جا، ڪي راتون رڳيون رچَ؛
هي چارون ۽ چچَ، اڃا اوڙاه آڳاهون ٿيو.

هاڻي ڳالهه کي اڳتي وڌائيندي عرض ڪريان ته ”سُر ليلا چنيسر“ جي پڌري ٿيڻ کان پوءِ ضرورت ان ڳالهه جي هئي ته انهيءَ سلسلي کي برقرار رکجي، ڇاڪاڻ ته هنن تحقيقي مضمونن جي ڇپجڻ سان شاهه لطيف ادبي ڪانفرنس جو جڙو ته هڪ نئون باب کوليو هو. جهڙي به هيٺي حال سان ادبي ڪانفرنس جو سلسلو قائم رکيو پئي ويو آهي، مڃيون ٿا ته اهي شاهه سائين جي پد سارو نه آهي، پر اهو چوڻ ته ڪي به ناهي، درست نه ٿيندو. ادبي ڪانفرنس ۾ سالن کان اديب پنهنجي حال سارو نور نچوڻي ڪاڳر ميٽري اچيو حاضر ٿين. سندن خلوص محبت ۽ عقيدت ان مان ظاهر آهي ته هو نه ڏسن پنڌ کي نه ڏسن وقت کي، پنهنجا ڏينهن سيڙايو لطيف جي عاشقن ۾ پاڻ ڳڻايو وڃن. لطيف جي ماڳ تي ڪئين ئي ورهيه هيءَ ادبي ڪانفرنس جو ميٽرو متل رهيو آهي جنهن لاءِ پت شاهه ثقافتي مرڪز يا ان کان اڳ قائم ڪيل يادگار ڪاميٽيون انهيءَ ريت کي نڀائڻ ۾ وڏا وس ڪنديون رهيون آهن ۽ سنڌ جي اديب به ان جو سڌو وڏي ڪري پي پريو آهي.

مان ان ڳالهه کان انڪاري نه آهيان ته شاهه سائين جي ڪلام جي سلسلي ۾ جيڪي ڪم ٿيڻ ڪپندو هو يا تحقيق جا نوان رخ ڳولڻ ڪپندا هئا اهو حصو ڪافي رهيل آهي. پت شاهه ثقافت مرڪز ڪلچر ڊپارٽمينٽ ۽ ٻين ادارن شاهه صاحب جي ڪلام کي اٿلائڻ ۽ ڇپڻ ڇاڻ ڪرڻ لاءِ ڪافي ڪوششون ورتيون آهن. ڪيترا ئي انعام ڏيڻ ۽ ڪتابن ڇپائڻ جا اهم ڪام ڪيا ويا آهن پر شاهه شناسي جو ڪم اڃا اڌو گايرو آهي.

منهنجي نظر ۾ خاص طرح شاهه صاحب سان نه صرف سنڌ جو ماڻهو پر سنڌي اديب جيتري قدر عقيدت رکي ٿو اها اٿلڻ آهي. سنڌ جي اديب ۽ مفڪر کي جڏهن به شاهه جي فڪر ۽ خيال تي ڪم ڪرڻ لاءِ چيو ويو آهي ته اهو انهيءَ ڪيو آهي. سوال آهي اصلي Original ڪم ۽ تحقيق جي نون پيچرن ۽ پنڌ جي ڄاڻ جو، ڇا اسان جي محققن يا ادارن اهڙا سيل يا تحقيق جا مرڪز قائم ڪيا آهن جت سنڌي اديب رهبري حاصل ڪري خاص طرح شاهه شناسي جي

سلسلي ۾ ڪجهه اڳيرو ٿئي؟ ڀت شاهه ثقافتي مرڪز ۽ ڪلچر ڊپارٽمينٽ جيئن ته شاهه تي ٿيل ڪم ۽ جاکوڙ ۾ هميشه اڳيرو رهيو آهي. تنهن کي ئي انهيءَ سلسلي ۾ وڪ وڌائڻي پوندي ڀت تي موجود ثقافتي مرڪز کي تحقيقي مرڪز ٺاهڻ يا ٻئي هنڌ اهڙيون لائبريريون، مرڪز ڄاڻو ۽ پارڪو مهيا ڪرڻا پوندا جيڪي شاهه جي ڪلام تي تحقيق جا نوان در کولين. ڏس ڏين. سونهون ڪن ۽ روايتي اپٽار کان وڌي ڪيس اڃا به وڌيڪ ”آشڪار“ ڪن جيئن سندس ڪلام جيڪو سڄي عالم لاءِ آهي، سو ”عالم آشڪار“ بڻجي.

هن دفعي ڀت ڏٺي تي ٿيل ادبي ڪانفرنس اڃا به وڌيڪ شانائتي هئي جنهن ۾ چاليهه کن اديبن مڦالا پڙهيا ۽ سرهيو ”سُر گهاٽو“. پر هن سال ادبي ڪاميٽي جي سرواڻ مولانا غلام مصطفيٰ قاسمي صاحب تحقيق جي سلسلي کي اڳتي وڌائيندي به نوان موضوع ڏنا ته جيئن روايت به قائم رهي ته ان سان گڏ تحقيق جا نوان ورق به ورن. نوان موضوع هيا.

1. شاهه لطيف جي ڪلام ۾ دنيا ۽ آخرت لاءِ جامعيت.

2. موجوده دور ۾ شاهه لطيف جي اهميت.

هن سال جهڙي نموني ۾ اديبن ۾ لطيف سائين جي اڳهه تي اچڻ جو شوق ۽ جذبو ڏسڻ ۾ آيو سو همٿائيندڙ هو. سنڌ جي ڪنڊ ڪڙڇ مان اديب هن ڪانفرنس ۾ شريڪ ٿيڻ لاءِ آيا هيا جن جو تعداد به سو کن هو. ڪانفرنس جي صدارت ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ ڪئي.

”سُر گهاٽو“ جي سلسلي ۾ ڪانفرنس سڏائڻ تي جس لهڻي ڀت شاهه ثقافتي مرڪز جو چيئرمين محترم علي محمد شيخ صاحب جنهن، هن ادبي ڪانفرنس ۽ ڪتابي سلسلي کي نئين سر دڳ لائڻ ۾ وڏو اهم ڪردار ادا ڪيو آهي. سندس شاهه سائين جي درگاهه، ثقافتي مرڪز تحقيقي مرڪز شاهه جي باغ ۽ اشاعتي سلسلي ۾ ڪيل محنتون صاب پيون آهن ۽ هاڻ ڀت ڏٺي جي در اچڻ وارو مطمئن ٿيو ويڃن ته لطيف کي ڪنهن وساريو ڪونهي. انهيءَ محنت ۽ جاکوڙ ۾ شيخ صاحب سان گڏ محترم حميد آخوند جو ساٿ پڻ آهي. محترم حميد صاحب نه صرف ثقافتي مرڪز جو سيڪريٽري آهي پر هاڻ

ثقافت کاتي جو به سيڪريٽري آهي. اسان کي اڃا به ڪائس وڏي اميد آهي ۽ وڏي ساٿ جو آسرو آهي.

مان سائين غلام مصطفيٰ قاسمي، سائين ايڇ ايم خوجه جو پڻ ٿورائتو آهيان جن ادبي ڪانفرنس ۽ هن ڪتابي سلسلي کي جوڙڻ ۾ وقت سر ساٿ پئي ڏنو آهي. ٿورا انهن سڀني ادبين جا جن ادبي ڪانفرنس ۾ شرڪت ڪئي، مقالا پڙهيا ۽ اسان جي سڏ کي مان ڏنو. اميد اٿم ته آئنده به پيرو نه ڀڃندا، ڇاڪاڻ ته شاهه جي پيغام کي سڀني تائين پهچائڻ جو ذمعو ۽ جوابداري سنڌ جي ادبين محققن ۽ مفڪرن تي آهي. اسين اهڙين گڏجاڻين ۽ ڪتابن ڇپائڻ جو اهم تمام هڪ ڪارڪن وانگر، هڪ لطيف جي پانڊيٽري وانگر ڪندا رهنداسين. شال اسان جون ڪوششون صاب پون ۽ لطيف جو نانءُ اڃان به روشن ۽ روشن رهي.

ڪريان روح رهاڻ

سُر بروو

ماڻهو گهرن مال، آئون سڀ ڏينهن گهران سپرين.
دنيا تنهن دوست تان، فدا ڪريان في الحال.
ڪيس نام نهال، پسڻ تان پري رهيو.

لطيف سرڪار جي هيءَ ڪيفيت هجي يا سڄي رسالي ۾ عجب
ڪيفيتون هجن هر ماڻهوان ۾ نهال آهي. عام ۽ خاص انهن ڪيفيتن
مان نڪري ٿو. غم، خوشي، فراق، فرحت، حيرت جهڙا جذبا هر ماڻهو
منجهه پلجن ٿا. پر لطيف سائين، عام ماڻهن جي مختلف ڪيفيتن کي
اندر ۾ وڻ جيان پالي وڌو ڪري جنهن ڪيفيت ۾ بيان ٿو ڪري ان
سان هر دل اندر ساڳيا جذبا اڀرن ٿا، هو دانهن ڪري اٿي ٿو:

جيئن ڪا ڪاڻي، ڪانهن، لهندي لائون ڪري
اچي پئي اوچتي، درد پريان جي دانهن.
ويج ڏيئين ڪُ بانهن، سور هنيين ڪي سامهان

لطيف سائين اهڙين ڪيفيتن کي به بيان ڪيو آهي، جيڪي
ماڻهو پاڻ سان ويهي پاڻ ڪندو آهي، ڏيهن کي ڏس نه ڏيندو آهي. هُن
هر ڪيفيت ۾ جذبي کي وائڪو ڪري عام ماڻهو کي آگاهي يا پاڻ
سڃاڻڻ واري ڪيفيت ۾ آندو آهي. سندس شاعر هجڻ پنهنجي جاءِ
تي آهي، لفظن جي سونهن، بيهڪ پنهنجي جاءِ تي ٻوليءَ جو پندار
کولي کولي بيان ڪرڻ پنهنجي جاءِ تي، پر ”ڪريان روح رهاڻ، لکن
منجهه لطيف چئي“ واري ڪيفيت منفرد آهي. ”پيرين ڌريان پنبڻيون،
هند وچايان وار“ وارا جذبا اڻڄاتل آهن. لطيف سائينءَ جن جذبن ۽

ڪيفيتن کي بيان ڪيو آهي. اهي هر هڪ ۾ هوندي به ڪنهن هن نموني نه بيان ڪيا:

پَر وس ٿين پراڻ، پرين وس نه پانهجي،
لڳو ڪيئنءَ لطيف چئي، چيڙ چاتي سان،
پرين ڏيڪاري پاڻ، خوش ڪري ويا خواب ۾.

هيءَ لطيف سرڪار جو هر جذبي، هر تخيل، هر ڪيفيت سان عشق آهي، جو هو پنهنجو پاڻ کي ان نموني بيان ٿو ڪري جو عقل دنگ آهي، حيرت عيان آهي، تصوير چئي آهي.

ڪي اوڏائي ڏور ڪي ڏور به اوڏا سڀرين،
ڪي نه سنڀرجن ڪڏهين، ڪي نه وسرن مور
جيئن مينهن ڪنڊيءَ پور، تيئن دوس وراڪو دل سين.

جيئن مينهن ڪنڊي پور تيئن دوس وراڪو دل سين وارو تصور سڌي سنئين تصوير چئي ڪڍي ماڻهن آڏو آندي اٿس. ارسطوءَ چواڻي ته ”مصوري يا نقش نگاري شعر جو روح آهي.“ لطيف اصل ۾ روحاني ڪيفيتن جو شاعر آهي، ان نموني سان ماڻهن منجهه عام زندگيءَ سان لاڳاپيل ڪيفيت کي روحاني ڪيفيتن سان ڳنڍي ۽ جوڙي پيش ڪيو اٿس. اهي ئي ڪيفيتون آهن، جيڪي اصل ۾ حق حقيقي هيڪڙي واري وات ڏسين ٿيون. هيءَ سڀ بي ساخته ڪيفيتون ۽ جذبا آهن، جيڪي اندر مان اڏما بڻجي اچي اجري من ۽ روح کي چٽو ڪري بيهارين ٿا.

Latif never thought of his poems as works because they did not entail labour. He created them in ecstatic moods when no work as work was possible. So, he called them paigham (message) and every time without that he should have suggested has been sung by those who understood the verses and also by those who can not understand them at all: sung they have been and no one can stop people from singing them.

(Alama I.I.Kazi:shah his position among the poets)

شاه سائين ٿرن، برن، ڏک، ڏونگرن درياھ ۽ سمنڊ مان پنهنجا
 ڪردار پار نه اُڪاريا آهن، پر پاڻ انهن مان اڀريو نڪتو اڪريو
 آهي. سندس هر ڪيفيت کي بيان ڪرڻ جو اندازو اهڙو وڻندڙ آهي
 جو ڏکڻ ۽ ڏونگرن وارو چٽڙ به دل اندر بيهي ماڻهوءَ کي جهونگارائي ٿو.
 لطيف سرڪار بيان ڀلي ڪري پر اثرائتو وڪٽر اهڙو اٿس جو هر ماڻهو
 ساڻس گڏ ٻينو جهونگاري ۽ ڳائي.

ايل! آن نه وسهان، هنجون جي هارين،
 آڻيو آب اکين ۾، ڏيهه کي ڏيکارين،
 سڄڻ جي سارين، سي نه ڪي رون نه ڪي چون

شاه سائين تخيل جو بادشاهه، لفظن سان ان کي چٽي من موهي
 ٿو چڙهي
 ايچ تي سورلي سندس فڪر جو جائزو ورتو آهي. هو هيئنن به
 چوي ٿو:

No one can read his poetry without being consions at
 once that here is some thing really great: here is beauty
 ex- pressed with the utter frankness of sincerity,without
 conceits collaboration or pomposity in shah are set forth
 in sheer adoration and humility,feelings which are the
 base of all religions and essential to the highest qualities
 of the poe- clever intellectualism.here there is no.

(H.T.Sorley-shah Abdul latif)

شاه سائين وت ور وڪٽر وارو فڪر يا خيال نه آهي، سندس
 مشاهدي جو ئي ڪمال آهي. جانب جي جمال جو مشاهدو هجي يا ان
 ڪائنات جو جنهن ۾ دهشت درياھ جي هجي يا بريت بيابان يا چند
 جي چانڊوڪي، شاه جي اندر جي ڪيفيت ئي پنهنجي آهي.

چڱا چند! چئيج سنيها کي سڄڻين،
 مٿان اڱڻ اڀري، پرين جي پئيج،
 جهيٽو ڳالائيج، پيرين وجهي هٿڙا.

شاهه صاحب سُر بروو سنڌي ۾ به انهن ئي ڪيفيتن کي بيان ڪيو آهي، جنهن ۾ نه فرق نه ڦير

لڳي جو لطيف چي، نڪو ڦير نه ڦيل،
لکي لامين ڪوڙيون نيڻين وهي نير،
هيئنڙا ٿي سڌير، ڪال قريبن لڏيو.

وٽس انساني جذبن ۽ ڪيفيتن بيان ڪرڻ جو عجب ڏانو ۽ هنر آهي. هو هر ڳالهه عام ماڻهو جي من وٽان ڪري ٿو ۽ کيس آهستي آهستي روحاني سفر ڏانهن نئين ٿو ۽ کيس ٻڌائي ٿو ته جسم کي ڏنل تڪليفون روحاني سفر کي آسان ڪن ٿيون ۽ اهو سرور بخشين ٿيون جو ماڻهو جهر جهنگ جبل جهاڳي پار پئي ٿو ۽ مالڪ وٽ سندس مان رهي ٿو.

جڏهانڪر ٿام ساچاه سپرين سين،
تڏهانڪر تر جيترو وير نه وسريام
اندر روح رهيام سچڻ اوطاقون ڪري

لطيف سرڪار جي انهيءَ پيغام ۾ ڪيفيتن کي عام ڪرڻ لاءِ هميشه جيان هن سال به ادبي ڪانفرنس ٿي ۽ ان موقعي تي مقالا پڙهيا ويا. هن دفعي ڪافي مقالا متفرقه موضوعن تي به هئا. ”سر بروو سنڌي“ تي جيڪي مقالا پڙهيا ويا ۽ ٻيا مضمون مختلف موضوعن تي مليا سي ناهي جوڙي هن گلدستي ۾ گڏ ڪيا اٿم. پانين تو لطيفي هپڪار وارو هيءَ گلدستو اوهان کي نه رڳو پسند ايندو پر ايندڙ نسل لاءِ به ان جي خوشبو ۽ هپڪار چوڌاري واسيل رهندي لطيف سائين جي فڪر مان هر سال جيڪي گل ملن ٿا، اسان جا مفڪر اديب ان کي عقيدت سان سنواري ڪنڻو اچي لطيف جي دربار ۾ پيش ڪن ٿا، ڏٺي ڪندو ته سندن مان ۽ شان وڌندو ۽ هو هن لطيفي ميٽر ۾ پنهنجي شرڪت سان اسان کي نوازيندا رهندا. مان، دوست حميد آخوند ۽ ممتاز مرزا ۽ انهن سڀني اديبن دوستن، پانڊيٽن جو ٿورا ٿورا آهن، جي من ادبي ڪانفرنس کي ڪامياب ڪرڻ لاءِ هر سال اچيو هت وڌباين.

مان هت خاص طرح ٿورا مڃيندس پنهنجي بزرگ ۽ سند جي مفڪر ۽ ڏاهي ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ صاحب جن جا جن هن لطيفي ادبي ڪانفرنس جي مهنداري ڪئي آهي ۽ اسان جي رهبري ڪئي آهي. هيءُ سُرَن وار تحقيق به سندس فڪر موجب سالن کان هلندي اچي. پاڻ گذريل سال ادبي ڪانفرنس جي صدارت ڪرڻ پڻ فرمائون. سندن سُرُ بروو تي تقرير اسان لاءِ وڏي وٽ آهي. ان کان وڌ سندن ترتيب ڏنل رسالو آهي، جيڪو پنهنجي جاءِ تي اهم دستاويز آهي. هن موقعي تي اسين سر بروو تي سندن رسالي ۾ ڏنل متن، تبرڪ طور شايع ڪري رهيا آهيون. ان لاءِ ڊاڪٽر بلوچ صاحب جا اسين ٿورائتا آهيون.

سُر بروو: 250 هين عرس جي موقعي تي پڙهيل ۽ ٻيا مقالا
شاهه عبداللطيف ڀٽ شاهه ثقافتي مرڪز
ڀٽ شاهه/حيدرآباد، 1995ع/1416هـ

سُر بروو مان ڪجهه چونڊ بيت

(1)

ڇا ڪي وڃيو ڇو ٻيلي ٿين ٻين جو؟
وٺُ گنجڪَ گريمَ جي، جڳ جو والي جو
سوڪو هوندو سو جنهن جو عشقُ اللهَ سين.

(2)

جڻن ڪا ڪاڻي ڪانهن، لُسندي لائون گري
اچي پئي اوچتي، دردَ پريان جي دانهن؛
ويجُ! ڏنيين ڪهه ٻانهن؟ سورهنئين کي سامهان

(3)

ڌرتي ڏونه جڻن، سرَ پيرَ سڀيرين ڏي؛
لڳو آءُ، لطيفَ چئي، تن پريان ڏي تن؛
حاصلُ ٿئي هنن، ڦرينو ڦريبَ جو

(4)

لڳيءَ جو لطيفَ چئي، نڪو قال نه ڦيل؛
لڪي لامون ڪوڙيون، نيٺين وهي نير؛
هنترُ! ٿي سڏير، ڪالهه ڦرين لڏيو

(5)

ڪي اوڏائي ڏور ڪي ڏور به اوڏا سڀرين؛
ڪي سنڀرجن نه ڪڏهين، ڪي نه وسرن هور
جڻن مينهن ڪنديءَ پور، تن دوستَ وراڪو دل سين

(6)

ڪوئي ڪنائون، اڄ پڻ اڪڙين سين؛
ماس وراهي هليا، گرنگلُ ڇڏيائون؛
”وتواصوا بالحقِّ وتواصوا بالصبرِ“ ائين اتائون؛
مئي ماريائون، ڪلي گهاٽيو سڄڻين

مون سي ڏنا ماءُ سُر ڪاهوڙي

انسان پنهنجي وت آهر هن ڌرتي تي پنهنجو رنگ ڄمائيندو پي رهيو آهي. جيتوڻيڪ سندس جسماني ساخت ۽ جياپي لاءِ گهربل بنيادي گهرجن ۾ ڪا به تبديلي نه آئي آهي. سندس هڪ ئي حالت، جسماني توڙي خارجي صورتحال ۾ ساڳي آهي. ڌرتي به ساڳي ڪيفيت ۽ هيئت ۾ آهي، رڳو ڳالهه انسان جي شعور جي آهي. جيئن انسان عقل کان عقل ڪل تائين سفر ڪري ٿو ته وڏا مشاهدا ماڻي ٿو. انساني علم ۾ واڌارو اچي ٿو ته سندس آڏو اسرار اوترو ڪلندا وڃن ٿا. حقيقت ۾ جسماني طور منجهن تبديلي نه اچي پر هو علم ۽ تجربي جي زور تي ساخت ۽ هيئت جي تبديلي کانسواءِ پنهنجي اندر ئي اندر وڌيون معرفت جون منزلون ماڻي ٿو. اهو ادراڪ، اها سمجهه ۽ حرڪت جو معراج هر انسان کي هڪڙي کان مختلف بڻائي ٿو:

ماڻهو سڀ نه سهڻا، پڪي سڀ نه هنجهه.
ڪنهن ڪنهن ماڻهو منجهه، اچي بوءِ بهار جي.

اهي ڪهڙيون ڪيفيتون آهن، اهي ڪهڙيون انسان جي اندر تبديليون آهن، يا تضاد آهن، جيڪي کيس ڪٿي بني آدم جو اڳواڻ بڻائين ٿا، ڪٿي کيس رهبري جو علم ملي ٿو ڪٿي هو پنهنجي اڳواڻي ٿاڻي انسانن کي تاراج ڪري ٿو، کيس اهو معراج ملي ٿو جيڪو کيس منفرد ڪري بيهاري ٿو اهو سڀ ڪجهه انسان جي اندر جي حرڪت تي ئي مدار رکي ٿو.

منهنجي نظر ۾ پيغمبر ولي، مفڪر انسان جي مادي اندر ٿيندڙ

تحرك جا وڌا امين ۽ ساڪي آهن. هر ماڻهو ۾ مٿيا پيدا ٿئي ٿي پر هر
تحرك لاءِ اتان جو ماحول، اتي جون حالتون تڪڙين تبديلين وارو
معاشر واصل ۾، اهي ئي سبب آهن. جتي سقراط پيدا ٿين ٿا اتي کيس
زهر پيارڻ وارا به هجن ٿا. جتي حق ۽ سچ لاءِ سر ڏيڻ وارا سرمد پيد
اٿين ٿا، اتي سندس سر لاهڻ وارا به پيدا ٿين ٿا. جتي سر ڏيڻ وارا آهن.
اتي سر وٺڻ وارا به آهن. اهو انسان جي سوچ جو مثبت يا منفي معراج
آهي، جنهن هيٺ هيءُ ڌرتي ڪائنات جي خوش رنگي سان رڳيل پي
رهي آهي. اتي سندس رت ورنورخ به ڪنهن کان ڳجهو نه آهي.

انهي ڌرتي تي تغير واري ڪيفيت صدين کان انساني رد عمل جو
نتيجو آهي نه ته ڌرتي ته اها ئي آهي جيڪا صديون اڳ هئي، انسان به
اهو آهي، جيڪو صديون اڳ هو. اڄ جڏهن به هن ڌرتي تي ڪئين
چمر جا پاڇا رقص ڪن ٿا ته اسين مٿي ماضي ڏانهن نهاريون ٿا ۽ انهي
روشنيءَ لاءِ واجهائون ٿا جيڪا تان تي رکيل ڪتابن ۽ ورثي ۾ مليل
مفڪرن جي فڪر ۾ غرق آهي. اسين ورو ڪيو اوڏانهن نهاريون ٿا.
اسان لاءِ هر پيغمبر، هر مفڪر، هر ولي روشني جو پيامبر آهي:

وڏا وڻ وڻڪار جا، جت نانگ سجهن نيلا،
اتي عبداللطيف چي، ڪٿا هيڪيلين حيل،
جت ڪڙم نه قبيل، ات رسج رهبر راهه ۾.

اسان جي سنڌ جي ڪڪ، مفڪرن، ولين ۽ رهبرن کان ڪنهن
طرح به خالي نه رهي آهي، جيئن ڌرتي جي گولي تي ڪئين سماجي
سياسي انقلابي آيا ۽ انهن جا سرواڻا اڳواڻ پيدا ٿيا. سنڌ تمام گهڻ
انقلابن مان گذري آهي. هي اها ئي ڌرتي آهي، جت شاهه عنايت شهيد
ڪيو ويو. نادر شاهه جي حملي سنڌ کي تاراج ڪيو ۽ سنڌ ڀاڱا ٿي ان
ڪ ان اڳ سرمد شهيد ٿيو. سنڌ جو محب وطن ڪلهوڙو حاڪم ميان
دين محمد، دغا سان پنهنجي ساٿين سميت شهيد ڪيو ويو. هيءُ سڀ
اسان جي مفڪر ۽ سنڌ جي صوفي شاعر شاهه عبداللطيف جي
سامهون ٿيو. هي اهو مفڪر رهبر هو، جنهن ان وقت جي سنڌ ۾ ڏاڍي
ڌمڪ خلاف ڪجهه اهڙي نموني سان احتجاج ڪيو. جو سنڌ تي جڏهن

به ڏکيو وقت آيو آھي ته نوجوان نسل لطيف سائين جي فڪر کي اٺائين پٺاڻي ڏهن سان محسوس ڪرڻ جي ڪئي آھي. اڄ به لطيف سائين ڌرتي سان ڪيل قولن کي ورجائيندو رهندو آھي، پر هر دور ۾ سند جو نئون نسل نڪري نروار ٿيندو آھي.

ويھ نه وساريڃ، متان ماڻ ڪري وهين،
قول اهو پاريج، هو جو ڪيڙي هوت سين.

شاھ سائين جو فڪر ڪو ائين پيدا نه ٿيو ته هو رڳو پٽ تي وينو رهيو هو ماڻهن جي من کي ڦولھڻ، ان اندر مادي جي قوت ۽ ڏهني مشاهدي جا ماپا ڪٿي نڪتو هو. هن نه ڇڏي سند نه ڇڏي هند. هن هر هند انسان ذات کي ڳوليو ان لاءِ ته هر ماڻهو ۾ مٿيا جوراڙ کيس ملي ويو. هن اهي پاڻ پيٽيا جت مارئي هئي، اهي جبل ٽاڪيا جتان سسئي لنگهي هئي، هن ان لاءِ ويراڳين ۽ جاکوڙين سان گذاريو. ڪت هن کي ڪجهه پلٽ پيو ڪت ڪجهه به نه ڪت مٿيا جات ته ڪت ڪاري وارا ڪڪ. سندس هيءُ ڳولا ۽ جاکوڙ صاب پئي ۽ هن انسان جي اندر جي تبديلي، مادي جي هير ڦير کي محسوس ڪري ورتو. سر ڪاهوڙي ۾ چئي ٿو:

ڪهڙو اٿئي ڪام، گنجي ڏنگر گام ۾
پسي تنهن پهڙ ڪي، اچي نه آرام.
متان ڏونگر ڏورين، اجهين ڪوه عوام
هڻڻ ڪر حرام ڪام ته ڪاهوڙي ٿين.

شاھ سائين گنجو تڪر، مڪران ڪناري کان ڪراچي، مياڻي، هنگلاج جا پنڌ ڏنا انهن سيلانين ۽ ڪاهوڙين سان بڪون ڪاٽيون ۽ ڏک ڏنا تڏهن چيو:

ڪنن نه ڪهڪان، پنڌ پراهين هليا،
ڏوٿيڙا ڪنهن ڌت ڪي، جنبيا ڏي جابان،
ڪاهوڙي اُهيڃاڻ، انگ نه سجي اڳڙي

شاھ سائين جي سر ڪاهوڙي هڪ هند ويهڻ يا ويهارڻ جو سر نه آھي. نه جسماني طرح سان نه وري ڏهني طرح سان. شاھ سائين جي

سفرن جي ڪيفيت عجيب آهي. اها انسان جي انسان لاءِ ڳولا ۽ اهي ڳولا پر ان حق حقيقي هيڪڙي جي حقيقت ۽ ڪائنات جي اسرارن جي ڳولا آهي. شاهه جي شاعري ۾ سندس ڳولا جا هنڌ به عجيب ملن ٿا. هنگلاج جيڪو مڪران ڪناري تي آهي ان جو ته ذڪر آهي ئي آهي پر ان سان گڏ قنڌار، ڪابل، بنارس جو به ذڪر ملي ٿو. لکپت، گرنار، جيسلمير، لس بيلو، پورب بندر، جهونا ڳڙهه، هالار، دوارڪا، لڳي ٿو ته انهن مان گهڻين جاين تي هو ويو به آهي.

نانگا ناني هلئا، هنگلاج جا هلي
ديکي جن دوارڪا، مهيسين ملهي
آڳهه جن علي، آئون نه جيئنڊي ان ري

لطيف جي سر ڪاهوڙي کي انهي ڪري ڳولا جي لحاظ کان اهميت آهي. جو انهن درويشن، سنڀاسين، الله لوڪ فقيرن جي ڳولا به شامل آهي. هي دنيا ڇڏي جبلن ۾ سفر ڪندي خدا جي عبادت ڪندا هئا ته ان سان گڏ روزيءَ جي تلاش پڻ. شاهه صاحب هن سر ۾ ڪاهوڙين جي اوصاف ۽ اخلاق جو ذڪر ڪيو آهي ۽ ائين لڳي ٿو ته هو دنيا کان هتي جبل ۾ ”ڳولا“ ۽ ”ڳولا“ جي هج هجان ۾ هئا.

ڪاهوڙين خفيءَ سين، سو جهي لڏو سبحان،
عاشق اهڙين اڪرين، لنگهيا لامڪان،
هوءَ ۾ گڏجي هوءَ، ٿيا بابو سي بريان،
سيوڻي سبحان، آيو نظر ان جي.
(شاهه)

شاهه صاحب انهن فقيرن ۾ جيڪي پسيو اهو ڏسڻ وٿان آهي:

مون سي ڏنا ماءُ، جنين ڏنو پرين کي
ڪري نه سگهان ڪاءِ، انين سنڌي ڳالهڙي
(شاهه)

هيءَ آهي اصل ڳالهه انسان جي اندر جي ادراڪ سمجهه ۽ معراج جي، جنهن جو مٿن منڍ ۾ عرض ڪيو هو. لطيف سائين ۽ اهڙا منڪر

سند جا سونهان 'شاه- سچل'

وقت به وقت انهي مٽيا ڏي اشارو ڪندا رهن ٿا. پر اسين اڄ نه انهيءَ
ڳولا ۾ آهيون نه وري ڪيو اسان مان ڪنهن کي ڳولي ٿو. هيءَ ڪيفيت
تڏهن ماني ٿيندي، من اندر جيڪي آهي اهو تڏهن مطمئن ٿيندو
جڏهن اسين انهن ماڻڪن، مفڪرن کي ڳولينداسين ۽ سندن فڪر
سان گڏ گهارينداسين تڏهن ئي من مطمئن ٿيندو.

مون، سي ڏنا ماءُ جنين ڏٺو پرينءَ کي،
رهي اچجي، راتڙي تن جُنگن سندي جاءِ.

❖

انهين جي ساڃاءِ، ترهو ٿئي تار ۾

هن سُر جا مقالا به انهي ڏس ۾ هڪ وڪ آهن.
اديب سائين جي هن ست جو ٿورائتو آهيان، جيڪي اچيو ادبي
ڪانفرنس ۾ شريڪ ٿين. مان ٿورائتو آهيان ساڻي حميد آخوند،
دوست ممتاز مرزا جو جيڪي هن ادبي ڪانفرنس جي ڪم ۾ نه رڳو
هٿ وٺيائيندا آهن پر سندن صلاحون مون لاءِ وڏي وٽ آهن.
مون وٽ هنن سائين ۽ ادبي ميلي ۾ شريڪ ٿيندڙن ۽ مقالا لکي ڪٿي
اچڻ لاءِ مون وٽ پيو ڪو به ٿه ته ڪونهي پر هيءُ سوکڙي ضرور آهي.

اول آخر آه، هلڻ منهنجو هوت ڏي
پورهيو سندو پورهيتن، والي ڪي مَ وڃاءِ،
سو مون ٿورو لاءِ، جئري ملان جت ڪي.
(شاه)

شاه عبداللطيف ڀٽ شاه ثقافتي مرڪز ڪميٽي ڀٽ شاه،
حيدرآباد سنڌ، 1994ع

مددي ڪتاب

1. The Poetry Of Shah Abdul Latif.Dr: Dur-e Shahwar Syed

2. سُر ڪاهوڙيءَ جو مطالعو

سُر ڪاهوڙي مان ڪجهه چونڊ بيت

(1)

ڪاهوڙينَ حَفِيءَ سِين، سوجھي لڌو سَحانُ:
عاشقَ اَھڙي اَڪرين، لَنگھيا لا مَڪانُ:
هُوءَ ۾ گڏجِي هُوءَ ٿيا، بابو جِي پريانُ:
سيوئي سُبْحانُ، آيو نَظَرُ اُن جِي.

(2)

مُون سِي ڏنا، ماڻا جَنين ڏنو پرينءَ کي:
رَهي اچجي راتڙي، تن جُنڱن سَنديءَ جاڳي:
تئين جِي ساڃاڻ، تَرهو ٿئي تارِ ۾.

(3)

ويئون پڻ پئي، ڪيرون ڪاهوڙين جُون:
آئون تن ڏوٿين جو پڇان پير، پهي!
رُچن رات رَهي، ڏونگر جَنين ڏوريا.

(4)

ئون هڏ ڪُڇاڙيا، سَنجھي سَعيون ڪرين؟
سوارا سَنڊ ڪڍي، ڪاهوڙي ويا:
آڻيندين ڪيا، ڏٺ ڏورائي ڏيه جو؟

(5)

ڏوٿي سا ڏورين، جا جوءِ سئي، نه ٻڌي:
پاسا مٿي پاهڻين، ڪاهوڙي ڪوڙين:
وڃا اٿ وڙين، جت نھايت ناه ڪا.

(6)

پڪليا پوٽن، ڌڙ کي گڏيو ڏوڙ ۾:
ڳالهيون ڳهلي لوڪ سِين، پڌر پئي نه ڪن:
ڪا مِل آهي تن، مون پريان جِي ڳالهيڙي

آء اذامي هنجڙا

سُرڪارايل

تاريخ ٻڌائي ٿي ته انسان ڌرتيءَ تي پير رکڻ سان پنهنجي اندر لهندڙ سچ، اڀرندڙ چنڊ ۽ ويرين جي اڇل جيان جذبن ۽ احساسن کي محسوس پئي ڪيو آهي ۽ ان جي ترجماني لاءِ ڪئين علامتون گهڙي پنهنجي خيال ۽ فڪر جي ترجماني پي ڪئي آهي. جن انهن علامتن کي خوبصورت انداز بيان ڏنو. اهي مفڪر عالم اديب ۽ شاعر بڻيا. خاص طرح جڏهن صوفي شاعرن پنهنجي تصوف وارن خيالن کي علامتن رستي پيش ڪيو ته وڏا ٿلها منجهائيندڙ نظريا سولا ٿي پيا. انسان جي اندر اڇلون ڏيندڙ خيالن کي چڻ زبان ملي وئي.

تاريخ ۾ انهيءَ علامتي اظهار جا نوان ۽ پراڻا لاڙا آئيندڙ مغرب جا ڪي صوفي فڪر جا مالڪ ڪولرج ۽ بليڪ ڳالهائين ٿا. اُٺويهين صدي ۾ ايڊ گرايلن پو Symbols کي زبان ڏني. 1820ع ۾ واشنگٽن ارونگ ڪري نروار ٿيو. اصل ۾ هي آمريڪي اديب سترهين ۽ ارڙهين صديءَ جي انگريزي زبان جي صوفي شاعرن کان متاثر ٿيل هيا. 1842ع ۾ فرانسيسي شاعر بودليئر، ايلن پو جي شاعريءَ کي فرانسيسي ادب جو حصو بڻايو.

مغرب جي صوفي شاعرن مختلف اعتقاد جي سخت ۽ تعصبي نظرين وارن کان بچڻ لاءِ وحدت الوجود وارو خيال کڻي آيا ۽ انهيءَ لاءِ بي پناهه علامتن ۽ اشارن سان اظهار ڪيو. اها اتان جي ڪلاسيڪي شاعري هئي. مشرق جي شاعري به ساڳي طرح تصوف واري فڪر کي علامتن ذريعي بيان ڪيو. سندن اُڌما، جذبا ۽ احساس عجب عشق کي عيان ڪندا رهيا. سنڌ جي ڪلاسيڪي شاعري ساڳيا رجحان کڻي

نسري ۽ نپني. تصوف واري فڪر کي بيان ڪرڻ صرف علامتن ۽ اشارن وسيلي ئي ممڪن هو.

ڪنڌ ڪهاڙا سر گهڙا، وڻ ڪي سر لوهار
فريدا، هو لوڙهي سه آڀڻا، تون لوڙهه انگيار
*

ڪاگا ڪرنگ ڏونڊوليا، سگلا ڪايا ماس
اي ڏي نيٺ نه چو هيو، پر ڏيڪڻ دي آس
(بابا فرید)

سنڌي ادبي تاريخ مطابق اسان جي شعري روايت جي ابتدا لوڪ داستانن جي ڳاهن سان ٿئي ٿي اسان جي عارفن عالمن ۽ مفڪرن جي شاعريءَ جي شروعات چوڏهين صدي کان ٿئي ٿي. مشرقي شاعري ۾ تصوف واري فڪر جا ٻه مڪتب ليکجن ٿا. هڪڙا صوفي، جيڪي مذهب جي اهميت جا قائل آهن ۽ شريعت ۽ طريقت کي به لازم قرار ڏين ٿا. انهي فڪر جو اڳواڻ امام غزالي آهي، جنهن جا علمبردار علي بن عثمان هجوڀري عرف داتا گنج بخش ۽ خواجه معين الدين چشتي آهن. ٻئي مڪتبي فڪر وارا مذهبي ڪٽرپڻي کان پري باطن سان لاڳاپي رکڻ تي زور ڏين ٿا ۽ کين وحدت الوجودي سڏيو وڃي ٿو. هن جو باني بايزيد بسطامي آهي جنهن تصوف جو علم سنڌي عالم ابو علي سنڌي کان پرايو. سنڌ ۾ مذهبي فڪر ڪٽرپڻي تائين نه پهچي سگهيو. ان ڪري ايران جي وحدت الوجودي صوفين ۽ درويشن جو اثر گهڻو پي رهيو ۽ سنڌ ايران ۽ فارسي زبان سان ناتا گهرا رکيا. انهي ڪري سنڌ جي عالم مفڪر درويش ۽ صوفي ايران جي وحدت الوجودي تصوف کي تتر ۽ سولائي سان پنهنجو ڪري ورتو. تنهن ڪري ضروري هو ته سنڌ جو صوفي شاعر پنهنجن اڏامن جي اظهار لاءِ سنڌي جون ڪي علامتون پنهنجون ڪري ۽ انهن علامتن وسيلي وحدت الوجود وارو فلسفو بيان ڪري سگهي. حقيقت علامت آهي اظهار جو ذريعو جيڪو ڪنهن به فڪر خيال يا سچ ۽ حقيقت کي سمجهائڻ لاءِ، ڪن عام شين کي تشبيهه بڻائي بيان

ڪري ڪنهن به شيءِ جو بيان ايئن ڪجي جيئن آهي. انساني فطرت تي ايترو اثر نٿو ٿئي پر جي اشاري يا تشبيهه سان بيان ڪجي ته علامت موزون يا خيال کي واضح ۽ چٽو ڪري ٿي ۽ پرڪشش بڻائي ٿي ۽ اهي علامتون عام ۽ پرڪشش بڻجي وڃن ٿيون.

سنڌي شاعري ۾ علامتي اظهار ڪلاسيڪي، رومانوي ۽ صوفيائي شاعري سان گڏوگڏ وجود ۾ آيو. پهريائين تاريخي ۽ عشقيه داستانن جي ڪردارن کي علامت بڻائي صوفي فڪر جو پرچار ڪيو ويو. مين شاهه عنايت ۽ شاهه ڪريم بلڙي واري کان شاهه لطيف تائين اسان کي اهي عشقيه داستانن جا ڪردار ۽ ڪيتريون شيون ملن ٿيون. شاهه سائين پنهنجي صوفي فڪر کي عام ڪرڻ لاءِ جيتريون علامتون، تشبيهون استعمال ڪيا آهن، شايد ئي ڪنهن شاعر وٽ ايترو پنڊار هجي.

حقيقت ۾ شاهه صاحب جي سامهون سونهاري سنڌ پنهنجي وٽن، نظارن ۽ املهه ماڻڪن سان سامهون هئي. ڪتي جهرجهنگ، ڪتي سمونڊ، ڪتي جبل، ڪتي درياءَ، ڪتي پتنگ، ڪت ڪونجون، ڪتي هنج، شاهه صاحب پنهنجي فڪر کي بيان ڪرڻ لاءِ رومانوي داستانن سان گڏ، هر ڪا وٽ، پکي پڪڙ ۽ هر ڪا شيءِ سندس موضوع هئي. ناڪا هجن يا گهاتو صراف هجن يا جوڳي. هن سڙهه کان مرليءَ تائين علامتون بڻايون ۽ عام ڪيون.

شاهه صاحب جو علامتي اظهار ٻه طرفو ۽ ٻن قسمن وارو آهي. ڪلياڻ آڏواڻي پنهنجي مضمون Shah Latif ۾ هن طرح بيان اظهار ڪري ٿو.

Symbolism is the very soul of Shah's Poetry. There is no sur of his Risalo whose fabric is not women out of variegated reads of mystic symbolism. Shah's symbolism in his stories is of two kinds : Man's search for god and gods choice of particular individual as his favourite. This two fold symbolism is illustrated by a variety of beautiful similes, metaphors and allegories. In Shah's love tales, the

aspirant is represented as the heroine and God as the hero. The aspirant plays in turn the roles of Lilan, Moomal, Suhni, Sasui, Noori and Marui, and god play the respective roles of Chanesar, Rano, Mehar or Saahar, Punhu, Tamachi. The Aspirant has two types of foes internal and external.

شاهه سائين انهن داستانن کي بيان ڪرڻ لاءِ ڪيترائي ڪردار
تخليق ڪيا آهن. سسئي جا پنهنجن لاءِ ٻر وڏا پنڌ، جهاڳيل جبل،
پرپٽ بيابان، جهر جهنگ ۽ مرن سان ملاقات، پر سائين ڪيتريون ئي
علامتون استعمال ڪيون.

رات سهائي، پونءِ سنئين پتئين وڏو پنڌ،
هلندي حبيبن ڏي ڪرها موڙ م ڪنڌ،

پنهنجن جي ذات ۽ ان جي خوشبولا ۽ چئي ٿو:

سُرهي منجهان ساڻ، آئي بوءِ پنيور کي،
بيبا بزارن ۾، ناهي جت جبات.

مارئي جي حب الوطني وڏو اهيجاط آهي، پر ان سر ۾ ڌرتي سان
عشق هڪ علامت آهي، جنهن کي بيان ڪرڻ لاءِ ڪٿوري، مشڪ آهي،
پڪا پيرون ميوو آهن. مارئي پڪن ۾ جاتي، مسڪين ماروٿرن سان
عشق ڀرائي

شاهه سائين وٽ، مارئي جو مليرائي عشق هجي، يا سهڻي جو ميهڙ
سان عشق، ملڪ ملير جون وڏيون علامتون، گولاڙا، پڪا پيرون، مارن
جا پڪا ۽ اڪيچار ڌرتي جا گونچ ۽ گل آهن.

سر سهڻي کي ڏسو شاهه سائين ڇانه ٿو بيان ڪري

لهر مڙيو ئي لال، وهڻ ڪٿوريان وترو
اوبهارا عنبير جا، جر مان اچن جال،
گنن گهڙي ڪالهه، سڪ پريان جي سهڻي.

مومل وٽ شمع، پر ه ۽ ڪانگ جو علامتي تصور ڏسو.

سنڌ جا سونهان 'شاه-سچل'

شمع ٻاريندي شب، پرھ باڪون ڪڍيون،
موت مران تي مينڌرا، راڻا ڪارڻ رب،
تنهنجي تات طلب، مون ڪانگ اڏايا ڪاڪ جا.

سر سامونڊي لاءِ پروفيسر اڪرم انصاري لکي ٿو:

Finally you recognise the divine symbols and see your lord through them . The last chorus is piece of unique beauty and simplicity.

”تڙ نهاريان تي، منهنجا بندر وٽڙا جي،
مان سڙه سڃاڻان سپرين.

اڀي اوسه پائيان، ڪارڻ وٽجاري،
مان سڙه سڃاڻان سپرين.

گهڻو اڪندي آهيان، پرين پنهنجي ڪي،
مان سڙه سڃاڻان سپرين.

آسائتي آهيان، الا ڪانڌ اچي،
مان سڙه سڃاڻان سپرين.

شاه صاحب وري جنهن نموني پکين ۽ جانورن کي علامت بڻايو آهي، ان جو ذڪر ڏسو. شاه صاحب سر ديسي ۾ هما پکي ۽ هرڻ جو ذڪر جنهن علامتي انداز سان ڪيو آهي. اهو ناياب آهي. ڪلياڻ آڏواڻي لکي ٿو:

She (Sohni) had perhaps learnt art of endless quest from deer of cathav and Huma (Phoenix) which both Know no rest. It is not possible for ordinary creatures to undergo the trials and tribulations of such a perilous journey.

جيئن سو هرڻ هماءِ، سر گردان سنسار ۾،
هو پگ نه ڌري پتئين، هيءُ ڏٺو ڌري نه ساءِ،
جيڪس تن ملاءِ، سستي سَور پرايا.

شاه سائين سنڌ جي پکي پکڙي کي به پنهنجو موضوع بڻايو آهي ۽ انهن کي علامت طور استعمال ڪيو آهي. هو ٻنهي جي صفت تي اچڻ کان اڳ ۾ باز کي نظر ۾ رکي ٿو. شڪرو به ڪانس پري نه آهي. ڳجهه جيڪا ماس کائي ٿي، انهيءَ جي عادتن جي به ڪيس خبر آهي.

ڪڻ ٻاراڙو باز کي، ڳجهه کي ڏي مَر ڳل،
هما، ڏي تون هل، شڪرو ساڻ ڪڙي.

شيخ سعدي ”هما“ لاءِ چئي ٿو:

هما بر سر مرغان، ازان شرف دارد،
که استخون خورد طائري نیاز آرد.

ايراني شاعرن مطابق هما جو جنهن ماڻهو مٿان پاڇو پيو سمجهو ته اهو ضرور بادشاهه ٿيندو.

بر سر هر کي سایه او افتد بدولت و سلطنت رسد

شيخ سعدي شيرازي پکي هنڌ چئي ٿو:

کس نيا يدبزر سايه بوم،
ورهما از جهان شو دمعدوم

ڪو به ماڻهو چڻ جي پاڇي هيٺان ڪونه بيهندو توڙي ڪڙي هما جهڙو برڪت ڀريو پکي دنيا ۾ اٽلپ هجي. شاه صاحب ان لاءِ هما پکي لاءِ فرمائي ٿو ته شڪري جهڙو سچو شڪاري ساڻ ڪري ”هما“ ڏي هل جتان تنهنجون مرادون پوريون ٿين. ڳجهه ڏوندي جو پکي آهي. ان جي ويجهو نه وڃ. ”هما“ ڇاڪاڻ ته هڪ لامڪاني پکي آهي. هوا ۾ اڏرندو رهي ٿو، تنهن ڪري شاه صاحب ان کي علامت ڪري استعمال ڪيو آهي. اهڙي طرح شڪري وانگر باز جي قسم مان هڪ پکي سچائيءَ جي علامت طور هن نموني استعمال ڪيو اٿس.

نينهن، سيجائي، شينهن، تنهي قصد ڪباب سين،
ڪائن راتو ڏينهن، توءَ ڀوڻن بکيا.

اهڙي طرح مور پکي جنهن کي ڪارايل به چوندا آهن. پاڻيءَ جي ڪنارن تي رهندڙ هي پکي شڪار ڪونه ڪري پر نانگ بلائن کي کائي ناس ڪري

سر ۾ سانجهي وار مورن مانڊاڻا ڪيا.
ستون ڏين سپن تي، ڪيئن ڪارايل ڪٽدار
ماري نانگ اپار وه پيٽائون وٽيين.

شاهه صاحب هڪ ڌار سر ”ڪارايل“ چيو آهي. ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ پنهنجي ترتيب ڏنل رسالي ”شاهه جو رسالو شاهه جو ڪلام“ جلد ٽئين ۾ سر ڪارايل جي تشريح ڪندي چئي ٿو. ”هن سر ۾ هنجھ ۽ ڪاري اصيل نانگ جي روايتي خويين جي تمثيل سان اعليٰ اخلاقي معيار جا ڪي رخ روشن آهن.

داستان پهرين لاءِ ڊاڪٽر صاحب فرمائي ٿو.
”هن داستان ۾ هنجھ جي مٿاهين شان ۽ معياري ڪردار جا اهڃاڻ ڏنل آهن. اڏامڻ سان سندس ٻولي ”وحد هو“ آهي جنهن ڪري پرکا واري لڙپاڻي کان پري آهن.

وحد هو واڻي ڪري چڙهندي چيائين،
سو لڙ لنگهائين، جتي پارڪ پکيان.

شاهه صاحب هن سر ۾ پونر ۽ ڪنول گل کي به علامت طور ڪم آندو آهي، جيئن هنجھ پکي جو چوڻو موتي ماڻڪ آهن ۽ ٻارڻ تار پيو تري ۽ سندس نگاهون پاتار وارن موتين ۾ آهن. ايئن جيئن پونر پاڻيءَ کان مٿي آڪاس ۾ پيو اڏامي پر سندس عشق ڪنول گل سان آهي، جنهن جون پاڙون پاتال ۾ آهن. عجب تشبيهه آهي. عجيب علامت عجب اشارو آهي.

ڪونر پاڙون پاتار ۾ پونر پري آڪاس،
پنهنين سنڌي ڳالهڙي، رازق آندي راس،
تنهن عشق کي شاباس، جنهن محبتي ميڙيا.

هن تشبيهه جي وضاحت ڪندي اڳتي چئي ٿو:

سنڌ جا سونهان 'شاه-سچل'

ڪونر پاڙون پاتال ۾، پونر ڀري ۾ سچ،
ٻنهي سنڌي ڳالهڙي، عشق آيءَ اهڃ،
توڙ نه لهين اڃ، جي پيو پين پاڻ ۾.

الاهي بارگاه ۾ مانائتو يا هنجھ حضورِي تڏهن ٿيو جڏهن کيس
سر اوڏي (اونهي پاڻيءَ) جي پروڙ پئي جتي هن موتين جي کاڻ ڳولي
ڪڍي:

ٿئو حضورِي هاڻ، سوچها پيس سر جي،
ڪنڊي لڏي کاڻ، پڪيڙي تار ۾.

شاه سائين 'هنج' کي علامتي طور استعمال ڪندي چوي ٿو:

آءُ اڏامي هنجھڙا، سر ۾ سارينتي،
مچڻ مارينتي، پارهيڙي په ڪري

مولانا دين محمد وفاتي هن سر لاءِ ”شاه جي رسالي جو مطالعو“ ۾
فرمائي ٿو: پاڻي جي پڪين جو ذڪر شاه صاحب هڪ جدا سر
ڪاراييل ۾ ڪيو آهي.

هنجھ ۽ للو پڪي پاڻي وارن پڪين ۾ ڏاڍا مهاندي وارا ۽ وڻندڙ پڪي
ٿيندا آهن. ڪنگ ۽ بگهه تنگن وارا ڊگها پڪي به پاڻي جي جيتن ۽
سنهي مچيءَ تي گذران ڪندا آهن. پر هُنن ۽ هنن پهرين پڪين جي
ڊيل ڊول ۾ گهڻو فرق آهي.

شاه صاحب سر ڪاراييل ۾ انيڪ قسمن جي پڪين جهڙوڪ
هنجن، هنسن، بگهن، ڪونجن، آڙين ۽ بين کي پنهنجين صفتن ۽
عملن سان پيش ڪيو آهي. ڪيترائي پرديسي پڪي آهن. جن لاءِ چئي
ٿو:

قسمت آنديون ڪونجڙيون، وطن سندن روھ،
ڪنهن جو ڪونهي ڏوھ، رزق رزاق هٿ ۾.

هنجن جو هيءَ عاشق شاعر سندن سونهن ۽ صفات تي مست
آهي. هنج پڪي نه رڳو شڪل ۾ سهڻا پر لچن ۾ به ڀلا آهن. اهي بگهن

۽ ڪنگن وانگر نه وڙهن. نه ڪڪي ڪائن جنهن سر تي پهچن اتي سرهاڻ
پڪڙجي وڃي.

هنجهه مڙيوئي هنجهه ميرو منجهن ناهه ڪو
جتي رهن سنجهه سو سر ڪن سرهو.

سر ڪارايل ۾ جيڪا روحاني ڪيفيت آهي اها هنجهه جي
صفتن ڪري آهي. اهي ڪانگن ۽ پگهن وانگر نه پاڻي لڙ ڪن، نه
مچين ۽ ڇچين ۾ غلطان هجن جو ماري اچي ڪڙڪين. شاهه صاحب
هنجهه کي هدايت ٿو ڪري ته ميري پاڻي سان تنهنجو واسطو ئي نه
آهي. تنهنجو ماڳ اچو اچرو پاڻي آهي.

هاريا هنج، پگهن سين، ڪيهي ٻڌين پيلهه؟
ميرو متاڻج تون، اچي ڪر اڪيل
ڪنن سان ڪويل، للا جهر لڙئين

The سر ڪارايل لاءِ ليلا رام وتڙ مل پنهنجي ڪتاب
life, religion and poetry of shah latif ۾ چئي ٿو ته:

This Sur contains dome micellaneous versus of our
poet who Praises the bird called Hanj which remains in deep
water and is emble matic of a seeker after divine truth.

ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ هن سر جي وضاحت ڪندي رسالي
۾ لکي ٿو: "اوائلي دور جي رسالن مان ط ۽ ف ۾ هن سر جو
نالو "ڪارايل" بدران ڪاريهل ڪري لکيو ويو آهي. ڪارايل مان
مراد ڪارو هنجهه آهي. "گنج" ۾ هن سر جو نالو ڪارايل
يا "هنجهڙهه" ڪري ڄاڻايل آهي. "هنجهڙهه" يعني هنجهڙو، پر هن
داستان ۾ هنجهه کان سواءِ نانگ ۽ مور لاءِ به ڪارايل جو نالو آيل آهي
۽ مختلف بيتن ۾ هنجهن، ڪارن اصيل نانگ ۽ مورن بابت سنڌ جي
مقامي روايتن واري ماحول جا اهڃاڻ سمائل آهن."

ڊاڪٽر صاحب "ڪارايل سر ۽ راڳ جي نوعيت" سري هيٺ
پنهنجي ترتيب ڏنل رسالي ۾ سر ڪارايل لکي ٿو: ڪارايل جي ندي
سان ڪونگمو غالبن شاهه عبداللطيف واري دور کان اڳ ۾ هلندڙ هو

چاڪاڙ جو شاهه جي راڳ کان ٻاهر به ڪاربهه يا ڪاربهه راڳي اڃان تائين سنڌ ۾ هلندڙ آهي. جنهن ۾ قافيون ڳائجن ٿيون. غالبن اهو نغمو هنجهن يا مورن جي مني لات تان ڳائجڻ ۾ آيو آهي.“

شاهه صاحب جي هن سر ۾ هنج علامت آهي. سنائي جي، اچي اجري، نيڪي ۽ سچائي جي، حقيقت ۾ اصل سچي سالڪ جي جنهن کي هدايت به ڪري ٿو.

سنيالجانءِ، انهن ٻگهن وٽ رهندين ته پاڙهه اچي نه ٿوڪي پڪڙين. پر جيڪي سچا سالڪ آهن ۽ مرشد هنس وٽ پهچن ٿا ته پوءِ ڪيفيت هيءَ آهي.

ڪوهه ڪندا کي تن، پاههرا پيهه ڪري

شاهه جي علامت جو اهو ڪمال آهي ته هن پڪين کي Symbol ڪري ڪم آندو آهي ۽ هي علامت ڏسو.

وڳر ڪيو وتن، ڀرت نه چنن پاڙ ۾،
پسو پڪيڙن، ماڻهئا مين گهڻو.

سچا سرن جا سر پريا پيا آهن. علامت در علامت جو انوکو انداز شاهه صاحب وٽ ئي آهي. مومل، پرين لاءِ ڪانگ اڏائي ٿي ڪاڪ جا، سسئي هرڻ ۽ هماءُ وانگر سرگردان آهي. سنسار ۾ سهڻيءَ کي گهڙي جو آسرو آهي، پر ”گهڙو پڳو ته گهرو پو پاڻان هو حجاب“ وحدت الوجود جي فلسفي کي سولي ڪرڻ لاءِ علامتي اظهار وسيلي شاهه صاحب وحدت جو جيڪو وڻج وهاءِ، سڦرو ڪيو آهي. اهو ئي عشق حقيقي ۽ ازلي پيغام آهي.

سر ڍونڍيان ڌڙ نه لهان، ڌڙ ڍونڍيان سرناهه،
هٿ ڪرايون، آڱريون ويا ڪچي ڪانهه،
وحدت جي وهانءِ، جي ويا سي وڍيا.

سر راهه ويندي لطيف سائين سان رهاڻ ٿيندي آهي ڪڏهن سوکڙيون پاڪڙيون ملنديون آهن سانڍي ڪڙي قابو ڪندو آهيان. جڏهن پڪو ٿيل من ڪوليندو آهيان ته چوڌاري عجب اسرار پڪڙجي ويندو آهي:

سند جا سونھان 'شاھ - سچل'

اکين آرو مونھان پڇي نہ کيو
اتي وڃي اڙيون، جتي چوڻ نہ چارو
ھينئڙو ويچارو واتون جھليون وجھلي.

لطف سائين جون واتون جھديو وينا آھيون. عرس تي وات اھا ئي
ھوندي آھي. ھر ڪو وڏي آس ۽ اميد تي ميڙي ۾ شريڪ ٿيندو آھي.
ڪنھن مهل سرڪار وٽ تہ ڪامهل راڳ جي محفل ۾. تہ ڪا مهل
ادبي ميڙ ۾ سيڪو من جي اڃ اجھائڻ لاءِ آسروند ٿيو اچي.

توڻي تواني، توءُ تنھنجو آسرو
سجڻ ڳري لائي، کيريون ڏينديس جيڏين.

لطف سائين جي ميڙي تي پڙھيل سر ڪارايل وارا مقالا هن سُر جي
حقيقت بيان ڪن ٿيا. دوستن ۽ سائين وڏا وس ڪري موتي ڳولي چٽيا
آھن. شال سجڻ ڳري لائي ۽ سالڪ بڻجڻ جي آس اميد پيدا ٿئي.
مان هن ڪانفرنس جي موقعي تي محترم دوست ۽ سائين حميد
آخوند صاحب جو ٿورائتو آھيان. جيڪو اڃا تہ هٿ شفقت جو رکندو
اچي ۽ اسين بہ وڪ اڳڀري ڪندا اچون، ساڻي ممتاز مرزا هميشہ منھنجي
رھبري ڪئي آھي، ڪم کي اڪلائڻ ۾ ننڊ مان جاڳائي بہ ھمت
افزائي ڪئي. شال ڏٺي پنھي کي پلائي جا پاڙا ڏيندو.
مان ٿورائتو آھيان ٻين سائين جو جيڪي ڪانفرنس جي موقعي تي
مون سان بيلھ ٿي بيھندا آھن ۽ وٽ وٽان ڪري مهل جا مڙس ٿي بيھندا آھن.
ھونئن تہ اسان جو حال اجهو ھيءُ آھي:

ڪايو ڪما يوم، موتي مون نہ وڻجيا،
سيھي جو سيد چئي، وڪر وھا يوم،
ھهڙو حال سندوم، توھ تنھنجي ابھان،
(شاھ)

سُر ڪارايل، 251 ھين عرس شاھ عبداللطيف ڀٽ شاھ ثقافتي مرڪز ڀٽ
شاھ/حيدرآباد 1996ع/1417ھ

سُر کار ایل مان کجھ چونڊ بیت

(1)

”وَحَدَه“ وائي چڙهندي چيائين:
سو لڙ لنگهيائين، جتي پارڪ پڪيان.

(2)

بگهن سين ٻاڙ هڻي، اڏاڻو آڪاس:
جتي پرين سنداس، سو سر مٿي هنجڙو.

(3)

اکڙيون اوڙا ۾ اڀو تڪي تار
پڻون جي پاتار هنج تين جو هيرئون.

(4)

وچين نه پيهي، پڻن لاءِ پاتار ۾؟
کنڊيءَ ۾ ڪيهي هاج تنهنجي هنجڙا.

(5)

ٿيو حضورِ هاڻ، سو جها پيس سر جي:
کنڊي لڏي ڪاڙ، پڪيڙي پاتار ۾.

(6)

اچو پاڻي لڙ ٿيو ڪالوربو گنگن:
ايندي لڄ مرن، تنهن سر مٿي هنجڙا.

(7)

هنجن سين هيڪار جي ڳڻ ڪري نهارين:
بگهن ساڻ بيهار پيله نه ٻڌين گڏهين

الا ايئن مَ هوءِ سُر مارئي

سرمو سفيديءَ جو جڏهن ڀاتو جن،
تڏهن ڏني تن، اچائي عالم ۾.

لطيف سائين جي ڪلام جي باري ۾ جيڪي به رايو آهن. سي پنهنجي جاءِ تي تاريخي حيثيت رکن ٿا، پر هي رايو صرف راءِ نه پر هڪ حقيقت آهي ته لطيف سائين جو نالو سنڌ واسين جي روح ۾ رچيل ۽ سندس ڪلام سندن رڳ رڳ ۾ سمايل آهي. شاهه سائين جو ڪلام صرف سنڌ تائين محدود نه آهي، پر بين الاقوامي ادب جو حصو بڻجي چڪو آهي. شاهه سائينءَ جو ڪلام انگريزي ۽ جرمن ٻولين کان سواءِ ٻين ٻولين ۾ ترجمو ٿي چڪو آهي. ان سلسلي ۾ ڊاڪٽر ايج ٽي سورلي، محترم ايلسا قاضي، ڊاڪٽر اينيميري شمل، شيخ اياز ۽ ٻين جون ڪوششون نمايان ٻي رهيون آهن. شاهه سائين جي ڪلام جي سهيڙڻ ۽ تشريح جي سلسلي ۾ ڪيترن ئي محققن، عالمن ۽ مفڪرن جي محنت اسان جي سامهون، سندن ڏنل شاهه جي رسالن ۽ ڪتابن جي صورت ۾ موجود آهي. شاهه سائين جي ڪلام جي تحقيقي جي سلسلي ۾ ڪيترائي دور ۽ انهن دورن ۾ اختلافي مسئلا پي رهيا آهن. جن ۾ ڪيترن نمايان شخصيتن ڪم ڪيو آهي، پر انهن کي تحقيقي جي تسلسل ۾ اڃ ياد رکيو نه پيو وڃي. هي اهي هيرا هئا، جن جي اختلافي بحثن ۽ لکتين کان سواءِ اڄ جو شاهه اسانجي سامهون جيڪر نه هجي ها، مون کي جيڪي به نالا ياد اچن ٿا. اهي هي آهن:

ڊاڪٽر ارنيسٽ ٽرمپ، مرزا قليچ بيگ، جينمل پرسرام ڊاڪٽر گربخشاڻي، ليلارام وطن مل لالواڻي، حڪيم فتح محمد سيوهاڻي،

ڊاڪٽر يو ايم دائودپوٽو لعلچند امرڏنو مل، پيرو مل آڏواڻي، ڊاڪٽر ايڇ ٽي سورلي، علامه آءِ. آءِ. قاضي، ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ، پير حسام الدين راشدي، ايلسا قاضي، اينيميري شمل، شيخ اياز پروفيسر اڪرم انصاري، پروفيسر عبدالعلي قنباڻي ۽ ٻيا ڪيترائي ليکڪ ۽ مفڪر.

اڄ جيڪا به تحقيق ٿئي پئي، اها مٿين شخصيتن جي ڪيل جاکوڙ ۽ ڏس مطابق ٿي رهي آهي. جيتوڻيڪ هن دور جي ليکڪن ڪجهه نيون روايتون ۽ نيون راهون اختيار ڪيون آهن، جن ۾ نمايان، ڊاڪٽر تنوير عباسي، سراج، محمد حسين ڪاشف، رشيد پٽي، ڊاڪٽر عبدالجبار جوڻيجو، پروفيسر اياز قادري، ڊاڪٽر ميمڻ عبدالمجيد سنڌي، پروفيسر اڪرم انصاري، پروفيسر عبدالعلي قنباڻي ۽ ٻيا ڪيترائي بزرگ، جن جا نالا وسرنم ٿا. لطيف سائين تي ٿيل تحقيقي جو سلسلو طويل آهي، ۽ انهي سلسلي هيٺ ايڏو خزانو حاصل ٿيو آهي، جو ايندڙ نسلن لاءِ وڏو سرمايو آهي.

هي ڪتاب 'سر مارئي' به انهيءَ خزاني جو هڪ موتي آهي. هن کان اڳ، لطيف سائين جي ميڙي تي پڙهيل مضمونن جي سلسلي ۾ ڪيترا ئي ڪتاب ڇپجي چڪا آهن. هن سلسلي جا ٻه دور آهن، پهرين دور ۾ ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ هن سلسلي جي نگراني ڪئي. ٻئي دور ۾ هن بندي سان گڏ مولانا غلام مصطفيٰ قاسمي ۽ علي احمد بروهي صاحب جن هيا، جن جي ساٿ سان، سر ليلا چنيسر، سر گهاتو، سر ڪاموڏ پٿرا ڪيا ويا.

مان محترم مھتاب اڪبر راشدي صاحب جو ٿورائتو آهيان، جو ڪجهه وقتي ڪانپوءِ مون کي ياد ڪيو ويو ۽ مون ڪوشش ڪئي آهي ته انهي سلسلي کي انهي ئي ڏس ڏانو ۽ روايتن سان جاري ۽ ساري رکجي. جيئن اڳ ۾ ڪيو پيو آهي. هن سلسلي جو مقصد، شاھ سائين جي ڪلام جي روشني ۾ تحقيق جون نيون راهون ڳولڻ ۽ سند واسين آڏو ڪي اهڙا رخ به اٿڻا آهن، جن کان اڃا آگاهي نه ٿي آهي. هيءُ آهي ئي ليکڪ آهن، جن شاھ سائين جي ڪلام تي لکن فخر پي

سنڌ جا سونهان 'شاهه سچل'

سمجهيو آهي ۽ هر ميٽي جي موقعي تي ڏوراهان پنڌ ڪري پاڙا خرچ
ڪري اچي حاضري پري آهي. کين لک جس هجي.
سر مارئيءَ لاءِ ليلارام وطممل لکي ٿو:

This is one of the most vigorous and pathetic surs of
our poet.

تنوير عباسي مارئيءَ لاءِ لکي ٿو:
مارئي آهي، جيڪا وقت جي حڪمران عمر جي ڪوٽ ۾ آهي.
اها هيڏي ساري حاڪم، هيڏي ساري زبردست بادشاهه آڏو به ڪنڌ نه
ٿي جهڪائي ۽ پنهنجي ست کي سلامت ٿي رکي ته انهي ضعيف
انهيءَ مجبور ۽ انهي لاچار ڪردار کي عزم همت ۽ استقلال ڏيڻ ۽ انهن
کي پختگي بخشڻ شاهه لطيف جو ڪم آهي.
ڊاڪٽر ايڇ ٽي سورلي لکي ٿو:

The poems of Marui and Umar describe the feelings
of Marui locked in her prison rooms and longing to be
released by her people, the Rustic camel herds and goat
herds of Malir.

I shall fall at the feet of the man who has come from
my country, my fathers' own home. I shall speak (said
saith) the true thoughts of mine heart.

I am not to blame for this thing and I swear that
alone I'd have never come here.

لطيف ائين جو هيءُ ڪردار هڪ عام ڪهاڻيءَ جو هڪ اهڙو
ڪردار آهي، جنهن کي لطيف سائين اهڙي نموني اڀاريو ۽ سناريو
آهي. جواج هيءُ ڪردار وطن ۽ ساڻيه لاءِ عشق ۽ آزادي جي هڪ وڏي
علامت آهي.

الا! ائين م هو، جيئن آءُ مران هن بند ۾،
جسو زنجيرن ۾، راتيان ڏينهان روءِ،
پهرين وڃان لو، پوءِ مر پڄنم ڏينهنڙا.

سنڌ جا سونهان 'شاه-سچل'

مارئيءَ جي مڙس سان وفا کي شاه سائين جيڪا شڪل ڏني آهي. اصل ۾ اها پنهنجي وطن، زمين ۽ ماروڙن سان وفاداري آهي.

سونهن ويجايم سومرا، وطن وچان ڪيئن،
حسن ڌاران هيئن، پسان ڪيئن پنهور کي.

مارئي انهي حب الوطنيءَ جي عشق سان سرشار ته آهي، پر شاه صاحب ڪجهه ميار ماروڙن تي به رکي ٿو. هو چورائيس ٿو ته:

ڪانگ لنوي چو، منهنجي ماروڙن کي،
چانگان چجي چيلڙو جي ويو ڪنهن جو هو،
سهي وڙولجي سو، آءُ ڪيئن ويس وسري
(شاه)

لطيف جي مارئي جيڏي همت جذبي ۽ استقلال واري آهي، اوڏي موهيندڙ ۽ دل ۾ پيهي ويندڙ آهي. اهو ئي سبب آهي، جو ٿر ۽ ٻر ۾ مارئي جو مانُ مٿانهون آهي. سر جي محققن ۽ ليکڪن انهي مان کي سمجهندي لطيف جي خيال ۽ فڪر کي مان ڏيندي هيءُ مقالا لکيا آهن. شال سندن محنت انهيءَ خلوص جيان صاب پوي جيڪو خلوص هو ميڙي ويلي ڏيکاريندا رهيا آهن.

مان وري به ٿورائتو آهيان پت شاه ڪلچر سينٽر ۽ محترم مهتاب اڪبر راشدي صاحب جو جنهن روايت برقرار رکي. هن سال ميڙي کي مڃايو ۽ ادبي ڪانفرنس منعقد ڪرائي. آخر ۾ هميشه جيان هن دعا ۽ اميد سان هيءُ به اکر پورا ڪريان ٿو:

چوڻ چارو ناه ڪو بديون بي شمار
ڪپر ڪارونپار اڪارئين احسان سين.
(شاه)

(سرمارئي بابت شاه عبداللطيف ڀٽائي ادبي ڪانفرنس ۾ پڙهيل مقالن واري ڪتاب جو مهاڳ - سال 1990)

سُر ماري مان ڪجهه چونڊ بيت

(1)

'آلست ٻر بڙڪم، جڏهن ڪن پيڻ پيو،
'قالوا بلي' قلب سين، تڏهن تڙ پيو،
تنهن ڀير ڪيو، وڃن وڙيچن سين.

(2)

جڏهن 'ڪن فيڪون'، من تڏهانڪون ماريين،
تون ڪن وڃهن تن ڪي، سومرا! شڪون؟
هيڙن هڪون، جاڙ جسي ڪي پاتيون!

(3)

نڪا 'ڪن فيڪون' هئي، نڪا مورت ماءُ،
نڪا سڌ ثواب جي، نڪو غرض گناه،
هيڪائي هيڪ هئي، وحدائيت واه،
لڪيائين لطيف چئي، ات ڳجهاندڙ ڳاه،
اڪين ۽ ارواح، اها ساڃاه، سڀرين!

(4)

'قيدماء' ٿيو، هت اڙانگي گهاريان،
'هناڪ جسي والفواد لڏيڪم'، هنتون هت سندوم،
قادڙ شال گندوم، ميڙاڪو سين ماريين!

(5)

جهڙو 'قيدماء'، تهڙو بند نه ڪو پيو،
'جف القلم بما هو ڪائن'، لهي نه تڙ تڙتاء،
عمر! تو هتاء، اجائي ٿي آڇڙين!

ليلاچ م ايترو

سُر ليلا چنيسر

پت ڏٺي جي عرس واري ادبي ڪانفرنس جي تاريخ تمام گهڻي پراڻي آهي. خاص طرح سان ڪنهن زماني ۾ جڏهن ادبي ڪانفرنس جو اهم تمام ڪيو ويندو هو ته ان سان گڏوگڏ راڳ جو ميڙو به مچندو هو ۽ محفل هڪ ئي ويندي هئي. هيءَ انهي زماني جي ڳالهه آهي جڏهن اڄ جي پت شاهه ڪلچر ڪاميٽي جي جاءِ تي ادبي سوسائٽيون ۽ يادگار ڪائونسلون ڪم هلائينديون هيون. ان وقت جا مهندار، ميڙو مچائيندڙ جن مان ڪي اسان کان موڪلائي ويا آهن. ڪي اڄ به پيرتو پيرين ٿا. خاص طرح جي نالا ڳڻائبا ته هنن منن ماڻهن جا ڪجهه نالا دل تي هن طرح تري اچن ٿا:

مرحوم ميران محمد شاهه، مرحوم عبدالستار پيرزادو، مرحوم آغا تاج محمد، ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ، محترم عبدالله چنا، مرحوم بيگم زينت عبدالله چنا، سرشار عقيلي مرحوم، ڊاڪٽر محمد ابراهيم خليل مرحوم.

ان وقت جي ادبي ڪانفرنس جو رنگ ئي ٻيو هوندو هو. آهستي آهستي وقت سان گڏ راڳ ۽ ادبي گڏجاڻين جو سلسلو بدليو ۽ اهي گڏجاڻيون ڌار لائبرري هال ۾ ٿيڻ لڳيون. جيڪي ڪو وقت ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ صاحب جي نگرانيءَ ۾ ممتاز مرزا ۽ شيخ محمد اسماعيل جي تعاون سان ٿينديون هيون.

ڊاڪٽر صاحب جي اسلام آباد ويڙهه ۽ دوستن جي چڙهه وچڙهه ٿيڻ ڪري ادبي گڏجاڻين جو سلسلو ڪجهه جهڪو ۽ ڦڪو ٿي ويو.

نيٺ 1984ع ۾ ڀٽ شاهه ڪلچر ڪاميٽي طرفان انهيءَ سلسلي کي نئين سر زور وٺائڻ لاءِ علامه علامه مصطفيٰ قاسمي چيئرمين سنڌي ادبي بورڊ جي نگرانيءَ ۾ هڪ ننڍي ڪاميٽي جوڙي وئي ۽ ادبي ڪانفرنس کي منعقد ڪرائڻ لاءِ محترم علي احمد بروهي صاحب کي ڪنوينر پڻ مقرر ڪيو ويو. انهيءَ ڪاميٽي تي مان به ميمبر طور ڪنيو ويس. سر جي چونڊ تي ته پڪو 'سر ليلا چنيسر' تي پيو. هن کان اڳ شاهه صاحب جي ڪلام مان ڪافي سرن تي تحقيقي مقالن جون نشستون ٿي چڪيون آهن. دوستن ۽ سنگت سان ڳالهه ٻولهه ٿي. بروهي صاحب ڪراچي کان ويهي ڏاڳا چڪڻ شروع ڪيا. اسان حڪم جا بنڊا، هن ڪانفرنس جي ڪم کي راس ڪرڻ ۾ لڳي وياسين.

هيءَ ادبي ڪانفرنس، يادگار ڪانفرنس هئي، جنهن ۾ پنجويهه کن اديبن ۽ مفڪرن مقالا پڙهيا. تقريرون ڪيون ۽ سو کان مٿي اديبن شرڪت ڪئي. ان کانسواءِ هن ڪانفرنس جي صدارت مرحوم پروفيسر اڪرم انصاري صاحب جن ڪئي. هن ڪانفرنس ۾ جن عالمن مفڪرن ۽ اديبن شرڪت ڪئي، تن مان نمايان هي آهن:

علامه غلام مصطفيٰ قاسمي، مرحوم اڪرم انصاري، ايڇ. ايم. خوجا صاحب، ڊاڪٽر عبدالمجيد سنڌي، علي احمد بروهي صاحب، نياز همايوني، ڊاڪٽر غلام رسول بلوچ، پروفيسر مير محمد پيو، پروفيسر عبدالرحيم ڏيٿو، مولانا غلام مصطفيٰ دادوي، محمد حسين ڪاشف، پروانو پٽي، امداد حسيني، معمر يوسفاتي، پروفيسر عبدالعلي قباڻي، احسان علي شاهه ۽ ڪافي ٻيا اديب دوست.

هن ڪانفرنس، شاهه لطيف جي عر جي موقعي تي ٿيندڙ ڪانفرنس کي يقيناً نئون موڙ ڏنو ۽ نئين حياتي بخشي، جوهار هر سال ڪانفرنس باقاعديءَ سان لائبرري هال ٽپي پنڊال تائين پهتي آهي ۽ ان ۾ گذريل سال ته ٻه سئو کن اديب شريڪ ٿيا ۽ پنجاهه کان مٿي مقالا پڙهيا ويا.

1984ع واري ادبي ڪانفرنس جي حوالي سان جيڪي به مقالا گڏ ٿيا، تن مان ڪجهه چونڊي پڙهندڙن جي آڏو پيش ڪجن ٿا. مون لاءِ ته:

سنڌ جا سونهان 'شاهه سچل'

وارو مامرو آهي، جن وري:

پسڻ ڪارڻ پرين جي، سهسين ڪن سينگار

واري ڪيفيت هيٺ مقالا لکيا ۽ شال پٽ ڏٺي آڏو قبول پون.
منهنجي نظر ۾ ته سندن اها به ڪيفيت آهي ته:

ڍول تنهن ڍار هيٺاهيون هلن جي.

سڀني مقالن ۾ جي نثرت نياز هو ته سڀني بزرگن ۽ دوستن جنهن
نثرت، نياز ۽ عقيدت سان هي دريپتيو اهو ساراه جو گو آهي.
'سر ليلا چنيسر' سچو سارو نثرت نياز جي علامت آهي. مان
سمجهان ٿو ته هيڏيون آڙيون نيزاريون جيڪي هن سر ۾ آهن، سي
ڪنهن به ٻئي سر ۾ نه آهن:

تان ڪا وائي وار دلآسي جي داستا،
تون منهنجو ولهو آئون تو ۾ طمعدار
ڍڪي، ڍول! گذار لڄ منهنجي لوڪ ۾

هونئن به شاهه جي سڄي ڪلام جي هيٺاهين، نثرت ۽ نياز خاص
خوبي آهي، پر هن سر ۾ جيڪو درد ۽ نيزاريون آهن، ان لاءِ ليلا رام وطن
مل لالواڻي پنهنجي ڪتاب ۾ 'سر ليلا چنيسر لاءِ لکي ٿو ته:

This is one of the most pathetic and sub lime Surs of
our poet.

هٽي دلداڪ داستان جي انت ۾ ليلا لاءِ چئي ٿو:

She tore off the cover rom her face, disclosed herself
to Chanesar, fell down at his feet and breathed her last.

ليلا لڄ م ايترو اٿي اڳڻ سور
ابو ڏاڏو گهور پاڻ سوڌو پرين تان.

انهيءَ ملهائتي سر جي وڌيڪ اپتار بزرگن، دوستن ۽ محققن هن
ننڍڙي ڪتاب ۾ وس آهر ڪئي آهي ۽ انهي کي گڏ ڪري ناهي
سنواري آڻڻ جي جرات ڪئي اٿم، جيڪا سوغات شل پٽ ڏٺيءَ آڏو
نبول پوي نه ته آهي ته حقيقت هيءَ:

ڪوڙين تنهنجيون ڪامٽيون تون ڪوڙين سنڌو ڪانڌ،
مون کي ڇڏ ۾ ڊاسٽرا، ته وڃان نه وٺواند،
مون ڳچيءَ ۾ پاند، تو چنيسر هٿ ۾.

آخر ۾ ذڪر انهي ڪاميٽيءَ جو جنهن تحقيق ۽ ڪتاب ڇپائي
پڌرا ڪرڻ جي ڏس ۾ وڪ اڳپري ڪئي آهي ۽ ڪئين ڪتاب ڇپائي
پڌرا ڪيا آهن ۽ هن ميلي جي موقعي تي ٽي پنج ڪتاب پڌرا ڪري
رهي آهي. سچ ته جس لهڻي ڪاميٽي جو چيئرمئن علي محمد شيخ
(ڪمشنر حيدرآباد ڊويزن) جنهن تحقيق ۽ ترويج جي سلسلي ۾ هڪ
پروگرام هيٺ پت شاه هڪلچر ڪاميٽي کي پنهنجي اصلي دڳ لائي
سرخرو ڪيو آهي.

هن موقعي تي ڪلچر ڪاميٽي جي سيڪريٽري محترم دوست
حميد آخوند جي ڪوششن کي جيترو به ساراهيو وڃي اهو ٿورو آهي،
جو رسالي ۽ ٻين تحقيقي ڪتابن جي ڇپائڻ جي سلسلي ۾ اهم ڪيو
آهي. موڪلائي ڪانهي، اول خير. 1985ع واري عرس جي موقعي
تي 'سر سارنگ' جي حوالي سان پڙهيل مقالا ۽ تقريرون گڏ ڪري
جلد اوھان آڏو پيش ڪيون. رڳو اوھان جي سک ڀري يادگيري هجي
۽ دعا ڪبي.

شر ليلا چنيسر بابت شاهه عبدالطيف ڀٽائي ادبي ڪانفرنس
۾ پڙهيل مقالن واري ڪتاب جو مهاڳ - سال 1985ع

سُر لِيلا چنيسر مان ڪجهه چونڊ بيت

(1)

داغُ تَنهنجو داٿما، ماري مَعْدُورين؛
سائينءَ ڪارڻِ سَپرين! وِجِجَ مَرِ دُورين؛
آءُ تو حُضُورين، مَٿيو وِجھان مَچَ ۾.

(2)

مَٿيو وِجھان مَچَ ۾، هائِيءَ هَٽِي هانُ
سوڀي! سَڪُ سِيءُ چَٽِي، ڪَرِئين ڪوہَ قَرارُ؟
راجا رِيساڻو گهڻو سَٺاڻو سَرِدارُ،
چوڏسَ چَنِيسَرِ جَامَ جو ڏِيهان ڏِيہَ ڏهڪارُ،
ناڪرُ اڪِيين نارُ، مَٽِي تي تِي مَتِعين!

(3)

چَنِيسَرُ چَوَرنَگُ، پَرَنگو لوڪُ پِيو،
تنهن سين چَنِيو سَنَگُ، وِجِيو هارَ هَٽَ چُهين!

(4)

مَٽِي تي موهَجي، مُوڙهي ڪِيءَ مَرڪُ،
چَٽِي چَنِيسَرِ جَامَ سين، وِڌو تو فَرَقُ،
وَرِي ويو وَرَقُ، آڀِيءَ ڏَنءُ ڏهاڳَ جو.

(5)

مَٽِي مَٽِي جي هُئا، تِن چَٽَن قِيَرِيَمَ چَٽَ،
هارُ ڪَٽنڊِيَسِ هوڏَ ۾، نِيبَهَ تِيندَمَ نِٽَ،
ڪوٽروءَ جو ڪَرِٽُ، مُونهان مَٽاهُون تِيو

جي تند برابر توريان

شاه صاحب جي محقق محمد حسين كاشف جي ڪتاب 'ڪنڌيءَ ڪونٽر ٽرن' تي لکيل هڪ يادگار منفرد مهاڳ

سو سرن پائي، جي تند برابر توريان،
اٿل اوڏاهين ٿئي، جيڏانهن پيجل پُرائي.

سهڻي لطيفاً جو هي بيت سنڌ جي انهي تاريخ کي ورجائي ٿو جنهن ۾ آدرش جا انبار آهن. سنڌ جو جهريل سنڌ سنڌ پيجل جو آواز بڻجي هر دؤر ۾ گونجيو آهي. تاريخ جا اهي باب منهن جي نظر ۾ وڌيڪ روشن ۽ اهڃاڻن وارا ٿين ٿا، جن ۾ ظلم ۽ استبداد جي زوراوور طاقت راهن کي تاريخ ڪرڻ لاءِ زور لائي ٿي. خاص طرح سنڌ جي تاريخ جو اهو دؤر جيڪو 900 هجري کان شروع ٿيو جنهن ۾ ارغون حڪمرانن جي مغل حڪمرانن سان سازباز ٿي. تاريخ وڌيڪ اهو ٻڌائي ٿي ته ڏهين صدي هجري ۾ ڏاڍ ۽ ڌمڪ جنهن نموني ۾ سنڌ کي غلامي جي زنجيرن ۾ جڪڙيو جو اڄ تائين سنڌ جو ماڻهو پاڻ کي تاريخ جي آئيني ۾ ڏسي ٿو ته ڏکي وڃي ٿو ۽ سندس ذهن ۾ غلامي واري پيڻي جو شديد احساس جاڳي اٿي ٿو.

هونئن به قومن جي لاءِ ذهني اوسر وڏي اهم ڳالهه آهي. قومون ان وقت ذهني مونجهاري ۾ مبتلا ٿي وڃن ٿيون جڏهن مٿن هڪ غلامي ۽ عذاب واري زندگي مڙهي وڃي ٿي. سنڌ جو ارغون، ترخانن وارو دؤر هجي يا پورچوگيز گهراڻي نٿي کي باهه ڏيارڻ وارو دور هجي. ان جو اثر سنڌ جي ماڻهن جي ذهن ۽ فڪر تي پوندو رهيو ۽ هو ڪڏهن به پاڻ کي انهي دٻاءُ، رنج ۽ ڏنجمي کان ڇڏائي نه سگهيا آهن. سنڌ جي

مستقبل تي جڏهين جڏهين به ڪارا ڪڪر ڇانئبا رهيا آهن، سنڌ پنهنجي گنگ مان اهڙا منصور شاهه عنایت، بلاول ۽ دودا جڙيندي رهي آهي، جن هميشه سنڌ جو مان مٿاهون رکيو آهي، ان سان گڏ سنڌ اهڙيون شخصيتون به پيدا ڪندي رهي آهي جن سنڌ جي هوائن ۽ فضاين ۾ اهڙا بيت، اهڙيون ڪافيون، اهڙيون وايون ڦهلايون جو تاريخ جي ورقن ۾ هڪ نئين باب جو اضافو ٿيو يعني سنڌ جي صوفي شاعرن جو سنڌ جي بقاءَ جي جنگ ۾ حصو. سنڌ جي صوفي شاعر سنڌ جي ماڻهوءَ جي اندر کي ڇهي جيڪو ڪلام چيا ۽ ڳايا تن سنڌ کي هڪ نئون فڪر بخشيو.

سنڌ جي تاريخ ۾ بهادرن، دليرن، سڄارن ۽ سروچن جي باب سان گڏ جيڪو باب هو تنهن ادبي تاريخ کي بنهه اهڙو موڙ ڏنو جو ”اڄ جو شاعر به اهائي جهونگار ڪري ٿو جيڪا لطيف ڪئي، سچل ڪئي، خليفي قاسم ڪئي يا وري بلها شاهه ۽ خواجہ فرید ڪئي. انهي نئين فڪر جنهن جو لاڳاپو جيئن ته ان وقت جي تاريخي ۽ سماجي تبديلين سان آهي. هڪ اهڙو ذهني انقلاب آندو جو لطيفاً جي حيثيت جيڪا هڪ شاعر سان گڏ ولي ۽ درويش واري پڻ هئي. اها انهي ”پد“ تي وڃي پهتي جو لطيف کي هڪ ”مفڪر“ ۽ هڪ ”رهبر“ جي رنگ ۾ سنڌ سڃاڻڻ لڳي: جيئن جيئن وقت ۽ حالتن ۾ اها تاريخي ۽ سماجي تبديلي آئي ته لطيفاً جي انهي رخ جي ضرورت وڌيڪ محسوس ٿي جنهن سان ماڻهن جي ذهن ۽ فڪر ۾ انقلاب آيو. لطيف بحیثیت هڪ شاعر ۽ مبلغ جي ذهنن کي سجاڳ رکندو پئي آيو. ان لاءِ ضرورت ان ڳالهه جي پي رهي ته سجاڳ قومن جيان پنهنجي عظيم ۽ ڪلاسيڪي شاعريءَ ۾ ورور وڙ پڙهجي، جهونگار جي ۽ پروڙ جي: ان لاءِ ان جي دائمي اثر کي اپار جي. لطيف جو اثر جيترو سنڌ جي ماڻهن تي آهي، ايترو پتي ڪنهن شاعر جو نه آهي. ان لاءِ لطيف کي بحیثیت هڪ شاعر جي تمام گهڻو پرکيو پروڙيو پئي ويو آهي، خاص طرح ان جي انهن رخن کي گهڻو اپاريو ويو آهي، جن جو تعلق اسان جي جذبن ۽ احساس جي اظهار سان آهي.

بقول ”تي-ايس-ايليت“ جي ته ”هر قوم کي لازمي طور تي پنهنجي شاعري هوندي آهي.“ لطيف جي شاعري اسان جي پنهنجي شاعري آهي.“ جيڪا ڪڏهن ويراڳين جا ڏس ڏئي ٿي.

واجت ويراڳين جا مون وت وڏو مال

ڪڏهن سسئي بڻجي پڪاري ٿو:

وڏيل ٿي وايون ڪري، ڪنل ڪوڪاري

يا وري ڪونج جيان آلاپ ٿو ڪري:

اُتر ڏي آلاپ، ڪالهانڪون ڪونج ڪري

ڪينجهر ڪناري آهي ته چئي ٿو ته:

هيٺ جر مٿي ميجر، ڪنڌيءَ ڪنور تترن

ڪاڪ ڪناري آهي ته وري چئي ٿو:

آڪون، ڊاڪون، سرڪنڊ شاخون چت چوڪا چندن ڪونر.

جڏهن بيجل بڻجي ٿو ته ساري سنڌ ساڻس آهي:

وڌ ٿي سرهو مَر ڪي آءِ مَر ڳاءِ

لطيف جي نظر جنهن تي به پئي چڻ ته سون ٿي ويو تنهن ڪري لطيف سنڌ کي سون ڀانئي هر طرح ڳايو آهي ۽ سنڌ سندس هر پنڌ ۽ وڪ، وڪ کي جانچي ۽ پرکي نقاد جي حيثيت ۾ ته پُر عقيدتمند جي حيثيت ۾ سندس هر خوبيءَ کي بيان ڪيو آهي ۽ اُپتار به ڪئي آهي. ان لاءِ سنڌ جي مفڪر محقق هر طرح پاڻ اڀري ڇڏيو آهي ۽ جنهن جي به لطيف شناسي سان دلچسپي آهي، اهو لطيف جي رنگ ۾ رنگجي اڳتي وڌيو آهي ۽ وڌندو رهي ٿو.

لطيف شناسي جي سلسلي ۾ ڪيترن ئي پانڊيٽرن پي پنڌ ڪيا آهن. لطيف جن به شخصن کي تمام گهڻو موهيو انهن مان ڪن لطيف جا رسالا ترتيب ڏنا، ڪن ڪتاب لکيا، ڪن مضمون لکيا ۽ سندن اکر اکر اڳاهيل آهي. ڇاڪاڻ ته اهو پنڌ اوترو ئي اڻانگو آهي، جيترو

لطيف سسئي ۽ ويراڳين جيان جبل جهاڳيا، برپت، بيابان لتاڙيا ۽ اڻانگن هنڌن تي پهچي ڳوڙهي تپسيا جي گهرجن کي پورو ڪيو جيڪي اصل ۾ سندس اندر مان اُٿندڙ ۽ اڀرندڙ هيون. انهي تپسيا جي ڪري لطيف جي شاعري ۽ فڪر ڪئين گهڻ پاساوان موضوع ڏنا.

لطيف جي فڪر تي پهچڻ لاءِ مفڪرن ۽ ليکڪن سندس سوانح عمري، سندس مذهب، شعر ۽ شاعري، سير سفر، ٻولي ۽ ان جي صرفي ۽ نحوي بناوٽن وغيره کي موضوع بنايو پر جيئن، جيئن ڄاڻ جي پڪي پر پڪيڙيا ۽ وڌيڪ اڀياس ڪيو ويو ته لطيف جي حسن خيالي، حسن معاني ۽ سندس تصوف جي طريقي کي کولي بيان ڪيو ويو. شاهه جي شعر کي عام زندگي سان لاڳاپيو ويو. تنهن ڪري جمالياتي قدرن جا ڪئين گوهر هٿ آيا. لطيف کي آهستي، آهستي روحاني رازن، اندروني معنائن جي روايتي انداز مان ڪڍڻ جي ڪوشش ڪئي ويئي. شاهه جي سوانح ۽ سير سفر تي لکيل ڪتاب جهڙوڪ: ”لطائف لطيفي“، ”مقدمه لطيفي“، ”لطيفي سير“، وغيره کان پوءِ آهستي آهستي، جديد فڪر سان لاڳاپيل ڪئين ڪتاب آيا جن ۾ ”پيغام لطيف“، ”انڌا اونڌا ويڄ“، ”شاهه جي شاعري“ آهن.

اسان جي بنيادي محققن ”ڊاڪٽر گربخشان“، ”علامه آءِ. آءِ. قاضي“، ”ڊاڪٽر نبي بخش بلوچ“، ”ڪلياڻ آڏواڻي“، ”پيرومل آڏواڻي“، ”غلام محمد شهوڻي“ ۽ ٻين اها راهه هموار ڪئي ته شاهه سائين جي ڪلام ۾ صرف ظاهر ۽ باطن، حقيقتن ۽ روحاني رازن کي هر وقت ڳولڻ مناسب ناهي، ڇاڪاڻ ته مفڪرن ۽ ليکڪن جي جاڪوڙ ثابت ڪيو ته شاهه جي چوڌاري هڪ ادبي توڙي ذهني ماحول هو جنهن جي اثر هيٺ شاهه سڀني ادبي لاڙن ۽ اثرن کي قبول ته ڪيو پر اڳتي هلي پنهنجن نئون ۽ انوکو پنڌ پيچرو گهڙيو.

شاهه جي باري ۾ نئين فڪر ۽ نئين سر ڳولا، نوان مفڪر ۽ ليکڪ ميدان ۾ آندا، جن شاهه کي حياتي جي موجوده رخن ۽ لاڙن سان هر آهنگ ڪيو. انهن ۾ مون وٽ ڪئين نالا آهن، جن مضمون لکيا آهن ۽ مون سان لطيف جي ميٽري ويل پيٽ ملندا رهندا آهن پر جن ”شاهه کي جديد فڪر جي علامت بڻائي، اسان تائين حق ۽ سچ، اسان جي تهذيب،

ثقافتي ۽ سماجي ڳانڍاپي جو قدرن وارو ڀريل پيالو پهچايو آهي. تن ۾ ”تنوير عباسي“، ”رشيد ڀٽي (مرحوم)“ ۽ ”محمد حسين ڪاشف“ منهنجي ذهن تي وڌيڪ اڪريل آهي. تي سگهي ٿو ته ان جو سبب ساڻن گذرڻ ۽ کين وڌيڪ پڙهڻ هجي. پر زندگي جو وڏو عرصو هم خيال تي گذارڻ معنيٰ هڪ ٻئي جي خيال کي ڇهي، پر کي پروڙي نپائڻو آهي. ان پرک ۽ پروڙ ۾ وڏو وقت صرف ٿيو آهي ۽ ذري گهٽ جڻ هڪ ٻئي کي رت ڏنو اٿئون. شاهه جي ذڪر وارو رت جيڪڏهن هڪ ٻئي جي رڳن ۾ آهي ته ان کان وڌيڪو به وڌ ڳانڍاپو يا وڏو مقام تي نٿو سگهي. جديد قدرن جي انهن علمبردارن سان گڏ گهاريو اٿم ۽ ڪجهه پروڙيو اٿم. ان پروڙ جي آڌار تي ويٺو آهيان محمد حسين ڪاشف جي ڪتاب ”ڪنڌيءَ ڪونئر نزن“ تي هيءَ به اکر لکڻ. مون شاهه سائين جي ميلي جي موقعي تي ليڪڪ پانڊيٽرن سان گهڻو وقت گذاريو آهي. ڪنهن جا نالا ڳڻايان، سڀني سان دلڙي اٿم ۽ هنن سڀني مان ٻئي ڏنو آهي. ”محمد حسين ڪاشف“ جي لاڳيتي شاهه ۽ سندس فڪر جي گهراڻي ۽ گيرائي مون کي تمام گهڻو موهيو. شايد ان ڪري جو هو مون وانگر موه جو ماريل آهي. خاص طرح لطيف جي موه ۾ ورتل هيءُ دوست هڪ استاد آهي ۽ سندس اکر. اکر مون کي هڪ مبلغ جو اکر تي لڳندو آهي. مون کيس پڙهائيندي ڪونه ڏنو آهي. پر لطيف تي ڪئين مضمون پڙهيم ته لطيف اڃان به سولو لڳم. لطيف جي ٻولي، ڪٿي ڪٿي ڏکي هوندي به ڏاڍي سولي لڳم. ”ڪاشف“ جي اکر، اکر جي بيهڪ لطيف جي استعمال ڪيل ٻوليءَ جي بيهڪ ۽ بناوت پٽاندر آهي. مون وٽ ته جڏهن به اچي، لطيف نئين سر پڙهاريو وڃيم. هڪ دفعو آيو ته جڻ اجهو مارئي جي ملڪ مان مارئي کي پسيو پيو اچي ۽ بنهه ڪٿي سندس صورت چٽي ڪري بيهاريائين پهريون بيت ”مئين شاهه عنات“ جو پڙهيائين.

سن ڏيو سر جهوپڙين آبي جوهي جوءِ،
وچون پسي وياسيون، جا سونهن سنڌيءَ هوءِ،
آرھس پسيو اٿهين پتنگ سپڪو پوءِ،
جڏهن مارئي مٿو ڏئي تڏهن سورج سونهن جهڪي ٿئي.

پوءِ لطيف جو هي بيت پڙهيائين:

اُپريو آس ڪري سائيه مٿان سچ،
پڪي منجهه پدمٿي، ڏي وراڪا وچ،
جهڙي صورت سچ، تهڙي مورت مارئي.

شاهه سائين جنهن حسن ۽ جمال جو ذڪر ڪيو آهي، اهو اڻ ڏني به اکين آڏو اچيو بيهي. ائين صحيح لڳم ته شاهه صاحب هيءُ حسن بياني پسڻ کان سواءِ نه ڪئي آهي ۽ هو حسن جي هر جر کان آگاهه آهي. ”ڪاشف“ سندس هر رخ کي پرکي پيو بيت ڏيندو هو. هيل آيو ته هيءُ سوکڙي ڪٽي آيو جنهن هڻي منهنجو من جهوري وڌو. تصور جي دنيا ۾ مارئي جي سوييا سان گڏ هن جي جيءُ کي جنجيرن ۾ جڪڙيل ۽ ڌرتيءَ سان نينهن جي ناوڪ کي اٽڪيل ڏنم ته من سچو وياڪل ٿي ويو ته ستي ڪٿيءَ جي وٿين جي ڪسي ويڙ جي باوجود مارن سان محبت جي ميخ کي ماڻو نه ڪيو.

سبي سيباڏي پوري نينهن نه ڪڇيو.
ڪٿيءَ ونيون ڪٿيون، ستي سيوي سي،
ميڇڻ چُونم ڪي، لڄائڻي ٿر ڄايون.

نيٺ هڪ ڏينهن پري ٻڌي ڪٽي آيو ڇي هن ڪتاب تي به اکر لکو. ٻن اکرن ۾ ڳالهه ڪئي ها ته ڪٽي ڪٿا يونس ها پر شاهه سائين تي لکيل هيءُ سمجهه ۽ سجهه پريا نڪتا بنهه ڇت ۾ چاهت وارو پيچ پاڻي وراڪو ڏيو ڪي مهينا ته ويهي رهيا، دونهي دڪي پئي، ڪير ٻاڦ ٻاهر ڪڍي ”ڪاشف“ جڏهن لڇيو ۽ ڦٽڪيو ته قياس ايمر پر اسان جو من آ ويراڳي جڏهن قابو ۾ اچي ”ڪاشف“ کي پڙهڻ سولو آهي، پر ”ڪاشف“ لطيف تي لکيو آهي، ۽ ان جي فڪر تي لکڻ مون جهڙي پانڊيٽيءَ لاءِ سولو نه آهي. مان ”ڪاشف“ سان سندس لکيل گذارش کان وٺي سڀني مضمونن جي خيال فڪر ان جي پهچ سان سهمت آهيان سندس هي پهچ اسان سڀني جي پهچ آهي. ته:

”لطيف کي وقت، حالات، انساني فڪر جي اوسر سماجي معروضات ۽ عالمي علمي سطح جي ماڻن ۽ ماڻن جي روپ ۾ پيش ڪيو وڃي.“

”سندس هيءُ خيال ئي شايد هن سچي ڪتاب ”ڪنڌيءَ ڪونٽرٽن“ جو سبب بڻيو آهي.“

دنيا جي اندر هيڏي نظرياتي اُپتار ۽ فڪري واڌاري بعد به اسان جو صاحب قلم اڃا تائين انهي روايتي گس تي گامزن آهي. جيڪو نئين دؤر جي تقاضائن ۽ ان جي تاريخي ۽ سماجي معروضات جي ساٿ ڏيڻ کان قاصر آهي.

”تنوير عباسي“ پڻ سندس هم خيال آهي:

”شيڪسپيئر، خيبر يا غالب کي جهڙي طرح گذريل صدي ۾ پرکيو ۽ سمجهيو ويندو هو انهن شاعرن کي اڄ ان کان مختلف نموني ۾ پرکيو ۽ سمجهيو وڃي ٿو ڇو ته شعر کي پرکڻ ۽ ان جي ماڻڻ جا نوان طريقا ايجاد ٿي ويا آهن.

جي اسان انهن نون طريقن کان اڪيون ٻوٽيون ته شاهه لطيف جي ڪيترين ئي خوبين کان بي خبر رهجي وينداسين ۽ سندس شعر کي چڱي طرح ماڻي نه سگهنداسين.“

”ڪاشف“ شاهه جي خوبين کان اسان کي باخبر رکيو آهي ۽ سندس شعر کي چڱي طرح نه رڳو پاڻ ماڻيو آهي. پر اسان آڏو سندس ڪلام پنهنجي ماضي ۽ حال جي احوال سان ڪٿي آيو آهي. هو سسئي جي بيت جي اُپتار هيئن ڪري ٿو:

تاريخي حقيقتن موجب لطيف جي وقت ۾ ملڪ هڪ چوواتي تي بيٺل هو ۽ وڏي ماندڻ مان گذري رهيو هو. مغلن جي راجڌاني هيٺ مٿي ٿي رهي هئي. مغل سردارن جي صوبيداري ۾ سنڌ سان جيڪا عقويت پئي ٿي انهن هتان جي ماڻهو جا ڪنڌا ڪٽي ڇڏيا. ڪلهوڙا سنڌ جي آزاديءَ کي پنهنجي پيرن تي بيهارڻ لاءِ هٿ پير هڻي رهيا هئا. نادر شاهه ۽ ابداليءَ جي قيامت خيز چڙهائي هتان جي رهواسيءَ کي ايڏو ته هيٺل ڪري وڌو هو جو ڪنهن کي ڪا سمڪ ۽ سڌ نٿي پئي ته آخر هي ڇا آهي. اهڙي ڏکئي ۽ تڪليف واري دؤر ۾ لطيف پنهنجي شاعري جي شروعات ڪئي. جنهن ۾ عوام جي مڙن تي احساسن کي هن پاڻ ۾ سموهيو ۽ راڳ ۽ سماع جي مجلسن ذريعي ان وقت جي ماڻهوءَ کي

جسماني ۽ روحاني عذاب کان ڇڏائڻ جي ڪوشش ڪئي. کيس پنهنجي وجود جو احساس ڏياريندي چيو ته:

اڃا پيئي جئين، سڄڻ ساريو نه مرين،
وتيون وه گاڏڙيون، سي تان تون نه پئين،
لڳيئي ڪونه نئين، ڪو ڳڻ ٻاروچن جو
(شاه □)

”ڪاشف“ ان ڳالهه جو به قائل آهي ته ”پتائي گهوت جن تاريخي قصن ۽ واقعن مان ڪردار چونڊي کنيا آهن، ان جو وڏو ڪارڻ اهو هو ته ان وقت جي ماڻهوءَ سان سندس من جي معيار ۽ سماجي حالتن سان لاڳاپيل قصن ۽ واقعن مطابق ساڻن ڳالهيون ڪجن، جن ۾ زندگي جو حسن هجي، سڪ سوز ۽ اوسيٽرو هجي، هجر ۽ وصال جون ڳالهيون هجن ان سان گڏ سماجي زور زبردستي، ڏاڍ ڌم، قيد بند، ۽ استحصال، جو اصل روپ پڻ هجي جيئن هو انهن لاهين، چاڙهين مان واقف ٿي نه رڳو پنهنجا بند آجا ڪري پر حياتي جو حسن ماڻي سگهي. عشق جي مهميز اهڙي هجيس جو هن لاءِ اصلي نير ڪجهه به نه هجن.“

نو نير ڏهه ڏانوڻ، پندرهن پيد پياس،
جڏهن سڄڻ ياد پياس ته چيڪ چنائين هيڪڙي

لطيف سائين جو اصل ڏسيل گس ۽ پنڌ اهو ئي آهي، جنهن ”ڪاشف“ کي سنئين دڳ لائي اهڙا ڪئين مضمون لکرايا آهن، جن نه رڳو لطيف جي جاکوڙين کي وات جي اُپڪ ڏياري آهي پر ان سان گڏ هن سنڌ جي سماجي صورتحال کي پرکي پروڙي ان جي گهرج مطابق ڪئين ڳالهيون لطيف جي حوالي سان ڪيون آهن. جيڪي هنن حالتن کي سمجهڻ ۽ سڌارڻ جي سلسلي ۾ اهم ڪردار ادا ڪري سگهن ٿيون. لطيف جي رهبري ۽ اڳواڻي کان مٿي سنڌ کي ٻيو ڇا گهرجي.

”ڪاشف“ معاشرتي ڪلفتن، انفرادي ۽ اجتماعي لاڙن، ان جي اضطراب ۽ بيچيني جي اثرن کي محسوس ڪري ٿو ۽ معاشرتي آرزوئن ۽ امنگن جو اندازو ڪندي چوي ٿو ته:

اسان کي انهي نڪتي جي آڌار تي پنهنجي وکر جو جائزو وٺڻ
گهرجي ۽ ان جي بنياد تي رهبري حاصل ڪرڻ گهرجي.

اڪر چُتي هيڪڙي بهون جي نه بچمن،
ڪوه ڪبو کي تن، سڄي سڻائي ڳالهڙي

(شاه □)

”ڪاشف“ پنهنجي فڪر ۾ پختو آهي. هو سماجي سياسي ۽
اقتصادي مونجهاري کي محسوس ڪري شاه سائين وٽ پيرين پنڌ
ويچي ٿو ۽ ڪانئس ڪجهه پني سڄو سارو ڪشتو اسان آڏو رکي ٿو ۽
چوي ٿو ته ڪجهه سوچيو ۽ سمجهو.

لطيف جي اصل فڪر ۽ عمل لاءِ ڏسيل ڏاهپ وارن نڪتن کي
عوام تائين پهچائڻ ۾ ”ڪاشف“ جهڙن پارکو ۽ گهڙي نظر رکندڙ
ليکڪن سنڌ سان ڪئين پير پريا آهن. ”ڪاشف“ هڪ نئين پر
مثبت پهچ رکي ڪئين مضمون لکيا آهن. هن ڪتاب ”ڪنڌي
ڪونٽرٽن“ ۾ هن تمام سوچ ويچار سان اهي مضمون شامل ڪيا
آهن. جيڪي لطيف جي فڪر کي ڪنهن نه ڪنهن نموني چهن
ٿا. ”ڪاشف“ هن مجموعي ۾ ”شاه جي وقت ۾ سياسي ۽ ثقافتي
حالتن جي تجزئي سان گڏ موجوده دؤر ۾ ”شاه لطيف جي اهميت“ کي
انهي نموني سان محسوس ڪرايو آهي ته ”اسين قومي نقطه نگاهه کان
لطيف تي ميارن ٿا ڏيئي سگهون پر اهي اسين آهيون، جن حقيقتن کان
منهن موڙي لطيف جي فلسفي مان ڪا واٽ نه ڪڍي آهي“

گهنگهر يا گهڙ چاڻ. سوڙهي مت مهائين.

ويا گڏجي وير ۾، پيا منهن مهراڻ.

اڳيان پويان ٿاڻ، ويا ويچارن وسري

(شاه □)

”ڪاشف“ لطيف جي آڏو ارادي ۽ مضبوط فڪر لاءِ اهو
محسوس ٿو ڪرائي ته زندگي جي ڍانچي کي مڪمل ڪرڻ لاءِ عدل ۽
انصاف جي ماڻن ۽ ماپن جي ضرورت آهي. ۽ ان لاءِ لطيف جي هيءُ
ست عملي طرح وڪ اڳتي ڪڍڻ جو سبق ڏئي ٿي:

آڏا تڪر تر متان روه رتيون ٿئين

”شاه ۽ اسين ۽ ”وڻي ويجهن وت“ ۾ لطيف جي اڳتي وڌڻ واري فڪر سان گڏ ويجهن جي هوندي جيءَ جي جذباتي کي نٿو مڃي پر، ”اڳئين عادت مت ته اڳها عاجز نه ٿئين“ جو قائل آهي. ”ڪاشف“ لطيف جي ”ڪوڙن آسانگن پنڌان ڪاريم پرينءَ جي“ واري خيال کي ظاهر ڪري. اسان کي ڪوڙين تيڪن ۽ سهارن کان آجي رهڻ جي صلاح ڏني آهي. ”ڪاشف“ لطيف جي ڪلام جي تعبير ۽ تاويل جي سلسلي ۾ فرسوده روايتن کان بغاوت جو پرچارڪ آهي. هو لطيف کي آزاد ذهن جو مالڪ سڏي ٿو. هو هڪ هنڌ چئي ٿو ته:

لطيف! انسانيت جي اعليٰ قدرن جو شارح آهي. هو ڪنڀاءُ ۽ ڪپت کي ننڍيندڙ زور ۽ ظالم ڏاڍ ۽ جبر جو مخالف آهي.“
 لطيف جي انهي رخ کان الڳ لطيف جي جمالياتي رخ کي بيان ڪندي لکي ٿو ته:

”نوري ڪالهه به ڪينجهر کي هندورو ڪري پنهنجي سونهن سان سوپيا وان ڪيو. اڄ به هن جو حسن تاريخ جي صفحن تي قائم آهي. جيستائين لطيف! جو ڪلام هوندو تيستائين حسن جي اها هاڪ قائم ۽ دائم رهندي.“

ڪينجهر ۾ باهه ٻري هيڏي ويل ڪيا،
 نڪو ورن وڃ جو نڪو شمس شعاع،
 لٿو پاند مهاءُ، مٿي چڙهندي مڪڙي
 (شاه-سجل)

”ڪاشف“ هنن مضمونن وسيلي اهوفرض ادا ڪيو آهي جيڪو هن نسل کي ادا ڪرڻ کپندو هو. ”ڪاشف“ جو لطيف سان عشق آهي، تنهن ڪري سندس ٻولي اها ئي لطيفي لات واري آهي:
 ”رات اها ڪارونپار جهڙي ڪاري رات جنهن ۾ واهڻن جا ور، اوتنا ۽ لڪ، آسا پاسا، گهٽ گهڙي، ويڙها وٿاڻ، پڪا ۽ پيها آهن. وٿن نه وڃون آهن نه وري گهڙيون ۽ گهڙيال پر اهي نڪتن جا هنڌ هن تاري هن هيٺ،

چنڊ جي رفتار رات جا حصا، ڪڪڙن جا دس الارام جو ڪم ڏيندڙ آهن. اڃا تائين بهراڙي جي زندگي جي اها حالت آهي ۽ هتي.“
 ”شاهه جي شاعري جو صوفيانه انداز“ ۾ لطيف جي تصوف واري فڪر جي تشريح ٿيل آهي ڇاڪاڻ ته لطيف جي شاعري جو انداز ۽ اسلوب رنگ ۽ ڍنگ صوفياڻو آهي. ”ڪاشف“ نئون نياپو آيو رائي ملارات “شاهه جو چنڊ ۾ حسن جي هبڳاءُ جلال ۽ جمال کي لطيف جي مٺي ٻوليءَ ۾ بيان ڪيو آهي.

ڪڪوري ڪاڪ وهي، رانان پانءِ مرت،
 سوڍا ايءُ شربت، نسروتي نيهن جو

ان ميدان ۾ هلندي هن پنهنجي مضمون ۾ ابڙي سمي، جي قصي کي واکاڻيو آهي. ۽ سنڌ جي قومي مزاج ۽ تهذيبي شخصيت کي خاص طرح انهن لاءِ سمجهايو آهي، جيڪي سنڌ جي قومي روايتن جي ڪري سنڌ جي ماڻهوءَ جي مزاج کي نٿا سڃاڻن ۽ هر ڳالهه ۾ سندس پهچ کي غلط ۽ ڪيس خطاوار ۽ ڏوهاري سمجهن ٿا. حقيقت ۾ ابڙو سنڌ جي ماڻهوءَ جي مزاج جي سينڌ ۽ سڃاڻپ آهي: ”ڪاشف“ ابڙي سمي لاءِ لکيو آهي ته:

”ابڙو سورهيه سردار هو هن سامون جهليون پنهنجو سر ڏنائين پر سامون نه ڏنائين، انهي ڪري سنڌ جي اعليٰ سماجي قدرن موجب هو هن جنگ ڪيڏاري جو مانجهي مرد بنيو.“
 ابڙي سمي جي ڪردار کي لطيف هنن ستن ۾ سمايو آهي.

ابڙو وڏو وڙو سووڙو سمون سونهن سپن،
 تنهن درسي اچن، ڪنڌ نه ڪڍي ڪڇ ڏئي
 (شاهه □)

”ڪاشف“ ليلان چنيسر “۾ لطيف لاءِ لکي ٿو ته:
 ”لطيف“ جي ڪلام ۾ سڪ ۽ سوز وندر ۽ ورونهه ڦوڙائي ۽ ميڙائي، سچائي ۽ سخاوت، قوميت و طعنيت، تصوف ۽ وحدانيت، امن ۽ انسانيت سڪار ۽ سڻائي، عشق ۽ محبت، حسن ۽ ڪمال، جلوي ۽ جمال جواهو وڪر وهليل آهي جيڪو پئي پراڻو نه ٿيو آهي.“

لطيفلَ جي ڪلام جي هيءَ مڪمل ڄاڻ آهي. هي مضمون جڏهن سر ”ليلان چنيسر“ جي مجموعي لاءِ مون وٽ پهتو ته مون ان ويلي محسوس ڪيو هو ته ”ڪاشف“ ليلان جي لوچ پوچ، ڪونٽر جي ڪيرت، ۽ چنيسر جي چاهت کان چڱي ريت آگاه آهي. تنهن ڪري هن مضمون کي مون سر فهرست رکيو هو. هن هن مضمون ۾ لطيف جي ڪلام جي بيتن جي پڙهڻي ۽ سرن ۾ بيتن جو تعداد ۽ لفظن جي صورت تي پڻ بحث ڪيو آهي. هو هڪ هنڌ لکي ٿو ته:

”رسالو جي سرن تي ڪيتري وقت کان هت سيمينار ٿي ٿو ۽ اهي مقالا ڇپجن ٿا، پر ڪلام جي پڙهڻي، بيتن جي انداز ۽ معنيٰ سان ڪوبه سُر متفق طور تي شايع نه ٿيو آهي. جنهن مان عام ماڻهو، اهل علم ۽ اهل ذوق کي خبر پوي ۽ اطمينان ٿئي ته جيڪو سر هن سال هو ان تي مڪمل طور ڪم ٿيو آهي ۽ اسان جي ڏاهن ۽ سياڻن ڪلام کي آخري شڪل ڏني آهي.“

”سورن ساڙ مَ چن“ ۾ لطيف جي سورن ماريل ڪردارن جو ذڪر ڪيل آهي. هو لکي ٿو ته:

”لطيفلَ حال جو شاعر آهي. پاڻ انساني جذبن، امنگن ۽ اتساهه کي جيئن محسوس ڪيائون ۽ ڏنائون تيئن ئي انهن کي پيش ڪيائون ڇاڪاڻ ته پاڻ به ڦوڙائي جو ڦٽيل عشق جي تير بي پير جو گهاٽل ۽ پرين جي پچار ڪندڙ هو. ان ڪري سنگهارق جي ساٿ کي ويرون تار وجود ۾ ورتيو اٿس، جيئن نيهن جي نهائين جي ڀاڱ باهر نه نڪري اهي سور جيڪي سنجريا، سامايا ۽ وڏي وڏا وڻ ٿيا ۽ وڇوڙي جي واءِ ۾ پريت جا پن ڇاڻي انگور جي پيا: پاڻ ٺهه پهه چيائون:

پريا انگور ستي سپيرين جا،
ڪايو ڪايو سور لچڻو لوچڻو اُٿيان.

(شاه-)

سورن کي لطيف جي ڪردارن، سسئي، مومل، مارئي، ليلان، نوري، موڪي، سورن ۽ سهڻي جو ساٿي سمجهي ”ڪاشف“ هي بيت چونڊيو آهي:

لاءِ م پچاران سک م سمھ جنڌڙاءِ.
ڪر جهوري ڪيٺان ڪالھوٽا اڃ گھڻي.
(شاھ۔)

”ڪنڌيءَ ڪونٽرٽزن“ سندس مکيه مضمون آهي. جنهن ۾ لطيف جي زندگي جي انهي فلسفي سان انهي هم آهنگي تي لکيو آهي ته:
”زندگي صرف گھاري وڃڻ جو نالو نه آهي. پر ان جي اصل حقيقت سمجھڻي آهي. حقيقت ۾ زندگي ۾ جي حسن ۽ ساڃھ جي پروڙ نه آهي ته زندگي ڪجهه به نه آهي. ان لاءِ لطيف سھڻا ۽ اڃا اجرا ڪردار ڪنيا آهن. هر ڪردار کي پنهنجي پوري ماڻ ۽ اندر جي اوچر سان بيان ڪيو آهي. جنهن جو هو حقدار آهي.“

هن ڄام تماچي جي تاريخي پس منظر کان اسان کي آگاهه ڪيو آهي ۽ ان سان گڏ نوريءَ جي مشهور گيرب ۽ گاءُ، ڪيا ۽ ڪانڌ، سھمت ۽ ساڃاهه کي بيان ڪيو آهي. ان سان گڏ هو نوري کي گندري نٿو سمجھي ۽ جسوڍڻ جو ذڪر ڪري ٿو ۽ نوري جي اصل نسل لاءِ لطيف جو هيءَ بيت ڏئي ٿو:

جهلي جهپيرين وچ ۾، مرڪيو مهاڻي،
هٿين پيرين آر ڪٽي، منهن نه مهاڻي،
جيئن سڳو وچ سرنڌڙي، تيئن راڻين ۾ راڻي،
ڌيءَ جسوڍڻ راءِ جي، ماءُ مرويت راڻي،
سمي سڃاڻي بيڙو ٻڏس ٻانهن ۾
(شاھ۔)

”ڪاشف“ هن سڄي ڪتاب ۾ تاريخ جي انهي رخ تان ڀرڻو ڪيو آهي جيڪو رخ عام طرح تاريخ جا صفحا سرسري اٿلائيندي گم ٿي ويندو آهي. هن ڄام تماچي ڪردار سان گڏ ڄام جسوڍڻ جي قصي کي نمايان ڪيو آهي ۽ تاريخي ۽ اقتصادي رخن کي پيش ڪيو آهي. ”ڪراويٽ ڪنگھار کي“ پڻ سر ڏهر جي تاريخي ڪردارن سان سينگاريو آهي. هو تاريخ جي هر رخ کان آگاهه آهي. هو ”رگ ويد“ ۽ ”ٻڌ جي واڻي“ کي تاريخ ۽ تهذيب جو (Source) سمجھي ٿو. هو

حڪمت قرآني جي تفسير ۽ تعبير کي ذات جو ڏيو سمجهي تاريخ ۽ تهذيب جو منبع قرار ڏئي ٿو. انهي سان گڏ هو لطيف کي سنڌ جي ذات، ڏاهپ ۽ حڪمت جو علمبردار سمجهي ٿو. جنهن سان سڄي انسان ذات جي تاريخ ساڻ آهي. هو تاريخ جي تهذيبي، روايتي ۽ سماجي رخن کان چڱي طرح آگاهه ٿي اڳتي وڌيو آهي ۽ اڄ لطيفي لات ۽ ذات سان ڏيهه کي ڏاهپ جو ڏس ڏنو آهي. ”ڪاشف“ چواڻي ته:

”حڪمت ۽ ڏاهپ هن ڏيهه جو هميشه ورثو رهي آهي. لطيف سنڌ آهي ۽ سنڌ لطيف آهي.“

لڳيم ائين ٿو ته ”ڪاشف“ جي هي جاکوڙ اڃا شروعات آهي. ڇاڪاڻ ته لطيف جي جنهن رخ تان ”ڪاشف“ ڀرڻو ڪيو آهي. اهو تمام وڏو پنڌ آهي. تاريخ جو پنڌ، تهذيب جو پنڌ، روايتن جو پنڌ، جاگرافي حدن جو پنڌ، نئين فڪر ۽ نئين نسل جو پنڌ، جنهن کان هو چڱيءَ پر آگاهه آهي. ڏسڻي کيس اڃا سگهه ڏي ته هو انهي پنڌ جو پانڌي رهي ۽ هن اڻانگي سفر کي جاري رکي. اسين دعاگو آهيون.

حميد سنڌي

5 - جنوري 1990ع

لطيف آباد حيدرآباد سنڌ

آري اچين شال

[سچل سرمت جي شاعريءَ جو فڪري اڀياس]

انوکو اسلوب

ڪتاب آري اچين شال جو مهاڳ

منهنجو پيارو دوست، حميد سنڌي هونءَ ته سنڌي ادب ۾ ڪهاڻيڪار جي حيثيت ۾ پاڻ ملهائي ۽ مڃائي چڪو آهي ۽ سندس شمار هن دور جي پهرينءَ صف جي ڪهاڻيڪارن ۾ ٿئي ٿو. هو هڪ ايڊيٽر جي حيثيت ۾ ”روح رهاڻ“ جي ڪري اڻ وسرندڙ شخصيت آهي. ”روح رهاڻ“ کي اڄ تائين هڪ مثالي مخزن ڪري پيش ڪيو ٿو وڃي.

ادبي تحريڪن، سنڌيءَ ٻوليءَ تي آيل اونداهن دؤرن ۾ ٻوليءَ جي بقا ۽ بچاءَ لاءِ هليل تحريڪن ۾ هن ”روح رهاڻ“ ذريعي اڳواڻيءَ وارو ڪردار ادا ڪيو.

ان کان سواءِ هو ڪامياب منتظم ۽ بهترين تعليمي ماهر پڻ آهي. هن جي گهڻ ڀاسائين شخصيت جا ٻيا به گهڻا پاسا آهن، پر هن ڪتاب ذريعي هو هڪ محقق جي حيثيت ۾ ادبي دنيا ۾ قدم ڌري رهيو آهي.

ادبي دوست عجب ڪائيندا آهن ته هن ڪهاڻيڪار جو لاڙو ان خشڪ موضوع طرف ڪيئن ٿيو؟

سنڌ ۽ ان جي ڪلاسيڪي ادب ۽ ڪلچر سان محبت ته اسان جي دور جي هر ليکڪ کي سٽيءَ ۾ پيل آهي. پر ان کي ٿوريءَ مهميز ڏيڻ جي ضرورت هئي. حميد سنڌي پت شاهه تي ميلا مڃائي. هر سال ادبي ڪانفرنس جو اهم ڪندو رهيو. مان جڏهن پت شاهه يا حيدرآباد ويندو هيس ته لطيف ۽ سچل تي ساڻس ڳالهه ٻولهه ٿيندي هئي. پت تي محققن جا مقالا ٻڌندي، ۽ انهن کي ترتيب ڏيندي، سندس لاڙو ڪلاسيڪي شاعرن تي تحقيق ڏانهن ٿيندو ويو. هڪ دفعي مون موقعو تازي. حميد کي چيو ”حميد سچل تي ايندين؟“ ۽ هن

يڪدم ”ها“ ڪئي ۽ ان کان پوءِ هو هر سال سچل تي ايندو رهيو ۽ مقالا پڙهندو رهيو تان جو سال 1992ع ۾ پڙهيل مقالي ”آري اچين شال“ تي سچل يادگار ڪاميٽيءَ کيس بهترين مقالي جو ايوارڊ ڏنو.

سچل اهڙو چقمق آهي جو جنهن کي پڪڙي انهي کي سڄيءَ عمر لاءِ جڪڙي ڇڏي اهو ئي حال قاضي علي اڪبر درازيءَ جو ٿيو. اهو ئي حال عطا محمد حاميءَ جو ٿيو اهو ئي حال هادي بخش لائڪ جو ٿيو اهو ئي حال منهنجو ۽ محمد علي حداد جو ٿيو آهي. ۽ هاڻي انهي يوسف جي خريدارن ۾ اسان جو يار حميد سنڌي به شامل ٿيو آهي. مان هن کي ”عشق مبارڪ“ توڙيان، جيڪا تاجپوشيءَ جو موقعي تي سچل جا عقيدتمند هڪ ٻئي کي ڏيندا آهن.

حميد، سچل تي ٿيندڙ ادبي محفل کي هڪ نئين اسلوب ۽ نئين روش سان واقف ڪرايو آهي. هو بنيادي طرح ڪهاڻيڪار آهي. ان ڪري هن پنهنجي مقالن ۾ پنهنجي ڪهاڻيڪاريءَ جي فن کي ڀرپور طرح سان ڪتب آندو آهي. هن جا مقالا تحقيقي به آهن، ته تاثراتي پڻ. هن جي ٻولي، اسلوب ۽ روش - خشڪ مقالي نگاريءَ يا تحقيق واري نه آهي. پر ان ۾ جذبن ۽ احساسن جي ايتار پڻ آهي. ان ۾ ڪهاڻيءَ وانگر چوٽ (Climax) جو تاثر پڻ ملي ٿو. ان ڪري ئي جڏهن ڪانفرنس ۾ خشڪ تحقيق ٻڌندڙن کي ٽڪائي ڇڏيندي آهي، ته حميد جا هي مقالا، جيڪي تحقيقي ۽ تاثر، ٻنهي جي وچ تي آهن، ٻڌندڙن ۾ نئين دلچسپي پيدا ڪندا آهن.

حميد سنڌيءَ جي اڳواڻيءَ ۾، سچل چيئر جي اڏام جو رخ آسمان طرف ٿيو آهي. اسان حميد سنڌيءَ جا سچل سائينءَ تي لکيل ۽ ٽريل پڪڙيل مقالا، گڏ ڪري هڪ هنڌ شايع ڪري خوشيءَ ۽ فخر محسوس ڪريون ٿا ۽ سچل سائين جي فن ۽ فڪر تي لکيل هڪ انوڪي اسلوب کي عام آڏو پيش ڪريون ٿا.

مان محمد علي حداد جو ٿورائتو آهيان، جنهن هنن مقالن کي هٿ ڪري ترتيب ڏني ۽ اياز گل جو به ٿورائتو آهيان، جنهن انهن کي سهڻيءَ سٺا سان ڇپرايو.

تنوير عباسي

سرمد جو گهر خيرپور

13 - مارچ 1993ع

الستي آواز

سر سانداڻ ڪري پچج گهر لهار جو
ٽڪن هيٺ ڌري مان، گڏينٽي رُڪ سين.
(شاه)

لطيف سائين پهريائين من اندر پيهي مون کي ”جوڳي جاڳايوس،
ستو هوس ننڊ پر“ وانگر اندر ٻاهر جي ڪيفيت کان آگاه ڪيو ۽
ننڍي هوندي کان سر سانداڻ ڪيو لهارن جي گهرن جي پڇا ڪندو
وتندو هوس ته من ڪو ٽڪن هيٺ ڌري خبر اها پير ته ڳولا ئي آهي
جيڪا انسان کي رُڪ بڻائي سگهي ٿي. منهنجي ڳولا اها ئي هئي ته
اصل حقيقت جي خبر پويم. آخر هيءَ سڀ ڪجهه جيڪي منجم
جهان آهي اهو ڪيئن ۽ ڇو آهي. اسين ڇا آهيون ۽ ڇو آهيون. جڏهن
ڏنم ته حق حقيقت جي ڳولا جو سلسلو نبين، پيغمبرن، مفڪرن،
شاعرن جي سلسلي سان ڳنڍيل آهي، ترخ اهو ئي رهيو. لطيف سائين
منهنجو رهبر رهيو پر جڏهن چيائين ته:

حقيقت هن حال جي، ظاهر ڪريان ڌري
لڳي ماٺ مروئن کي، ڏونگر پون ڌري
ويجن وڻ ٻري، اوڀڙ اڀري ڪينڪي.
(شاه)

مون جهڙو اڻ ڄاڻ ماڻهو ته ماٺ ٿي ويو. پر جڏهن اهو پڙهيم:

ڏکي ڏک وسار سيج ڦٽي ڪر سسئي،
پتئين پير نهار ته آرياڻي اُتان لهين.
(شاه)

سند جا سونھان 'شاھ - سچل'

جنھن دل ٻيٽا عشق دا جام
سا دل مستتون مست مدار.

سچل من ۾ وهي ۽ ٻاڦ ٻاهر نه نڪري سا اڻ ٿيڻي آهي. ٿوري وقت ۾ جيڪي ڪجهه محسوس ڪيو اٿم. سچل سان جيڪو پيچ اڙيو اٿم. اڄ هن ڪتابڙي جي صورت ۾ آهي. هيءُ سڀ ڪجهه جيڪي ڪجهه لکيو اٿم. اهو ڪو وڏو تحقيقي ڪارنامو نه آهي. پر جيڪي ڪجهه سچل سائين معرفت هن مهل تائين جهولي ۾ پيو اٿم. سو پيش ڪيو اٿم. غلطيون سلطيون گهڻيون هونديون پر هن سچل چواڻي تي ڏي مليو اٿم.

ڏوهن سچوءَ جن ڏي نه ڏسو
هت ٿا سندو سڏايون.

ارادو اهو هو ته لطيف سائين لاءِ لکيل ڪي مضمون ۽ ديپاڇا، سچل سائين جا هيءُ مضمون گڏجي ڇپجن. پر دوست تنوير چواڻي ته سچل جي ويجهو جيڪو ويو اهو جڪڙجيو وڃي. سچل جي نگري ۾ آئي ڪجهه ڏينهن ٿيا ۽ هيءُ مواد گڏ ٿيو ته دوستن جي صلاح بيٺي ته هيءُ باق ٻاهر نڪري ته چڱو.

آءُ ٿورائتو آهيان دوست ۽ منهنجي ساٿي تنوير جو جنهن مون جهڙي هڪ ڪهاڻيڪار ماڻهوءَ کي هن ميدان ۾ رندا روڙڻ لاءِ وقت بوقت نه رڳو همٿايو پر رهبري پڻ ڪئي. سچل چيئر سان لاڳاپو پڻ ڏاڍو ڪم آيو. ساٿي محمد علي حداد هر گهڙي هر ويل ڏير ڪتاب کڻيو بيٺو هجي ۽ پيو هرڪائيم. سندس انهن قربانين گهڙين لاءِ ٿورائتو آهيان.

هن ويل مان هڪ ٻن رهبرن جو ذڪر ڪندس. جن مون کي لطيف سائين ۽ سچل سائين واري پنڌ جو پانڊيٽو ڪيو. هڪ مرحوم غلام محمد گرامي، ٻيو هو اسان جو پراڻو همسفر رشيد پٽي. اڄ پٽي ڪونهن، پر روح اندر ويهي بيا من مستي ڪن. ڏٺي ڪين ان جو اجر ڏيندو.

سند جا سونهان 'شاه۔ سچل'

مان سچل يادگار ڪاميٽي ۽ ان جي چيئرمين، منظور علي اعواڻ جو ٿورائتو آهيان، جن سرمست ۾ نه رڳو مضمون شريڪ ڪيا پر منهنجي ”اري اچين شال“ کي 1992ع جو بهترين مقالو قرار ڏنو ۽ مون کي اعزاز سان نوازيو. شال هيءَ جيڪي ڪجهه به آهي قبول پوي هن مواد تي سچل جو نانءُ آهي، تنهن ڪري سمجهان ٿو ته هيءَ ننڍڙو ڪتاب هوندي به وڏو ڪتاب سمجهيو ويندو ڇاڪاڻ ته هيءَ السٽي آواز جو پڙاڏو آهي. بس جنهن کي مست ڪري

السٽي آواز ڪو منهنجي ڪن پيو
هردي اندر هير جي، آهي ڪونه پيو
مرليءَ مست ڪيو جو گيٽن جي جيڏيون
(سچل)

حميد سنڌي

01.04.1993

مون... لپان... توسان

سنڌ جي تاريخ جي ورقن تي جيڪو به دور لکجي رهيو آهي تنهن ۾ فڪري انقلاب جو وڏو ڀاڱو آهي.

ڪلهوڙن جو دور هجي يا ميرن جو ڪلهه جو دور هجي يا اڄ جو سنڌ جي مفڪرن، اديبن، شاعرن پنهنجو پاڻ پي ملهائيو آهي، انهن جنهن نموني سان ثقافتي ورثي کي فطري انقلاب سان هم آهنگ ڪيو آهي، سو دنيا جي ڪنهن به خطي کي نصيب نه آهي. اها سنڌ ۽ سنڌي ٻوليءَ جي خوش نصيبي آهي جو سنڌ جا مفڪر، اديب، شاعر، هڪ ڏاهي حڪيم وانگيان، اسان جي زخمن جي ڪڏهن ته نشتر سان، ته ڪڏهن ملهه پئي سان، ته ڪڏهن ڪوڙين ستين ڦڪين سان علاج ڪيو آهي ۽ درد جو درمان بڻيا آهن.

خاص طرح اهي شاعر ته لک لهن جن وٽ ”ڪوڙين ڪن سلام اچيو آڻڻ ان جي“.

ڀٽ ڌڻي هجي يا سچل ۽ سامي، بيدل هجي يا بيڪس ۽ نانڪ يوسف، هر هڪ پنهنجي شاعري جي مسند تي ويهي جيڪي ڪجهه به اسان جي جموليءَ ۾ وڌو آهي، تنهن پوڄارا ڀر ڪري ڇڏيا آهن. بيشڪ هو سنڌي شاعري جا حقيقي وارث آهن.

ڀٽائي جي انقلابي دور کان پوءِ اسان کي اهڙو دور ملي ٿو جيڪو هڪ مستي ۽ رندي جو پيغام ڏئي ٿو. اهو دور سچل جي سچ ۽ حق جو دور آهي.

سنڌ جون سياسي، معاشي ۽ ثقافتي حالتون ڀٽائي گهوت کان چئورائين ٿيون:

سنڌ جا سونهان 'شاه-سچل'

سڙه ٿي سببائون، بندرجن تڙن تي،
سڙه سبي ساڄا ڪري، ڪوها ڪنڀائون،
بيرقون بحرن ۾، چوڙي چڙيائون،
لهريون لنگهيائون، لطف ساڻ لطيف چئي.
(شاه)

سچل هيءَ ڳالهه ڪجهه ٻي طرح ڪري ٿو:

غوطو مارڇ اوچتو، منجهه قلزم ڪارونپيار،
زمين زمن آسمان، اندر آب وسار،
دانه دم گذار طالب ٿي تاريخ ۾،
(سرست)

سچل جي هن ڪلام کي جيئن جيئن ڏسجي ٿو ته، ايڏي
جديدت ۽ آشڪاريت جو احساس ٿئي ٿو جڙ اهو شاعر هن دور جو
شاعر آهي. ڇا سندس ٻولي آهي، ڇا سندس فڪر آهي، ڇا سندس
ڪيفيت آهي، ماڻهو کي مست ڪيو ڇڏي!

پاڻ پنهنجو پاڻهي، صورت منجهه سڃاڻ،
الله الله ڇو چوين، پاڻ ئي الله ڄاڻ،
تون ئي ٻڌندڙ تون ئي ڏسندڙ شاهد آ قرآن،
ناهي شڪ گمان، ”سچو“ سائين هيڪڙو.

سنڌ جي هن روشن ادبي ستاري تي زاهدن جي خاص نظر پئي
رهڻي آهي، تنهن ڪري سچل جي ساراهه مڙيوئي گهٽ پي رهڻي آهي.
ڇا لاءِ تہ:

ملا مار مومن، سبق پڙهان ڪين سچو ڏسان

جهڙا شعر ڪين نه آتڙيا يا نه وري سمجهه ۾ ئي آيا آهن. سچل
حقيقت ۾ جنهن ڳالهه جو پرچاري رهيو آهي، اها ڪا ٻي ڳالهه نه آهي
۽ دين کان ٻاهر نه آهي.

صرف فرق ايترو آهي جو هو کليل لفظن ۾ اقرار ڪري ٿو ۽ منافقي سندس وڙن آهي:

ڪو مومن چوي، ڪو ڪافر چوي،
 ڪو جاهل نالو ظاهر چوي،
 ڪو شاعر چوي، ڪو ساحر چوي،
 آءُ جوئي آهيان سوئي آهيان،
 ڪو ملا چوي، ڪو قاضي چوي،
 ڪو مفتي چوي، ڪو غازي چوي،
 ڪو روزيدار نمازي چوي،
 آءُ جوئي آهيان سوئي آهيان،
 ڪو رد چوي، ڪو بد چوي،
 ڪو بيديني بيحد چوي،
 ڪو مشرڪ ۽ ملحد چوي،
 آءُ جوئي آهيان سوئي آهيان.

فارسي ڪلام جو "آشڪار" - سنڌي ڪلام جو "سچو" - اصل ۾:

ڪاٿي سچل ڪاٿي ذات سچل جي ساروئي سر آهي
 مو درياھ حباب ڪڙا ڪيا، ڄاڻج ڪو شڪ ناهي،
 عاشق، عشق، معشوق اهوئي، ڏانءُ ڏاڍو ڪيو ڏاهي،
 پنهنجو پاڻ پساڻڻ ڪارڻ، ٺاه لکين ٿو ناهي،
 اهو اندر اهو ٻاهر، ڪيئن چوان ائين ناهي.

سچل بيشڪ سچو نسورو سچ، اهوئي اندر اهوئي ٻاهر آهي. مان
 انهي ڪري اها دعويٰ ته، سچل پنجاهه سالن کان پوءِ مستيءَ ۽ رندي جو
 جلوو پسايو غلط ٿو سمجهان. هو چاڻدي ڄام نه هجي ها ته، لطيف
 سائين کيس ڪٿي تان ڍڪ لاهيندڙ ٻهڳڻ ٻالڪ نه سڏي ها. هيءُ
 سرمدي ستارو اُٿندي ويهندي جڏهن اهو ٿو چوي:

سچا سچ چوندي، چئ ڪيم ڪٿي - ناه

تڏهن سندس سچ پرستي يا حق پرستي تي ايمان آڻڻو ٿو پوي ۽

کيس ڪٿي مصلحتي مسلمان، ڪٿي پڪو مسلمان ته ڪٿي مستي وارو مسلمان ثابت ڪرڻ واري ڪوشش تان هٿ ڪٽجي ته بهتر. سندس اندر واري ڪيفيت ته سائين کيس ڪندن بڻايو آهي ۽ اهڙو شاعر بڻايو آهي جنهن ”اڻ ڄاتل نقاب ڪشائي“، ”زندگيءَ جو احترام“ ”حسن ۽ عشق جو اظهار“ جهڙن موضوعن تي قلم کنيو آهي. جيڪي کيس سچو ۽ حق جو علمبردار بڻائين ٿا.

سچل سائين تي جيترو به محققن لکيو آهي انهيءَ ۾ جيتوڻيڪ ڪي ڳالهيوڻ ڍڪيل لفظن ۾ ڪيل آهن، پر اهي ”سچو“ ڪي ڍڪي نه سگهيوڻ آهن.

هيءُ مستي جي عالم ۾ سر تا پير هم اوست جي رنگ ۾ رڱيل آهي. ”وحدت الوجود“ جي واضح لفظن ۾ مان نه توپانيان ته ڪنهن اهڙي اپتار ڪئي هوندي سندس ڪلام ۾ ”تون هي تون“ پيو وڃي ۽ وڏي واڪي توچوي:

”تون“ هي سان ”تون“ هي لپين
”مون“ لپان ”تو“ سان.

سچل سرمست جي سالياني عرس 1983ع تي پڙهيل

پنيءَ جج نہ جُل

ڪجهه سال ٿيا ته مون درازن جي درگاهه تي سچل سائينءَ تي،
هڪ تاثر پڙهيو هو جيڪو سچل سائين جي مشهور شعر:

مين تان ڪوئي خيال هان،
لپسان نال خيال دي

تي ختم ٿيو هو. اهو شعر هڪ خيال جيان مون کي سنڌ جي
هوائن ۾، فضاين ۾، جبلن ۾، ماڻھن ۾، ڳوٺ ڳوٺ وسڻي وسڻيءَ
اُڏاريندو رهيو. پر مان اهو ئي ’خيال‘ رهيس جنهن کي نه ڪنهن خيال
لدو نه وري هن خيال ڪجهه ٿڌو. شايد ڪجهه پاڻ ۾ هجي ته لپي. بقول
منهنجي هڪ دوست جي ته ”پيارا هيءُ شعر توکان ۽ مون کان ان لاءِ
مٿي آهي جواج تائين وڏا عالم، مفڪر ۽ ملان سچل جي اُن خيال کي
نه جهڻي سگهيا آهن جواج تائين سچل تي ملحد هجڻ جي ميار آهي،
سندس ڪلام تي خلاف شرع هجڻ جي فتويٰ آهي.“
اُن ويلي مون کي گهڻو ڪجهه ياد آيو: عطارياد آيو جنهن چيو ته:

ڪفر ڪافر را، دين ديندار را،
ذره درد دل عطار را.

وري شاهه صاحب چيو هو:

نڪو ڪم ڪنار سين، نڪا مسلمانن من،
نڪا دل دوزخ ڏي، نڪو بهشت گهرن،
اُپا ايئن چون، ته پرين ڪجو پنهنجو.

سچل سائينءَ چيو:

سنڌ جا سونهان 'شاهه سچل'

آهيان پاڻ الله، اديون مون کي کير ٿيون ڄاڻو!
يا

مذهبن ملڪ ۾ ماڻهو منجهڙيا.

بلا شاهه چيو:

اسان آدم ڪنون اڳي هياسين،
آدم اسانڙا ڄايا، الله آدمي بن آيا.

فريد چيو:

چاهت نه صوم و صلوات دي
حاجت نه حج زڪوات دي
خواهش نه ذات صفات دي

صادق فقير چيو:

الله ڇڏيائون اوريان، پرائهون پنڌ پيا،
بنا نالي سپرين اڃا ڪي پيا،
واڪيندا ويا، صادق ٻڌيو سندرا.

اقبال چيو ته:

ڪافر نه شدي لذت ايمان ڇه شناسي،
خود رانه پرستيدي عرفان ڇه شناسي،
فارغ تو نه بيني گا محشر ۾ جنون ميرا،
يا اپنا گريبان چاڪ، يا دامن يزدان چاڪ.

مان سمجهان ٿو ته اهو اهوئي خيال هو جنهن لاءِ سچل ظاهر ڪيو

هو ته:

مين تان ڪوئي خيال هان، لپسان نال خيال دي

انهيءَ خيال کي جهڙو مذهب جي علمبردارن جي وس نه هو.
چاڪاڻ ته هي سڀ صوفي شاعر اهل ايمان هيا. پر سندن ڪوڙا پارڪو
جن کين ملحد، ڪافر سمجهندي سندن ڪلام کي خلاف شرع پي
قرار ڏنو سي حقيقت ۾ لطيف چواڻي:

سنڌ جا سونهان 'شاه-سچل'

ٻاهر زيب زبان سين، اندر هچارو
ان پر ويچارو ويجهو ناه وصال سين.

جي مطابق هيا. انهن پارڪن جو خود اندر هچارو هو. اهي هنن درويشن جي مام ڪهڙي سمجهي سگهيا ٿي! هنن مذهب ملت، شيخ ۽ زاهد، ڪفر ۽ ايمان لاءِ جيڪو ڪجهه به چيو آهي ان پر بغاوت ڪئي ٿي. انهن شاعرن ۾ ڪيترا عالم، عارف، صوفي، ولي، فلسفي ۽ مذهبي آهن. پر سندن جهاد بنديخاني جهڙين بندشن جي خلاف هو. انهن جو انداز بيان ڪيترو به سخت آهي پر ڪنهن کي به گمراهه، مرتد، لامذهب يا ملحد ثابت نه ڪري سگهيا. ان جي برعڪس انهن جي ولايت ۽ بزرگي کي مٿاهون رکي کين اهل تصوف جي صف ۾ ڳڻيو ويو. اڄ ڪير عطار رومي، جامي، خيام شاهه، سچل، بلا شاهه ۽ فريد لاءِ ڪو ڪفر آميز فتويٰ ڏئي سگهي ٿو؟ حقيقت ۾ هيءُ صوفي باڪمال شخص برگزیده روزگار ۽ صاحب ولايت انهي وجد آور ڪلام جا خالق آهن، جنهن ڪلام کي الهام چيو ويو آهي. انهي الهام هيٺ ئي سچل کي سرمست ۽ عطار کي قبول سچل "خدا" چيو ويو.

عطار نه بود آهن ڪه خدا بود خدا بود.

سچل جو اهو خيال الهام هو اهو روح القدس جو فيض هو اهو خيال محبت ۽ پالوت، بڻجي سچي ڪائنات جي هر رُخ ڏانهن ٽهلجي ويو.

سچل جو اهو خيال بغاوت جي ابتدا هو. هن انسانن جي ذهن، ڪردار، ضمير ۽ شعور کي خارجي بندشن کان آزاد ڪرائڻ جي لاءِ آواز بلند ڪيو. لطيف ان جي ابتدا ايئن چئي ڪئي:

اندر ڪارون ڪانءُ، ٻاهر بولي هنج جي،
اهڙو نلهو ٿانءُ، ڀڄي ڇو نه پورا ڪرين.

سچل اُهي ڪئين نلها ٿانءُ ڀڄي پورا ڪيا ۽ چيائين:

پُني جڇ نه جُل، تون ڪر پاڻ کي گهوت،
مرد نه هنتون موت، پُني لاءِ جڇڙي

لطيف ۽ سجڻ ۾ گڏيل قدر اهي آهن، جو هو ٻئي سرماڻيداران ۽ جاگيردارانه نظام جي انهي ڀر آشوب دور جي پيداوار آهن، جڏهن هڪ طرف ميرن جو راج هو، ٻئي طرف مذهب جي علمبردارن جي وڃايل چار ڪوڙڪي ۾ قاتل آدم، آدم زاد ڦٽڪي رهيا هئا. سجڻ پاڻ آدم جي صورت ۾ اچي آدم کي جاڳايو:

عشق ٿي انسان آيو سيلاني سپرين،
صورت ۾ آدم جي، آدم دم مهمان،
سچو تون سلطان، ستگر سچ سڻايو.

اڄ آدم جاڳيل آهي، منجهس خيال ٿيڻ جي قوت آهي جنهن خيال کي هن دور جي مفڪر علامه آءِ. آءِ. قاضي قوت - فڪر ۽ نئين خيال سان تشبيهه ڏني آهي. سنڌ، سنڌي ٻولي ۽ سنڌين جي حوالي سان علامه آءِ. آءِ. قاضي چئي ٿو:

”سنڌي زبان جي بقاءَ جو فقط هيءُ هڪ واحد طريقو آهي ته سنڌين ۾ قوت فڪر پيدا ٿئي جيئن هو نئين خيال ۽ نئين معنيٰ کي سنڌي زبان ۾ قلمبند ڪن. ايئن ڪرڻ سان هوند زبان جي زندگي ۽ بقاءَ جو سوال پاڻهي حل ٿي وڃي.“

منهنجي نظر ۾ علامه آءِ. آءِ. قاضي صاحب جنهن قوت فڪر 'نئين خيال' جو ذڪر ڪيو آهي، ان جو لاڳاپو سنڌ ڌرتي جي رهواسين سان آهي ۽ سوال رڳو 'زبان' جي زندگيءَ جي بقا جو نه آهي، پر هاڻ ساري سنڌ جي بقا ۽ زندگي جو مسئلو آهي. سجڻ ان سڄي نئين فڪر ۽ خيال جو اڳواڻ آهي تنهن ڪري اسين هڪ دفعو وري وٽس هلون ٿا. هو چئي ٿو:

”پنيءَ جڇ نه ڄل، منجهه تماشي نه پوين،
گهوت ڪري تون پاڻ کي، ڪر هنگامو هل.“

اڳتي اهوئي چئي ٿو جنهن خيال جي اڄ اسان کي گهرج آهي:

ٽوڙ رواج ۽ رسمون ساريون، مرد ٽئين مردانو،
وهر سجڻ ڪي پانهپ وارو، شملو ٻڌ شهانو.

شايد سچل جو اهو ئي خيال آهي جنهن جو ذڪر منڍي ۾ ڪيو هيم. شال اسان کي سچل وانگر اهو خيال ملي وڃي جنهن لاءِ سچل چيو هو ”مين تان ڪوئي خيال هان، ليسان نال خيال دي“. اڄ به اسين سچل جي خيال ۽ فڪر کان آڃاڻي نه ٿا سگهون. ڇاڪاڻ ته اهو هڪ نئون فڪر ۽ نئين سوچ ڏني ويو. اها سوچ ۽ فڪر ان پر آشوب دور جي پيداوار هو ۽ اڄ جي پرماريت ۽ ناانصافي واري دور ۾ به اسان جي رهبري ڪري ٿو. ڇاڪاڻ ته هنن ٻار ٻار چيو آهي:

جي فڪر کون فارغ ٿيا، ٿيا دنيا کان دور

شايد اسين سچل کان رڳو فڪر نه پر مسئلي جو حل گهرندا هجئون ۽ منهنجي نظر ۾ هر مسئلي جو حل اسين پاڻ آهيون، رڳو هن فڪر کي عملي طرح اڳتي نيڻو آهي:

توڃا پائين موج، سا مڙياڻي مهراڻ ٿي،
هي انهن جا اوج، جن سنبت سوريءَ پار ڏي

سچل سرمست جي سالياني عرس سال 1989ع تي پڙهيل

سچل جي هير ۽ سچل جو رانجهو

سچل سائينءَ کي پڙهندي ۽ ٻڌندي ورهيه گذري ويا آهن، پر هر ويلجي جڏهن به ساڻس رهاڻ ڪئي اٿم، ته ڪا نه ڪا اهڙي ڳالهه ضرور ملي اٿم جو ڪجهه وقت لاءِ من پيرسڻ پي رهيو آهي. سچل جي ڪلام ۾ جيتري مستي پڙهيم، اوتري وري نهٺائي به ڏنم. جيڪڏهن ڏٺو وڃي ته سچل جي ڪلام جو مکيه موضوع هم اوست آهي. هن هم از اوست کي تسليم نه ڪيو آهي:

اي دلا جز عشق و مستي کار ديگر هيچ نيست،
چشم بکشا بنگري جز يار ديگر. هيچ نيست.

هو ڪڏهن سالڪ ته ڪڏهن منصور:

بانهو پانءِ مَ پاڻ.
تُون ئي مالڪ مُلڪ جو.

سچل موج ۾ اچي وڃي ۽ هيئن نه چوي:

پنهنجي ذات لڪائي، ڪيئن بي ذات سڏايان.

سچل جي مستي ۽ اڏام هميشه مٿي هوندي هئي ۽ هو چوندو هو:
تو خدا هستي خدا هستي خدا لاشريڪ و پاڪ از چون وچرا
خوبش را درخوبش مي بيني هم نيست چيزي در تحرڪ غير ما هم
خدائي نام خود را داشتن ذات تو تحقيق مي باشد خدا.
اهو عروج، مستي ۽ عجب ڪيفيت آهي، پر ان لاءِ وڏا اسرار طءَ
ڪيائين.

سنڌ جا سونھان 'شاھ۔ سچل'

سچل جي دنياوي ڪيفيت ڏسڻي آھي تہ ڪيس وري ھيئن
ھيڪڙائي جي اپٽار ڪندي ڏسو:

غرق گناھ دي وچ ھوڻيان، ڪوئي ھور سوال نہ ڪرديان،
تيڏي لافاني سرڪار سائين، ڏيک ڏيک ڪر آءُ ڏرديان.

اڳتي اڃان بہ ھيٺ ھليو تو وڃي:

گربنده من گنھگارم
ازدر تو بوسي اميدوارم

ھودرجي بدرجي لھندو تو وڃي:

آھيان عيبدار ميان، آءُ بانھن جي بانھي،
عمر سموري ڪوڙ ڪمايم، بخشو مونڪي جاني.

سچل سائينءَ جي اھڙين ڪيفيتن کي پسندو، مان سندس ڪلام
جي موضوعن تي سوچيندو رھيس، وحدت نامو ڏنم تہ سندس ھي بيت
پڙھيم:

ثابت سچل سچاري، يارن جي ياد ياري
وحدت جنين وساري، تن من مني اٿاسي.

حقيقت ڏنم تہ ڪجهه حقيقت ھيئن مليم:

جي اچين تان آڇ، نہ تہ تھ سورن پڇاڙيو،
محبت ٻاريو مڇ، سيني منجھ سچوءَ جي.

تنھن کان پوءِ سسئي:

آھي ويچاري ڪا وس ميان، توکي معلوم مڙيوئي،
ويئي آھيان وات تي، گولي ڪجو گس ميان،
سارو وندر وڙيان، ڏاھا تنھنجي ڏس ميان،
ماڻھو شھر پنيور جا، روح نہ اچن رس ميان،
”سچو“ پوءِ پرين ڪئون، آھي پنيوران بس ميان

سنڌ جا سونھان 'شاھ۔ سچل'

جيئن لطيف سائينءَ نوريءَ کي نياز جو نمائندو بڻائي. کيس
انهيءَ نوڙت ۽ نياز عيوض بادشاهي بخشي ڇڏي هٽائين. تيئن سچل،
ساري کينجهر کي سندس محتاج ڪري ڇڏي ٿو:

ڪينجهر سارو تو کيو مون مبيي سندو محتاج،
تنهنجو مون ڏانهن راج، مون ڪيھي ڪاڻ ڪڙم جي

جيڪي لطيف چيو سچل آھي پنڌ پيچرا ڪنيون پيو اچي. مارئي
ڳائي ٿو ته چئي ٿو:

قاصد آيو ڪونه ڪو ۽ ڪونه لکيائون حَظ

پر سچل ايجان به اڳيرو آھي ۽ مومل راڻي ۾ ڳالھ هيئن ٿو ڪري:

ڪاڪ پڇندا ڪا پڙي، ويا اڌو پنڌ،
وڃي رسيان هنڌ، جت مون تون آھي ڪانه ڪا.

سارنگ ۾ سندس رنگ چوڪو آھي:

والي وري تون، وطن تي وس ڪرين،
مينهن وسندي مون، سڄڻ ساريم سڀرين.

هت ڪجهه عجب پيو پانپان ۽ هيل ائين پيو لڳيم ته جڻ نئون
نينهن لڳو اٿم. الاجي چو مون کي هن ويلي منظور علي خان جو چيل
ڪلام، ڪنن ۾ ڀري ٿو:

جنهن دا عشق لڳا مين واريان،
راتجھا تخت هزاري دا سائين.

تخت هزاري جو مالڪ رانجهو چو ائين پيو رڙي:

مالڪ تخت هزاري جو، رانجهو آءُ راجا،
ڪاڻي مون کي قلم ۾، قُرب هنئين ڪا جا،
ڏڪن جا ڏاجا، لکيا هنم لوح ۾.

جيئن جيئن رانجهو پڙهندو ويس ته هير من ۾ پيھي وئي:

تون تان ميڏا، مين تان تيڏي ڪهه گتان سڀ ڪيڙي
اڱڻ اسان ڏي آءُ پيارل، لهه پون سڀ جهيڙي

سچل جو ڳايل هير- رانجهو سنڌيءَ ۾ هجي يا سرائيڪيءَ ۾، هو خود پاڻ ئي هير ۽ پاڻ ئي رانجهو ٿيو پوي خاص ڪري سندس سرائيڪي ڪلام رانجهي کي تخت هزارو ته هير کي جهنگ سيال جي سرزمين ۽ ٻولي پيوسڌي يا محبوب کي ڳولي لهڻ وارو انداز ظاهر ٿئي ٿو. عام پيرائي ۽ هير جي مختلف پيرايين جي وچ ۾ ڪو خاص فرق نه آهي. جيئن هير ۽ رانجهي جي وچ ۾ به ڪو فرق ناهي. هي قصو سچل ائين به ڪنو آهي جو هي قصو صوفيائي ورتاءُ جي خصوصيت اجاگر ڪري ٿو.

منهنجا سائين! رانجهي سان هير جي عشق جو پيچ ازل کان آهي:

ظاهر نه هائي جڏهان ذات ڪيڙان دي تڏان عشق رانجهو دائيان
در رانجهو مين وڪاڻي، بيان ڪيهيان اسان تي بيعان
جنهن دي آهس روز ازل ڪئون، وس آهين دي مين پتيان.

اها وس اها ئي آهي، جيڪا سستيءَ وٽ آهي ته سهڻيءَ وٽ آهي.
ڪيڙن کي بن ڏئي، سڀ عيش عشرت ڇڏي هير جڏهن نڪري ٿي ته چوي
ٿي، ته پل رانجهو گهٽ مال ملڪيت ۾ ئي هجي پر هو سندس آهي:

لوڪان ليڪي چاڪ مجهين دا، مين تا صدقي واريان،
مين نمائي هير جتي، تون صاحب تخت هزاري دا،
سهڻا مينون ايوبن پاندا، جيوين گل هزاري دا.

اهڙيءَ ريت هير پنهنجن عزيزن سائين کي ڇڏي ٿي ڏي، بنهه
چرخي کي پڻ ڪيو ۽ ساڙي ٿي ڇڏي:

اتڻ وچون طعني ڏيون، بديان توڙي ڪنواريان،
ساڙگهتان پچي چرخي ڪون مين، تاڙيان منيان اڏاريان.

ڇا ته رانجهي جي ونجليءَ جو بيان آهي. مون جڏهن به سچل
سائينءَ جو هير رانجهو پڙهيو ته سدائين، ته ڏسان ته بين ڪيترن

شاعرن هير رانجهو ڳايو آهي ۽ ڇا هير جو حُسن ۽ رانجهي جو راج
 پاڳ اهوئي آهي، جيڪو سچل ۾ سمايل آهي. ان لاءِ پهرين نظر شاهه
 سائينءَ تي پئي، هير رانجهي جو ڪجهه پُراڻو ڪلام ڏنم پر جڏهن
 ليلا رام وٽ مل جا هي جملا سندس ڪتاب ۾ پڙهيم ته ٻين شاعرن
 جي ڳولا ڪرڻ شروع ڪيم.
 ليلا رام لکي ٿو ته:

This sur is in siraiiki sindhi, and is very beautiful, but it is not our poet's. Like the previous one, it is given in the Bhit Mss, as it was sung in our poet's time. I have, however, given the tale of the lovers in the next chapter.

اها ڪهاڻي شاهه جي رد ڪيل سُر سان لاڳاپيل آهي پر هي اهڙي
 پيرائي ۾ ڏنل آهي، جنهن پيرائي ۾ سچل سائينءَ هن قصي کي ڪنيو آهي:

Heer was daughter of Mehar choochak, the chief of a village named Jhang Siyal, which is to the south-west of Lahore.

چوچڪ دي هڪ بيتي آهي
 هيري نانءُ سڏيندي

When Hir saw Ranjhu come out, she fell madly in love with him, and he became equally enamoured of her.

سچل چونڊو ٿو هلي:

چوچڪ دي هڪ بيتي آهي، هيري نانءُ سڏيندي،
 اڪيان دا وٽ تير تهين دا، عاشق ڪون نه جهليندي،
 لڪ هزار جو عاشق ويندي، مزگان نال تريندي،
 جي تون ويڪين تان سڏ پوئي، موت ڪنون وڌ حالت هوئي،
 هير جي حُسن جي هاڪ آهي ته هير لاءِ رانجهو سڀ ڪجهه آهي:

اصلون آهي نال رانجهو دي، ڀرت ميڏي گهڻي گهڻي،
 مين تان رانجهو گڏ بيتوسي، ڪير مڪڙ جهڻي جهڻي،
 بولي جوڳي دي دل ميڏي ڪون بهون وڻي وڻي

شاهه صاحب جي رد ڪيل سُر سان گڏ، ٻيا شاعر ڳوليم ته جهجهو ڏنم. جن سنڌي ۽ سرائيڪي ۽ ۾ هير رانجهو ڳايو آهي. بيدل، روحل، مراد فقير، فقير حمل خان لغاري، فقير بيڪس، امام بخش خادم، سيد حيدر شاهه، فقير غلام علي مسرور، خليفه نبي بخش جو ڪلام جهجهي انداز ۾ مليو اٿم. هير جهنگ سيال جي هجي يا رانجهو تخت هزاري جو پر هي سندن عشقيه داستان، هندي پنجابي، سرائيڪي، اردو پشتو بلوچي ۽ سنڌي ٻولين کان سواءِ انگريزي، فرينچ، فارسي ۽ عربيءَ ۾ پڻ منظوم ڪيو ويو آهي.

معلوم ايئن ٿو ٿئي ته هن داستان يا حڪايت تي ايترو تحقيقي ۽ تحريري مواد ملي ٿو سگهي، جيترو هن هند و پاڪ (Sub-Continent) جي ٻئي ڪنهن لوڪ داستان جي باري ۾ ملي نٿو سگهي. سنڌي ادبي بورڊ جي ڇپايل ”مثنويات هير رانجهو“ ۾ ڏسبو ته سنڌيءَ ۾ لکيل چار مثنويون ۽ هڪ طويل قطعو ملندو. پهرين مثنوي عظيم الدين نثويءَ جي آهي. هن ئي ڪتاب ۾ قادر بخش بيدل جو طويل قطعو پڻ ڏنل آهي.

خود صوبي پنجاب ۾، جتان جو عشقيه داستان آهي، اتي لاتعداد شاعر ملن ٿا جن هير-رانجهي تي طويل نظم جوڙيا آهن. انهن ۾ دامودر هري داس هريا، گنگ پٽ، باقي ڪولابي، ڀائي گورداس گني، ميان چراغ اعواڻ، حافظ شاهه جهان مڦيل، سندرداس، سيد وارث شاهه، احمد بخش غافل، مولوي نورالدين مسڪين ۽ سيد ميرڙ شاهه جا نالا تمام اهم آهن.

مون ڪيترن هنڌن تي اهو سوال پئي ڪيو آهي ته پنجاب جي هير رانجهي کي سنڌ جي شاعرن ايترو ڳايو ۽ ورجايو آهي، جيترو ڪنهن به قصي ڪهاڻي کي ناماچار نه مليو آهي ۽ هنيئر هير ۽ رانجهو سنڌ لاءِ اوڀرا نه آهن، آخر چيو؟ ان لاءِ ڪن دوستن سبب ڏنا، ڪن سنڌ جي ماڻهن جي روشن ضميري ۽ وسعت قلبي جو ذڪر ڪيو ته ڪن وري انساني اخوت ۽ ادب جي بي تعصبيءَ واري رجحان جو ذڪر ڪيو. اها ڳالهه صحيح، پر منهنجي خيال ۾ انهن ڳالهين سان گڏ اهو ڪو ٻيو فهم هو. ان ۾ سرائيڪي ناتني جي اهميت ۽ نرالي

حيثيت، سرائيڪي ادب جي اوسر، سرائيڪي ٻوليءَ جو عام جام وهنوار، ٻلها شاهه ۽ غلام فرید جي ڪلام جي مقبوليت، پنجاب جو لوڪ ورثو وارث شاهه جي سهڻي هير، سان گڏ سنڌ جي ماڻهن جي عشقيه انداز سان ٺهڪندڙ داستان، ان سان گڏ سنڌ جي ڪنڊ ڪڙڇ ۾ رهندڙ شاعرن جو انهن ڪردارن کي پنهنجو ڪري سندن سونهن نروار ڪري بيهارڻ پڻ، تمام اهم ڳالهيون آهن. پر منهنجي نظر ۾ سڀ کان وڏي ڳالهه، جنهن ۾ هير رانجهي جي داستان کي سنڌ ۾ لافاني ڪري ڇڏيو، اهو سچل سائين جو مستي ۽ رنديءَ وارو ڪلام هو. سندس هير رانجهي لاءِ، اهو سنڌي ڪلام هجي يا سرائيڪي، ان ۾ مقام اسلوب نمايان آهي. ڇاڪاڻ جو ان ۾ مقامي شاعري ۽ ٻوليءَ جا سڀ وسيلا ڪم آندل آهن. ان کان علاوه هو هير رانجهي کي بيان ڪندي، آفاني ۽ لافاني عشق جو ذڪر ڪندي وڃ ۾ يوسف زليخا جو ذڪر ڪري ٿو:

يوسف عشق زليخا دي وڃ، آڻ بازار وڃايا.

بئي هنڌ وامق - عذرا ۽ فرهاد - شيرين جو ذڪر ڪري ٿو:

وامق عذرا ڪارڻ ويڪو ڪيڏا عشق ڪمايا،

درد ڪنون فرهاد، شيرين دي، ڪالا تڪر ٽڪايا.

هير رانجهي کي امر ڪرڻ لاءِ ليليٰ مجنون جي عشقيه داستان کي اُهيڃاڻ بڻائي ٿو:

ليليٰ خاطر مجنون هويا، عالم وڃ اداسي،

رانجهو تخت هزارون آيا، گرڪي ويس سنيا سي،

بانڀيان دا بانها عشق ڪيٽس، سچل تنهن دي نينهڙي

مان وڪ وڌائي ائين به چونڊس ته هم اوست واري ڪيفيت ۾ هلندي هلندي، سچل آخر آبي هير بڻجي ويو آهي ۽ آبي رانجهو بڻجي، جوڳيءَ جيان جوڳ ورتواتس. سندس هن سر ۾ آلاب، درد، هجر فراق، سونهن سوپيا، خوشي ۽ غم جا جيڪي به ڏيک ڏيکاريا ويا آهن، سي هير رانجهي جي ان لوڪ داستان کي امر ڪري ڇڏين ٿا. هير، وارث شاهه جي چو نه هجي، رانجهو بيدل جو چو نه هجي، غلام فرید يا

ٻلها شاه، ان جي عشق ۾ چو نه غلطان هُجن، پر هت سچل جو انهيءَ سهڻي جوڙي سان جيترو عشق آهي، اهو شايد ئي هن ڪن بين ڪردارن سان ڪيو هجي. شايد اهو سبب آهي جو سنڌ جي بين شاعرن به هير رانجهي کي ڳايو آهي، پر عام جام هي داستان جهر جهنگ، ڳليءَ ڳليءَ، وستيءَ وستيءَ، واهڻ واهڻ، جهونگارو پئي ويو آهي. ۽ اهڙي انداز سان جو شاهه عبداللطيف ڀٽائيءَ جي ڪلام ۾ به هن داستان جو وقتي پڙلاءُ ملي ٿو، توڙي ڪٿي ان ڪلام کي شاهه جو ڪلام نٿو چئي سگهجي، سچل جي شاعري ۽ سندس اهميت جي سلسلي ۾ آخر ۾ هي به اکر ضرور چونڊس جيڪي، ايڇ-تي سورلي جي ڪتاب شاهه عبداللطيف آف ڀٽ (Shah Abdul Latif of Bhit) تان ڪوريا اٿم.

Sufi poets of sindh about whom and immense modern literature is now poured forth, none are superior to Shah Abdul Latif and most, if not all, of them are later in date. Between the thirteenth century when Lal Shahbaz flourished and the eighteenth century when Shah Abdul Latif lived there is very little that can be said to securely established in the way of verified historical fact. Sachal Sarmast (The Intoxicated) is the best of these poets and he appears to have been born some time between 1739 and 1757 and is alleged as a boy to have met Shah Abdul Latif.

شاه سائين ۽ سچل جو رڳو اهو واسطو نه آهي، اهو ناتو حقيقت ۾ تصوف واري وحدت الوجود جي فڪر وارو ناتو آهي. شاهه اونهو ۽ ملائم آهي. جڏهن ته سچل واضح، چٽو ۽ صاف آهي. سچل وٽ ابهام علامتي، اظهار ۽ اشاري وارو اندازو گهٽ ٿو ملي. سچل کي به شاهه سائينءَ وانگر رومانوي داستانن جو سهارو وٺڻو پيو آهي، انهيءَ لاءِ ته وحدت الوجود واري موضوع کي ڪٿي به بيورخ نه ڏئي سگهجي. ان لاءِ ڏسو ته رانجهو ڪيڙو هڪ ئي وجود آهن. جهنگ سيال ۽ تخت هزاري ۾ منهنجا سائين! ڪو به فرق نه آهي.

سنڌ جا سونهان 'شاه-سچل'

رانجھو کيڙا ڏونهين مين ها، هير رهي وڃ ڪتي ڪتي،
جهنگ سيال تي تخت هزارا، ڏونهين ڏنر اتي اتي.

سچل سرمست جي عرس سال 1990ع جي ادبي ڪانفرنس ۾ پڙهيل

ببليوگرافي

1. Sorely, H.T: Shah Abdul Latif of Bhit: Oxford University Press, Karachi, 1966.
2. Lalwani, Lila Ram Watan Mal: The Life, Religion And Poetry of Shah Abdul Latif. Sang-e-Meel Publications, Lahore. 1987.
3. راڻيپوريه محمد صادق حڪيم: ”سچل سرمست جو سرائڪي رسالو“ سنڌي ادبي بورڊ، حيدرآباد 1959ع
4. انصاري عثمان علي: ”سچل سرمست جو سنڌي رسالو“ سنڌي ادبي بورڊ، حيدرآباد، 1958ع
5. ”مثنويات هير رانجها“ سنڌي ادبي بورڊ، حيدرآباد.

سچل جو سچ

تاريخ هڪ اهڙو آئينو آهي جنهن ڪيترن شهنشاهن، بادشاهن، حاڪمن، مفڪرن، ليکڪن، شاعرن، مستن، مجذوبن ۽ شهيدن جي سچ ۽ ڪوڙ کي پڌرو ڪري ڏيکاريو آهي.

مون تاريخ کي تاريخ ڪري نه پڙهيو پر صدين کان ڌرتي تي جايل انسان جي ڪهاڻي ڪري پڙهيو آهي. ڇاڪاڻ ته مان بنيادي طرح ڪهاڻيڪار آهيان. ان ڪري منهنجي لاءِ ڪهاڻي جي خاڪي کان وڌ، ان جا ڪردار اهم هوندا آهن، جن جي چرپر، هلت چلت سندن ڪردار کي واضح ڪري بيهاريندي آهي.

مون جيتريون به ڪهاڻيون ڏنيون ۽ پڙهيون ان ۾ جيترا به ڪردار هيا، انهن مان ڊاڪٽر جيڪل ۽ هائيڊ جا ڪردار مون تي وڌيڪ چانيل آهن. ڇاڪاڻ ته هڪ جسم ۾ سمايل نيڪي ۽ بدِي جا ٻه ڪردار هيا، جن جي گفتگو نيڪي جي عمل ۽ بدِي ڏانهن ڪنيل وڪ جي تضاد جو بيان آهي. ڇا نيڪي ساروئي سچ آهي، يا بدِي حالتن پناندڙ سچ آهي. اهو انهيءَ گفتگو ۽ ڪردارن جي سڀاءَ مان ظاهر ٿئي ٿو ۽ ماڻهو سوچيندو رهي ٿو، سچ جي انهيءَ شڪل پسڻ لاءِ ڏاڍي جاڪوڙ ڪئي وئي آهي. آسڪروائيلڊ جو ڪردار ڊورين گري سندس ناول ”پڪچر آف ڊورين گري“ جو حسين ترين شخص آهي. سندس ٻاهرين سونهن پسيو ماڻهو کيس نيڪ سنو ۽ سچو پائتي پيار ڪن ٿا. هڪ آرٽسٽ سندس خوبصورت تصوير ٺاهي ٿو، اها تصوير پسي ماڻهو ڏندين آڱريون ڏين ٿا. آرٽسٽ، ڊورين گري کي چيو هو ته هيءَ تصوير هڪ معصوم ماڻهو جي تصوير آهي، جيستائين تنهنجو اندر

نيڪ آهي، بدي من ۾ نه اٿئي، سمجهه ته هن تصوير جي سونهن برقرار رهندي

ڊورين گري پنهنجي باهرين سونهن تي نازان ٿي ڪري بيحد بد ٿي پيو. سندس هر عمل بدي وارو هيو پر هو باهران سچو ۽ نيڪوڪار ٿيو گهمندو هيو. هڪ ڏينهن هن کي ان تصوير جو خيال آيو. جا ڪنهن ڪمري ۾ بند هئي. هن تصوير کي ڏٺو جيڪا سچي بگڙي پيائڪ ٿي وئي هئي، جيئن جيئن هو بديءَ جي ڪمن ۾ وڪوڙيو ويو سچ کان منهن موڙيائين تصوير ايڏي پيائڪ ٿي وئي جو هو سهي نه سگهيو ۽ خنجر کڻي تصوير ۾ هنياين. صبح جو ماڻهن ڏٺو ته تصوير ته ائين ئي هئي پر ڊورين گري مٿو پيو هو. سندس سيني ۾ اهو ئي خنجر لڳل هو جيڪو هن تصوير ۾ هنيو هو. هيءُ ته هيا کي نيڪي بدي جي ڪهاڻين جا ڪردار سچ جي ڳولا ڏانهن وڪ وڌائيندڙ.

پر تاريخ ۾ جيڪي جيئرا جاڳندا ڪردار موجود آهن، اهي آيا سچ تي هيا يا ڪوڙ تي، جو سچو جهان تاراج ڪري ڇڏيائون پر چيائون ته اسان سچ تي آهيون. ڪن مذهب جي نالي تي شهنشاهيت ڪئي ۽ انسانيت کي ڪنو، ڪن بادشاهن بغاوت کي چٽڻ لاءِ باغي انسانن جا سر قلم ڪيا. ڪن مذهب جي نالي ۾ ملڪ فتح ڪري اتان جي ماڻهن جا مذهب بدلارائي سچ ۽ حق جو نعرو بلند ڪيو. ڪن سرعام ڦاهيون ڏياري، سچي قانون جو نعرو بلند ڪيو. چيو ويو ته قوم کي گمراهه ٿيڻ کان بچائڻ لاءِ، سچ جي ڳولائو ۽ فڪر ۾ غلطان شخصن کي زهر جا پيالا پياريا ويا آهن. ڪن حاڪمن آواز بلند ڪرڻ، ڏاڍيان ڳالهائڻ کي بغاوت سمجهي، ڪن جي چمڙي لهرائي، ڪن کي گهاٽي ۾ پيڙايو ته ڪن جون چيون ڪپايون ته ڪن جا سر قلم ڪرايا.

ڇا اسين تاريخ جي انهن ڪردارن کي نه ٿا سڃاڻي سگهون ته ڪير حق تي هو، ڪير ڏاڍ ڌم جو سندرو ٻڌي ناحق ڪري رهيو هو. اسين ته سڀ ڄاڻون ٿا پر ان دور جا به ماڻهو جيڪي انهيءَ عذاب واري دور مان گذريا پر ڪچي ڪير نه سگهيو. سچ ۽ حق جي شڪل ته واضح آهي پر جنهن جي هٿ ۾ تلوار رهي آهي، اهو ئي ان وقت لوح

قلم سمجهيو ويو. پر چوندا آهن ته قلم کي وڏي طاقت آهي ۽ تاريخ جيڪا تلوار جي زور تي لکرائي وئي قلم جي مس ان مٿان جيڪي لکيو اچ اهو ئي لوح قلم آهي. پر تاريخ جو سچ تيستائين سچ نه ثابت ٿئي ها جيستائين ڏاها، مفڪر، سچ جا جاکوڙي سچ جي شڪل اسان جي آڏو پينٽ نه ڪري وڃن ها.

سچ، جيڪو لفظ ضرور آهي پر ان جي معنيٰ لاءِ ٻيو لفظ ڪونهي. ان لاءِ ارسطو، افلاطون، اڪليدس، ڪنفيوشس، گوتم ٻڌ ۽ ٻين به سچ جي شڪل ٺاهڻ جي ئي ڪوشش ڪئي، ان جي اپتار ڪئي ٻيو لفظ نه ڏنو ڇاڪاڻ ته سچ هڪ ئي آهي به ڳالهيون نه.

حضرت آدم عليه السلام کان وٺي، حضرت نوح عليه السلام، حضرت داؤد عليه السلام، حضرت ابراهيم عليه السلام، حضرت اسماعيل عليه السلام، حضرت يعقوب عليه السلام، حضرت يوسف عليه السلام، حضرت موسيٰ عليه السلام، حضرت سليمان عليه السلام، حضرت يونس عليه السلام سچ سمجھائڻ جي ڪئي. حضرت عيسيٰ جي ڪلهن تي صليب به سچ جي هئي.

سچ ۽ حق جو وڏو آواز اسان جو نبي، پيغمبر هو. ان سچ کي به پکيڙڻ ۽ اپتار جي ضرورت پئي ته ڪئين اصحاب ڪرام، مفڪر، ولي به ميدان تي آيا. سچ جي سرڪيءَ ۾ مزو ته آهي پر ميدان ڏکيو آهي. چاڪاڻ ته جيئن عرض ڪيم ته وقت، حالتون، حاڪم سندس شڪليون ڦيرائيندا رهن ٿا، تڏهن ڪيترا ئي سر ڦريا، سچ جي مڌ جا پيالا پيئڻ لاءِ ميدان ۾ لهيو پون ۽ سرن جا سودا ڪيو سچ کي نروار ڪيو وڃن. ان ۾ ڪئين ئي سرمد، منصور شاهه عنايت هيا جن سچ لاءِ سر ڏنو آهي صوفي بزرگ هيا. منهنجي نظر ۾ سچ جيڪو صوفي بزرگ نروار ڪيو اهو بي حساب آهي. ڪي نالا جيڪي سچهن ٿا اهي تري آيا اٿن. ابراهيم ادهم، بايزيد بسطامي، بلاول، بلها شاهه، حسين بن منصور حلاج، مولانا جلال الدين رومي، سرمد، شاهه عنايت، شبلي، بو علي قلندر، شمس تبريزي، شهباز قلندر، فريدالدين عطار، شيخ جنيد، شيخ هيڪل، صنعان، عبدالحق، عبدالحق، عبدالله هروي، قاسم، ڪپاهي، ڦهيري، ڪرمل، موسيٰ مهدي شاهه، نجم الدين اڪبر وغيره آهن. سنڌ ۾ ڪئين صوفي پيدا ٿيا. پر جنهن سچ ۽ حق

جي شڪل صاف ڪڍي بيهاري ۽ اڳواڻ جي حيثيت اختيار ڪئي، اهو هو لطيف سائين. شاه سائين جنهن فڪر ۾ غلطان هو سوا هو ته جيڪر انسان پنهنجي رب جي ڏنل مڙيا ۽ اندر جي اوجر سان پنهنجي دل کي حقيقت جو ديرو بڻائي ۽ ظاهر کان اڳيرو هلي ته هو پنهنجي اندر جو ڳجهه معلوم ڪري سگهي ٿو. هو ان سچ ۽ حق جو رازدار بڻجي سگهي ٿو. شاه صاحب ان سچ کي حاصل ڪرڻ لاءِ وحدت الوجود وارو دڳ ڏسي ٿو جنهن ۾ حق حقيقي هيڪڙو ئي آهي. ڪائنات ۾ جيڪي ڪجهه ڏسي سگهجي ٿو يا ٻڌي ۽ سمجهي سگهجي ٿو سو سڀ انهي هڪ وجود جي جدا جدا تجلین جو پرتو آهي. جيستائين انسان پنهنجي هستي هن هستي ۾ نه سمائيندو، اندر کي نه اجاريندو تيستائين سندس ڪو چارو نه آهي:

ٻاهر زيب زبان سين، اندر هچارو
ان پر ويچارو، ويجهو ناه وصال سين.

عشق پنهنجو اڳواڻ ڪرڻو آهي ۽ انسان کي نفس کي به نهوڙڻو
آهي:

گندي ۽ گراه، جنين سنڀاسين سانڍيو
انهن کون الله اڃا آڳاهون ٿيو.

شاه سائين سچ ۽ حق جي ڳولا لاءِ جيڪا وات ورتي هئي ان لاءِ هن عام انساني ڪردار ڪنيا. جن ۾ ڪا سچي سهڻي هئي ته ڪا موهڻي مومل، جي ليلائڻ واري ليل هئي، ته نئڙت نياز واري نوري به هئي. سندس راڻو هجي، يا چنيسر، پنهل هجي يا ميهڙ، پيچل هجي يا راءِ ڏياچ، اهي سڀ سچ جي علامت بڻجي، سندس ڪلام وسيلي نه رڳو سنڌ، پر سچي عالم ۾ سچ جي صورت بڻجي سچ جا مبلغ ٿيا

تو جا پانئين موج، سامڙياڻي مهراڻ ٿي،
هي انهن جا اوج، جن سڀت سوريءَ پار ڏي

حق ۽ سچ لاءِ شاه سائين سوري ۽ سچو سارو مهراڻ آڏو ڪري
تو انهن ڪردارن جي جدوجهد جي باري ۾ پروفيسر بتائي پنهنجي

ڪتاب The Melody and Philosophy of Shah Abdul Latif ۾
چئي ٿو:

From this follow logically the absolute determinism that characterizes all of Shah's poetry but along with this determinism is also the relentless struggle to go forward. Shah was all for persistent and relentless struggle. They are all females (except Rai Dyach Who is class by self) driving them on the passion of love through an orbit of experience to the ultimate intensity of fulfillment. There is catharsis, of course, death also, but nevertheless no tragedy. Infact sasui is inviting death to come back so that she could have ride on it.

سچ ۽ حق جي مراد ماڻھ لاءِ موت مهڻو نه آهي.
شاه سائين ان سچ کي وڌيڪ اڃاگر ڪرڻ لاءِ چيو:

اندر ڪارو ڪانءُ، ٻاهر ٻولي هنج جي،
اهڙو نلهو ٿانءُ، پيچي چو نه پورا ڪرين.

درازن جي هڪ ٻالڪ جنهن کي شاه سائين ڏسندي ئي سندس
ٻهڪندڙ پيشاني ڏسي ڄاتو ته هيءُ نينگر. ان لڪل سچ تان ڀردو
ڪٽندو ۽ ديڳڙي تان ڍڪڻ لاهيندو.
سچل نسورو سچ ٿي نروار ٿيو ۽ نه رڳو حقيقت عيان ڪيائين،
ديڳڙي تان ڍڪ ڪيائين. پر:

ايجهما ڪم ڪريجي، جنهن وچ الله آپ بڻيجي،
مار نغارا اناالحق دا، سولي سر، چڙهيجي،
وچ ڪفر اسلام ڪڏاهان عاشق تان نه اڙيجي،
سبحاني ماعظم شاني، سچو سر سليجي.

سچ لاءِ ٻنھ ”آپ“ بڻجي خلق خدا جي ڏڪن ۽ تڪليفن کي دور
ڪجي ۽ ڏاڍ ڌم لاءِ آواز بڻجي وادين ۾ ٺهجي وڃي.
انهن ٻنهي صوفي بزرگن ان ڳالهه کي چڱي طرح محسوس ڪيو

۽ سچ جنهن جي صورت انهن حالتن پٽاندڙ نڪري نروار ٿئي ٿي، اها
ڪچڙ جي بات هنن جو ٿي ڪم هو.
لطيف ۽ سچل ۾ گڏيل قدر اهي آهن جو هو ٻئي سرمائيداران ۽
جاگيردارانه نظام جي انهيءَ پر آشوب دور جي پيداوار آهن. جڏهن
هڪ طرف ڪلهوڙن جو راج هو ٻئي طرف مذهب جي علمبردارن
طرفان وڇايل جار ۽ ڪوڙڪي ۾ قاتل آدم آدم زاد ڦٽڪي رهيو هو.
سچل ته آدم کي جاڳائڻ جي ڪئي:

عشق ٿي انسان آيو سيلاني سپرين،
صورت ۾ آدم جي آدم دم مهان،
سچو تون سلطان، ستگر سچ سڻايو.

سچل لطيف کان پوءِ جي دور ۾ اچي ٿو ظلم ڏاڍيون دنڱ ڪن
ٿيون. تاريخ پاسو ڦيرائي ٿي ۽ سچل مام واري مارئي ڳائڻ کان پاسو
ڪري بنهه پڙ ڪڍيو بيٺو آهي.

سچ ٿا مرد چون، ڪنهن کي وڻي نه وڻي،

يا

سچو سچيءَ ڳالهه ۾ ڪهڙو ڪيم گناهه.

لالچند امر ڏنومل پنهنجي ڪتاب ”سونهارو سچل“ ۾ لکي ٿو
ته: ”شاهه لطيف به غضب جو صوفي ٿي ويو آهي پر نفس ڪهڙو نپتو
آهي ڪيئن ان کي نهوڙي نجي تنهن جو وستار هن گهڻو ڪيو آهي.
سچل طريقت کي به ترڪ ڪري، گهڻو ٿو حقيقت ۽ معرفت کي لڳي
ويو. شاهه لطيف شينهن وانگر ڳورو ڳنڀير آهي ۽ جهنگ مايا ۾
پنهنجي حيثيت سان نفساني جناورن تي جمايو ويٺو آهي. سچل
شڪرو شهباز آهي ۽ نت پنڪ پڪيڙيو هوا ۾ پيو اڏامي. شاهه لطيف
ڪڏهن ڪڏهن هڪڙيائي گجگوڙ ڪري ٻڌائي ٿو ته آءٌ ڪير آهيان.
سچل نت زور شور سان سڀنيون وڃائي سڻائي ٿو ته آءٌ ڇا آهيان.“

منهنجي نظر ۾ سنڌ جي صوفين خاص طرح لطيف ۽ سچل سچي
دنيا جي صوفين کان الڳ سچ ۽ حق جي سايي ۾ فضا ناهي آهي ۽

الڳ فلسفو ٺاهيو آهي. هنن ٻين صوفين وانگر دنيا کي تياڳڻ يا ويراڳي ٿيڻ جو ڏس نه ڏنو پر هنن ڌرتيءَ ۽ ان جي رهواسين سان رشتا نانا جوڙيا. انهن جي گوندر غم جو فڪر ڪيو ۽ ان ۾ شريڪ رهيا.

”گوندر غم ويا، جڏهن تيس هيڪاندي هوت سين.“

سچل اهو ئي سچ ڳايو جيڪو کيس ورثي ۾ مليو. پر سچل جيڪي ڏنو ۽ تاريخ جي تسلسل کي پسيو ته سنڌ سان ڏاڍا ڪيس ٿي چڪا هيا.

جيڪي ڏنو سومون ڏنو آريائي اوهان ڇا ڏنو.

سنڌ هزارن سالن کان ٻاهرين حملي آورن جا گهاٽو سهندي رهي آهي. سڪندر اعظم کان وٺي ڪهاڻي ڪلجي تان ۾ علاؤالدين خلجي، نادر شاهه احمد شاهه ابدالي ۽ شاهه شجاع سنڌ ۾ ڦرلٽ ۽ مارا ماريءَ جا مثال قائم ڪيا. سنڌ اندر ڪلهوڙن، ٽالپرن ۽ دائودپوٽن جي اڻڀٽ ۽ جنگين، سنڌ ۽ سنڌين جي نه رڳو زندگي زهر ڪري ڇڏي پر ٻاهرين کي به سڏي سنڌ تاراج ڪرائي. اهڙي دور ۾ سچل اک کولي ۽ هو به يائين ته ڏکويل رهيو:

والي، وسائيج دردمنديءَ جو ديس،
پرين مون پرديس، اُني ايندم اوڏڙا.

پوءِ سچل محسوس ڪيو ته اهو نئون نسرندڙ سماج آهي جنهن ۾ حاڪم ۽ سندس تخت پٺيان ريتن رسمن ۽ رواجن جو ڪرتا ڌرتا، اهو سربراهه آهي جنهن جي خلاف جنگ جوٽجي. سچل سماج ۾ جيڪي به اوڻايون پسيون ان خلاف جنگ جوٽي:

ٽوڙ رواج ۽ رسمون ساريون، مرد ٿيئن مردانو
ڀاڙ بيگانو مول نه ڄاڻين، آهين يار يگانو
وهم سچل ڪيڏانهن وارو، شملو ٻڌ شهانو.

هو هر ڳالهه کان پڻ آجو هو:

ڪو ڪافر چوي ڪو مومن چوي،
آئون جوئي آهيان سوئي آهيان.

عثمان علي انصاري هڪ هنڌ لکي ٿو ته: ”سنڌ جي ادبي دنيا جو هيءَ هڪ روشن ستارو آهي، جنهن کي زاهدن جو هڪ ٽولو تحسين جي خراج ڏيڻ ۾ بخيلي ڪندو رهيو آهي. چو ته سندن اعتقادن کي سچل جي هٿن ۾ ڏيکارڻ کان نيس لڳندي رهي آهي:

ملان مار موم، مان سبق پڙهان ڪين سچل ڏسان

مون منڍ ۾ عرض ڪيو ته سچل جي لاءِ ٻيو لفظ نه آهي. تنهن ڪري سچل جي اپٽار ڪرڻ لاءِ ڪيئي دفتر ڪپن. ڪيئي ڪردار ادا ڪار ڪپن جيڪي پنهنجو ڪم سهڻي نموني سان ادا ڪري سچل جو اهڃاڻ بڻجي چمڪن.

شاهه سائينءَ کي به الائي ڪيترن ڪردارن جي ضرورت پئي. بنا ٿي پنهنجي ڪتاب ۾ هڪ هنڌ چئي ٿو ته:

However Shah's tale is not the Shakespearian type. There is in fact no tragedy: Shah never wrote on... In these dramas it appears as though Allah is driving his heroines.

۽ شاهه وٽ رب جي ذات ٻي ڪا به ناهي، دوئي ناهي حق مڙوئي هيڪڙو آهي ۽ شاهه اندر جيڪو ويٺو آهي، اهو ئي سندس ڪردارن جو آئين آهي. سچل ان کي وڌ چيو:

آهيان آئون اسرار اديون ڪير ٿيون پانين
نوري ناري ناهيان، آهيان رب جبار.

❖

پائي ڪان ڪمان ۾، ميان مار موم.
مون ۾ آهين تون، متان تنهنجو ئي توکي لڳي

تنهن ڪري انهن ڪردارن پنهنجو پنهنجو ڪم سهڻي نموني ادا ڪيو ۽ ائين سچل جو حق ادا ڪيو ۽ سچل ۽ حق بڻجي آڏو آيا. جن جو آئين شاهه سائين هو. ان ۾ سورمين سان گڏ سورما آهن. انهن ۾ پيا وڏا ڪردار راءِ ڏياچ ۽ بيجل جا آهن. انهن سان گڏ مورڙو، موڪي متارا ۽ ٻيا آهن.

سچل سائين وٽ به مارئي آهي، نوري آهي، سسئي به آهي، مومل به آهي، پر سچل انهن زندهه جاويد ڪردارن کي وڌائي کنيو آهي، جيڪي تاريخ پر سنگ ميل جيان اڏول ۽ ثبت ٿيل آهن. ڇو جو سچل کي سچ نروار ڪرڻو هو ۽ سچا پڇا ڪردار جن عملي طرح سان سچ ۽ حق لاءِ سور سٺا، سوري چڙهيا يا سچ ۽ حق جو پرچار ڪيو. انهن ۾ وڏو ڪردار منصور جو آهي، جنهن کي بين به ڳايو آهي پر سچل کيس پڙ تي ڪٽي آيو آهي ۽ پاڻ سان گڏ، جڙ سوريءَ تي پيو نچي:

منصوري آهي راهه اهوئي، جوش تنهن ۾ ۽ جولان،
منصوريءَ جي موج ۾ تو "انالحق" الايان.

هڪ هنڌ چئي ٿو:

مڙس ٿي منصور چوڻ نه ته ڪيم ڇو منصور آن،
منصور جي منزل اتي، ڏاڍا تماچا تهمتان.

منصور جي "انالحق" نعري تي فتوائون ڏئي، سندس چمڙي لهرائي وئي. تنهن ڪري سچل جي سچي نظر سندس گڻن تي آهي.

وس نه هو حلاج جو ڪوئي محبتي مخمور هو،
سر نه جي سوريءَ ڏنائين قرب ۾ ڪو قصور هو.

جينمل پرسرام پنهنجي ڪتاب "سچل سرمست" ۾ لکي ٿو ته:
تنهن ڪري اي عاشق! شهادت ڪر قبول:

اس بازي ۾ سر بازي هئي،
سر ڏيوڻ سرفرازي هئي.

انهي سر ڏيوڻ ۾ رهنن کي وڏي خوشي آهي ۽ ڪو غم نه آهي. اهي منصور ۽ حسن، حسين جا مثال وٺيو سچل بيخود ٿيو وڃي ۽ انهيءَ وقت سندس ٻاڻي حيرت جهڙي ٿيو پوي

محبت عشق مولا جي گهڻا سي گهوت گهيا هئا،
مٿا ميخاني تي مستن، وٽيءَ جي وٽ وڍايا هيا.

سنڌ جا سونهان 'شاھ۔ سچل'

سچ ۽ حق جا آمين سچل سائين ڳولي ڪڍيا. حسن ۽ حسين جي قرباني مٿس گهڻو اثر انداز آهي:

حسن مارايءَ، حسين مارائيءَ، ڏيئي جيءَ جفا

اهو سچ جو عشق هو ۽ عاشق سچ چوڻ کان رهي نه ٿا سگهن. منصور ۽ عيسيٰ جو سوريءَ تي چڙهڻ، شاھ عنایت جي سر وڍجڻ، اهي سڀ سچ کي چڻو ڪري بيهارڻ جا اسرار آهن. سچل سائينءَ جو سچ اهو ئي آهي، جو هو سچ جي علمبردارن جو مبلغ آهي:

دم عشق جس ني ماريا، اس ڳل پڙي هي ڳاري
سرجان صدق سجن پر، سچو سرير سارا.

حقيقت پر سچل اهڙو اسرار ڏنو هو، جيڪو ويڪيو هر ڪنهن هو پر ڀاڱ نه ڪڍي هئي. سچل ان اسرار لاءِ ڀاڱ دمي نه ٿو ۽ چوي ٿو:

اس چشم موري ني ايسا اسرار ديڪا ٿا،
بيچ ابرڪي آفتاب ڪا انوار ديڪا ٿا.

سچل جي سچ جي ڪهاڻي طويل آهي، هو اهو سچو بادشاهه آهي، جنهن حق، سچ ۽ انصاف لاءِ نه رڳو علم بلند ڪيو پر اهڙي جنگ جوتي جو، جيڪي سچ جا اهڃاڻ آهن، اهي مري ٿيا نه مات، ۽ جيڪي هوندا، سي هميشه ”هوندا سي حيات“:

آهيان دي وچ ناهيان، نا آهيان دي وچ آهيان
اها ڳجهي ڳجهارت ڳايان، گم هوئي لڪ پاتشاهيان

سچل سرمست جي سالياني عرس سال 1991ع واري موقعي تي پڙهيل

آري اچين شال

انسان جي ڪهاڻي ايتري پراڻي آهي، جيترو سندس وجود. هن ڪهاڻي جو پهريون آمين حضرت آدم عليه السلام کي چيو وڃي ٿو. جنهن جي ڪهاڻي پيار ۽ محبت کان شروع ٿئي ٿي. بي بي حوا ان ڪهاڻيءَ جو ٻيو ڪردار آهي. هن ڌرتيءَ تي پيار محبت ۽ امن آشتي جي رشتن جي تخليق ٿي ته ان سان گڏ نفرتن ۽ ڪدورتن به جنم ورتو. هر رخ کي به پاسا آهن. اوندھ آهي ته روشني به. انسانيت آهي ته حيوانيت به ان سان گڏ جنم وٺي ٿي. حضرت آدم جي ڪهاڻي جا ٻيا ڪردار هابيل ۽ قابيل آهن. جيڪي انسان جي اندر وقت بوقت پيدا ٿيندڙ تضاد کي بيان ڪن ٿا. ان تضاد جو ڪارڻ هدايت ۽ رهبريءَ کي اورانگهي اڳتي وڌي وڃڻ جو نتيجو آهي ۽ هن ڌرتي تي پهريون قتل ٿئي ٿو. اهو قتل ڪئين قتلا من کي جنم ڏئي ٿو ائين هيءَ ڪهاڻي پيار محبت، امن، آشتي سان گڏ حيوانيت ۽ گمراهي جي ڪهاڻي بڻجي، تاريخ جي صفحن تي ڦهلجي وڃي ٿي. رب، انسان جي ٻئي تاريخ رکڻ کي جلال سان نه پر جمال سان ڏيکيو ۽ وقت بوقت هن ڌرتي تي ڪئين پيغمبر موڪليا. آسماني ڪتاب موڪليا. ان مان ڪئين شاخون ڦٽيون. پر هن ڌرتي تي جيڪو پهريون رت وهيو هيو اهو ڪڏهن نه سڪو. انسان پنهنجي ڪرت ۾ ڏينهن ۽ رات واري تضاد کي قائم رکيو ۽ ڌرتي پنهنجي ڪرت ۾ هن ڌرتي تي سنائي، سڀيائي، سچ ۽ حق جو علم بلند ڪرڻ لاءِ جيڪي سندس صفتون پڻ آهن، نئين پيغمبرن سان گڏ لامحدود ولي الله، مفڪر ۽ شاعر موڪليندو رهيو. ڇاڪاڻ ته:

صورت سپ انسان آتي عشق اصل،
 خلق آدم علي صورته جزو جهرو گُل،
 الانسان سري و آناسره، سچ "سچا" پيوسل،
 پول نه بي تون پل، هتي هتي هڪ آتي.

هن ڌرتي تي جنهن فڪر به جنم ورتو اهو انهي ڳهڻي ۾ غرق هو
 ته انسان پاڻ سچائي، جنهن جو هو تخليق ڪيل آهي. انهن ئي وصفن
 سان هن ڌرتي کي اجاري.

پاڻ سچاڻڻ آيو سو پيلي آيو ڪم نه هيٽس ڪو پيو
 پاڻئون ڄاڻي پاڻ سان هت، لئو ته لائڻ آيو.

انسان ۾ غير برابري، غير متوازن هجڻ جو لاڙو تڏهن پيدا ٿيو
 جڏهن هن دنيا جي رنگين مزن ۾ پينيلجي هڪ ٻئي جي وجود کي فنا
 ڪرڻ لاءِ رستو ڳوليو. حقتن تي ڌاڙا، ٻئي جي جياپي کي پنهنجي وجود
 لاءِ خطرو سمجهڻ، مان ئي مان هجڻ جي لاءِ هن هيءَ ڌرتي نامطي
 ڪري ڇڏي ڪائنات جي هر شيءِ ۾ ڪثرت جا ڪئين فرق قائم
 ڪيا ۽ سڀني شين جون الڳ الڳ حيثيتون مقرر ڪري، غير برابري
 تي ايمان آندو. ائين جنگ جلد، ڏاڍ، ڌم جو بنياد پيو.

اسان جي نبين پيغمبرن جي ميٺ محبت، امن ۽ آشتي جي پيغام
 کي اڳتي نيٺ لاءِ جنهن فڪر وڌيڪ ماڻهن تي اثر ڪيو اهو هو صوفي
 فڪر. صوفين جي فڪر جڏهن قرآن جي فڪر کي سولو ڪري ماڻهن
 کي پڙهايو ته ڪئين پوئلڳ ٺهيا. امن جا پيامبر بڻيا. ائين امن ۽ آشتي
 ۾ ايمان آڻڻ وارن جو تعداد وڌيو. امن آڻڻ جو فڪر ڪو سولو فڪر نه
 هو. ان لاءِ پهريان ئي پاڻ مارڻ وارو سبق پڙهڻو هو. مان پيو ۽ هو پيو وارو
 خيال دل مان ڪڍڻو هو. ان صوفي فڪر جي ڪهاڻي به ان ڏينهن کان
 شروع ٿي ٿئي، جنهن ڏينهن کان انسان جي ڪهاڻي، منڪرن پيامبرن
 جا ڪردار، ان ڏينهن کان جنم وٺن ٿا جڏهن کان، هن ڌرتي تي رس
 جبار پيغمبر موڪليا ۽ آسماني ڪتاب موڪليا. هي پيغمبر، هي
 ولي، هي صوفي، هي منڪر، هڪ ئي سلسلي جي ڪڙي آهن:

سند جا سونھان شاھ۔ سچل

عرش منجھارون الھي ھت. ورھه وسائڻ آيو
سوليءَ تي منصور ٿي ھت. سر سلائڻ آيو
سچو وري سنسار ۾. ھت پير گھمائڻ آيو.

سچل سائين بہ انھي لڏي جو پيامبر صوفي فقير آھي. جو ھت پير
گھمائڻ آيو.

سچل ھن ڌرتي تي عشق ۽ امن جو پيامبر بنجي آيو. ھن سڀني
سماجي قدرن ۽ پنڌن کي توڙيو. ان لاءِ تہ ان جو بنياد، مان ٻيو ۽ ھو ٻيو
تي پيل ھو. ھن پھريان ئي امن جي بنياد وجھڻ لاءِ پنڊت، پادري، ملا ۽
مھنت جي مدي خرچ تاولين ۽ تشريحن کي رد ڪيو. ھن انسان کي
باط اعليٰ ۽ افضل سمجھائڻ لاءِ ۽ سڀ فرق مٽائڻ لاءِ چيو:

آپي شاھ، آپي گدا، آپي امير امراءِ،
آپي ڌيءُ، آپي پيءُ، آپي پت، آپي ماءُ،
آپي جوءُ، آپي مڙس، آپي پيڻ پيءُ،
آپي موج، آپي لھر، سچل آپي دم درياءُ.

سچل اھڙين ڪيفيتن سان سرشار آھي، جيڪي کيس ھن ڌرتي
تي امن ۽ پيار ڦھلائڻ لاءِ بخشيون ويون آھن. ھو ھن ڌرتي تي پيل غلط
روايتن کان ھڪ باغي شاعر آھي. ھو اھڙي مالڪ جو پيامي آھي،
جتان صرف محبت ۽ پيار جا چشما ٿن ٿا.

We became neither Sheikhs, nor Makhdums,
Neither Kazis, nor Mullas, nor Preachers,
We contrived no devices of these hypocritical creeds,
Sachal! We have learnt noting but the art of God's love.
(K. Advani)

ھو پيار جي پيغام لاءِ چوي ٿو تہ:

Behold the miracle of love! It absolves us of all
religions.

(K. Advani)

مذھب جي ھاڃيڪارين کي محسوس ڪندي چئي ٿو:

سنڌ جا سونهان 'شاهه سچل'

مڙهين ملڪ ۾ ماڻهو منجهان يا،
مڙهه مور نٿو مڃان
آءُ مشرب منجهه مدام

ان کان اڳتي وڌي چئي ٿو:

عشق لڳيئي تاڪر آئين، نامنجهه ڪفر نامنجهه دين.

هڪ هنڌ وري چئي ٿو:

ڪم نه سوعاشق ڪرين، جنهن ۾ تنهنجي تعريف ٿئي،
ڪو ملامت ڪا مٿي، مڙ ڏيهه تو طعنا ڏئي.

سچل سائينءَ اها ملامت مٿي تي ڇو ڪئي؟ انسان ذات کي انهيءَ
تاريخڪ راهن کان ڪٿي اچي سڏي رستي تي بيهارڻ لاءِ هن سر جو
سانگولاهڻ لاءِ چيو:

جي هجين عاشق ته برسر، مينهن محبت جو وساءِ،
ساهه جو سانگو ڪرين تان، پير هن پڙ ۾ نه پاءِ.

هيءُ انسانن سان عشق، هيءُ پيار ۽ محبت جو پيغام حقيقت ۾
ان امن ڏانهن وڪ هڻي جنهن لاءِ نه رڳو سچل آيو هو پر ان جي
شروعات لطيف جي ڏينهن ۾ شروع ٿي چڪي هئي. لطيف ۽ سچل
جي فڪر ۾ هم آهنگي، اڳتي نيٺ جا پنڌ پيچرا تقريباً ساڳيا ئي آهن.
ماڻهن سان محبت، ڏاڍ ڏمڙ خلاف جنگ، انسان اندر ٿيندڙ پيچ ڊاهه ۽
نيڪي ۽ بددي جي ويڙهه لاءِ نصيحتون، ”مون ۾ آهين تون“ وارو لطيفي
سبق سچل به هيئن پڙهائي ٿو:

مون ۾ آهين تون، تو ۾ آهيان مان،
بجلي بادل سان، آهي جيئن سپرين.

اهي ڪيفيتون، حقيقت ۾ ان وقت سنڌ ۾ جيڪي سياسي ۽
مذهبي حالتون هيون، ان جي نشاندهي ڪن ٿيون. منهنجي نظر ۾
لطيف ۽ سچل سنڌ تي جيڪي ٿيو پي، يا جن جو لطف ۽ ڪرم رهيو
يا جيڪي سچ هئا يا حقيقت هئي ان جو آواز آهن. لطيف ۽ سچل سنڌ

جي ماضي ۽ ان وقت جي حال جو ردعمل آهن. ارغونن ترخانن واري دور کان ڪلهوڙن تائين واري دور کي ڏسجي. يار محمد ڪلهوڙي نان نورمحمد ڪلهوڙي تائين ۽ انهن ڏينهن ۾ نادر شاهه جي سنڌ تي ڪاهه. نادر شاهه سنڌ جي حاڪم نورمحمد ڪلهوڙي جا ٻه پٽ يرغمال ڪري وٺي ويو. انهيءَ صورتحال تي ڊاڪٽر درشهووار پنهنجي ڪتاب (The Poetry of Shah Abdul Latif Bhitai) ۾ لکي ٿي:

"The great Sindhi poet, Shah Latif who forms the subject of this study, was destined to experience the impact of internal political weakness within the sub-continent, as well as the effect of attacks from Muslims neighbors from Iran and Afghanistan.

پير حسام الدين راشدي سنڌ جي تاريخ بيان ڪندي چئي ٿو:
 "ڏهين صدي هجري سنڌ لاءِ ڌارين جي تسلط زور زبردستيءَ ۽ تمام ڏچي جي صدي هئي. جنهن بعد اڍائي سؤ ورهين تائين سنڌ غلامي جي زنجيرن کي ٽوڙي ڪانه سگهئي. انهن اڍائي صدين جي مايوس ۽ پراڻن جي غير شريفانه سلوڪ، سنڌي عوام جي ذهن، فڪر، حوصلن ۽ همٿن کي ايترو ڇيهو رسايو جنهن جا اثرات اڄ تائين مختلف صورتن ۾ سندن مزاج ۽ طبيعت تي اثر انداز رهندا اچن ٿا. ارغونن جي ابتدائي حڪومت، ترخانن جي زور زبردستي، مرزا باقي ترخان ۽ محمود بکري جي ظالمانه گرفت، ازانسواءِ خراسان مان لاتعداد اميرن، صاحب اختيار ۽ اقتدار جي آمد، سنڌ جهڙي ننڍڙي امن پسند ۽ مائيتي سپاهي واري ملڪ لاءِ درحقيقت هڪ عذاب، ٽهر ۽ خدائي ڪوٺ هو. جيڪو هتان جي گهرو جهڳڙن جي نتيجي ۾ قدرت طرفان سزا طور نازل ٿيو. جنهن جو نتيجو اجتماعي خواهه انفرادي سمورو سنڌ کي پوڳڻو ٿيو."

مٿين صورتحال کي ڏسي ائين چيو ويو ته اسان جي عظيم شاعر شاهه عبداللطيف ڀٽائي پاڻ پنهنجي اکين سان سنڌ ۽ سنڌي سماج جي انهن پوڻن بن سؤ سالن جي غلامي جي پوئين 47 سالن جي عرصي کي پنهنجي اکين سان ڏٺو ۽ ان جو مشاهدو ۽ تجربو ڪيو. اسان جو

سچل به انهي سلسلي جي ڪڙي آهي. ڊاڪٽر عطا محمد حامي پنهنجي ڪتاب ”نينهن جا نعرا“ ۾ لکي ٿو:

”سچل سائين انهيءَ زماني ۾ پرورش پاتي جيڪو سياسي لحاظ کان پر آشوب هيو. شاهه عنايت جهوڪ واري ۽ مخدوم عبدالرحمان ڪهڙن واري جي شهادت جي ياد پرائي نه ٿي هئي. ڪيترا ماڻهو جيئرا هيا. جيڪي مٿئين واقعي وقت موجود هئا، ميان غلام شاهه ڪلهوڙي ۽ سندس پيءُ عطر خان جي ويڙهه. مير بهرام خان جو پنهنجي پٽ مير صوبدار خان سميت بي دردي سان قتل ٿيڻ، ميان سرفراز جو شهيد ٿيڻ ۽ مير بجار خان جو دغا سان قتل ٿيڻ وغيره سمورا واقعا سچل سائين جي وقت ٿيا. انهن کان سواءِ ڪلهوڙن جي ڪمال جو سج لهڻ ۽ ٽالپرن جي اقبال جو آفتاب اڀرڻ، سچل سائينءَ پنهنجي اکين سان ڏٺو. هيءُ اهو زمانو هيو جڏهن مدد خان پناط سنڌ ۾ اچي پنهنجي قهر جو طوفان کڙو ڪيو هو.“

مٿين صورتحال ٻڌائڻ جو مقصد اهو هيو ته سرمد هجي، شاهه عنايت شهيد هجي، لطيف هجي يا سچل. اهي وقت ۽ تاريخ جو اهڙو پڙاڏو آهن جو اڄ به سندن فڪر کي وقت جي ضرورت سمجهي، سنڌ جو ماڻهو اهو فڪر، اها سوچ پنهنجي ڪري، اها واٽ وٺڻ چاهي ٿو جيڪا کين حق، سچ، پيار، محبت، ۽ امن ڏانهن نيسي. سرمد، شاهه عنايت ۽ ٻين صوفين تي جيڪو ملڪ ۽ ماڻهن جو بار هو ان کان وڌيڪ لطيف تي پيو جو هو اهو لقاءُ ڏسندو رهيو. سچل تي وقت جو بار اڃا به وڏو رهيو جو هو انهي دور تائين ڏاڍو ڏمر بدامني قتل غارت گري ڏسندو رهيو. هو وڌيڪ باغي هو انهي سماج کان جيڪو ناانصافي مذهبي نتيجا ڪوڙ ۽ ڪپت تي بيٺل هو. هن آدم جي ڪهاڻي اصل سمجهي هئي جتان شروعات ٿي هئي:

الف مون آدم ٿيو ڪري هنگاما هل،
هندو مومن سو ٿيو، ڀول نه بئي ڪنهن پل،
خلق الاشيا فهو عينها، ايهو آڻ عمل،
تج گلابي گل، ۽ مارينئي منصور جيان.

سچل جو گلابي گل ٿيڻ جو تصور به منصور سان لاڳاپيل آهي.

منصور جنهن جو فڪر ناقابل شڪست رهيو. سچل گلابي گل ٿيڻ لاءِ ته چيو پر اڄ تائين گلابي گل ٿيڻ لاءِ ڪنهن ويچارو آهي! اڄ اسان تي سچل کان به وڌيڪ آهي. اسان سچل کان پوءِ ڪيترن سوسالن جي تاريخ جا امين آهيون. جيڪا تاريخ، هابيل ۽ قابيل واري قصي کي دهرائيندي اچي، جيڪا تاريخ وهيل رت سڪڻ نٿي ڏئي. انسان ذات جو رت وهندو رهي ٿو. اهي ئي حقن تي ڏاڙا، اهي ئي ڏاڙيل، اهي ئي قزاق، اهي ئي ڏاڍ ۽ ڏمر جا ڏهڪاءُ. هر انسان شاهه عنايت وانگي شهيد ٿئي ٿو يا بلاول وانگي گهاٽي ۾ پيڙيو وڃي ٿو. پر شهيد ناهي ۽ گمنامي جو موت سندس مقدر آهي.

هن سماج جو پورا ٿيڻ، اها غير برابري ۽ گمراهي ۽ واري وات وٺي وڃڻ جي ڪري آهي. هر دور ۾ نبي پيغمبر آيا. انهن کان پوءِ ولي، مفڪر ۽ شاعر آيا. سرمد، شاهه عنايت، لطيف، سچل، سامي، بيدل کان پوءِ ماڻ وٺيو وڃي.

ڳالهه نه ڳرھڻ جهڙي خلق اڳيان خاموش،
نه عبرت، نه غيرت آهي، حيراني حيرت.

اڄ اسين سڀ پاڻ حيرت جي تصوير آهيون. لطيف ۽ سچل اسان وٽ آهن پر نه اسان وٽ امن، نه پيار خلوص، نه سچ، نه حق. ڇا وري ڪو لطيف اچي يا سچل اچي؟ ڇا هيءُ ڪلام سڀ لطيف ۽ سچل جو ڀرتو نه آهي؟ سندن وجود جو اهڃاڻ نه آهي. پوءِ ڇو اڄ اسين سياسي مصلحتن جو شڪار آهيون. ڇو نه اسين سچل وانگر اهو چئون ٿا:

سچ ٿا مرد چون، ڪنهن کي وٺي نه وٺي،
ڪوڙي دوستيءَ جو دم بڻي نه بڻي.

مان انهي انسان، انهي آدم جي ڪهاڻيءَ کي هت ختم ڪريان ٿو. جنهن جي فڪر کي اڏوهي وٺي ويئي آهي. هو عظيم صوفي شاعر ۽ مفڪرن جي فڪر کي وساري ويٺو آهي ۽ وٽس لڳي ٿو ته اڻڪت تاريخڪ رات آهي. باڪ ڦٽڻ لاءِ وري به هن کي انهن صوفي شاعرن، مفڪرن ڏي وڃڻو پوندو. هن دور جي انهن عظيم شاعرن وَرُ وَرُ ڪيو بيوسي مان نهاريو ٿئي:

سنڌ جا سونهان 'شاه- سچل'

آري اچين شال، نمائتي جي نجھري
هيءَ مون ڏسي حال، ڪرين غور غريب تي

اسان جو حال به حال هجي، اسين پنهنجو پاڻ سچائون ته بسم الله ئي
بس آهي. سچل انهي سچاڻ ۽ قدر لاءِ چونڊو وڃي ٿو ۽ چونڊو رهندو:

اگر اپنا قدر تم جانو سپاه سالار تم هوگا،
اوڻي اندر اوڻي باهر، هم اظهار تم هوگا.
عجب هتي بات باطن ڪي، به گوش دل ڪي تم سن ڪر،
يقين ڪي آڻو ميدان مين اصل اسرار تم هوگا،
ڪيا ڪيا ڪام سڪندر ني، جو سارا ملڪ لي جاتا،
پڪڙلي ملڪ دل ڪا تم، سڪندر وار تم هوگا.
سچو ڪي ذات معلوم هتي، سچو سچ هتي جو اوڻي هتي،
نهن ڪوئي دوسرا دلبر، اوڻي دلدار تم هوگا.

هن مقالي کي سچل سرمست جي سالياني عرس سال 1992ع
تي پڙهيل مقالن مان، بهترين مقالو قرار ڏنو ويو

مددي ڪتاب

1. آڏواڻي، ڪلياڻ، سچل، جڙ هند ڪاليج، بمبئي 1954ع
2. آڏواڻي، ڪلياڻ: سچل سرمست جو چونڊ ڪلام، ساھتيا اڪيڊمي دهلي 1979ع
3. بلديو متلائي، سچل جون واديون، بلديو متلائي الهاس نگر 1991ع
4. تنوير عباسي: شاهه لطيف جي شاعري، نيو فيلڊس پبليڪشنز حيدرآباد.
5. حامي، عطا محمد: نينهن جا نعرا، سنڌي ادبي بورڊ ڄام شورو 1992.
6. درشوار سيد، ڊاڪٽر: دي پوٽري آف شاهه عبداللطيف، سنڌي ادبي بورڊ
ڄام شورو 1988ع.
7. گویند مالهي: سچل سرمست، مضمون، تماھي، رچنا — ڪلڪتہ جولاءِ۔
سيپٽمبر 1989ع

ماضي جا صوفي - اڄ جا مسيحا

هن ڌرتي جي گولي تي جڏهن کان جاڻ جي پکي پرڙا ٽهلايا آهن ۽ چوڌاري اهو پکي ماضي کي وساري حال جي ٻولي ٻوليندو وڌي ٿو ماڻهن کي نوان گس نوان پنڌ ڏسيندو. تاريخ جي صفحن مان هن پکي جو گذر جو به ٿيو آهي پر، اڄ جو پکي جنهن نموني جي جاڻ ڏئي ٿو اها جاڻ (Electronic Media) جي وسيلي ائين ٿڪي پئي پهچي جهڙي برق.

هن جي ٻولي اها آهي ته جيڪي منجهه جهان آهي اهو اهوئي آهي ته پنهنجين خواهشن ۽ گهرجن جو پورا ٿو ڪريو هر شيءِ ۾ اڪ وڃهي ان کي هٿ ڪريو. پنهنجن خواهشن ۽ گهرجن جي پورائي لاءِ پنهنجو ضمير پنهنجي سوچ وڪڻي ڇڏيو. دنيا جي گولي تي هر شيءِ موجود آهي ان لاءِ ئي سوچيو ۽ پوءِ ٻئي جي حقن تي ڏاڙو هڻو، ڦر ڪيو جنگ جڏل ڪيو ماڻهو ماڻهو کي ڦري ۽ کائي، قومون، قومن کي کائڻ ۽ ڳهن، وڏي مڇي، ننڍي مڇي کي ڳڙڪائي ۽ کائي، ڪا فڪر جي ڳالهه نه آهي. دنيا ۾ هن وقت آدم جو آدم جيئن ائين حرام ڪري جو هر هڪ پنهنجي خواهشن ۽ گهرجن جي پورائي لاءِ ڳڻتي ۾ گرفتار هجي. ڳڻتي به اهڙي جا کيس خوف ۽ هراس ۾ مبتلا ڪري هڻي ڳڻتي هن دور جي پيداوار آهي.

مون ڳڻتي (Anxiety) تي هڪ ڏاڍو سنو مضمون ٽائيم رسالي ۾ 1965ع ۾ پڙهيو هو. جنهن جو ترجمو منهنجي دوست سليم خواجہ ان وقت ڪيو هو. ان ۾ ڇا ڪجهه نه هو. هن دور جي دردناڪ ڳڻتيءَ وهڻي ڪهاڻي جو منڍ هو ۽ پڇاڙي اڃا تائين نه ٿي آهي. اهو مضمون ڪجهه هيئن شروع ٿيو: ”ڀاڻ وهڻي لفت هڪ جهٽڪي سان

بيهي رهي ٿي. لفت جا در نهايت آهستي سان کُلن ٿا. پر ٻاهر نڪرڻ جي در بدران مسافر کي هڪ پت نظر اچي ٿي. هو ست ڏئي آگر سان بٽڻ ڊٻائي ٿو. ڪجهه به نه ٿو ٿئي. آخرڪار هو خطري جي گهٽي وڃائي ٿو. هيٺان (Starter) جو ڪهرو آواز ٻڌڻ ۾ اچي ٿو. ”چاهي؟“ مسافر ٻڌائين ٿو ته هو پنجويهين ماڙ تي لهڻ چاهي ٿو. لائوڊ اسپيڪر مان آواز اچي ٿو ”هن عمارت ۾ پنجويهين ماڙ آهي ٿي ڪانه“ مسافر ورائيس ٿو ”اهو وري ڪيئن؟ مون کي هتي ڪم ڪندي ورهيه ٿي ويا آهن؟“ هو پنهنجو نالو ٻڌائين ٿو. اُتر مليس ٿو: ”مان اهو نالو اڳ ڪڏهن ٻڌو ئي ڪونهي.“ ”گهٻراءِ نه“ مسافر پنهنجو پاڻ کي چوي ٿو: ”هي رڳو ڊيجاربن ٿا“ پر وقت گذرندو ٿو هلي ۽ ڪا تبديلي ڪانه ٿي اچي. ان بي انت گهڙي ۾ مسافر جو ٻاهرين دنيا سان لاڳاپو اهي نيزاريون ۽ ٻن چئن ڪهرن ٺولهن جي ڏي وٺ ٿي آهن. نيٺ اهو به ختم ٿي وڃي ٿو. هيٺ وارو ماڻهو چئيس ٿو ته هو واندو ڪونهي. اُمالڪ مسافر کي ڊپ ويڙهي ٿو وڃي ۽ هو دانهن ٿو ڪري: ”ترس ميان! مون سان ڳالهائيندو ره“ پر لائوڊ اسپيڪر خاموش ٿي وڃي ٿو. ڪلاڪ ڏينهن يا صديون گذري وڃن ٿيون. مسافر پنهنجي رُڪائين ڊي ۾ ڊپ وچان ڪروڊٽر ٿي ويهي رهي ٿو ۽ هن جون نظريون چمڪندڙ ڌاتوءَ جي اُن اوزار (Grille) ۾ ڪتل ٿيون رهن جنهن مان ڪڏهن اهو آواز آيو هو. ”ان اوزار جي پوڄا ڪرڻ گهرجي. شايد اهو آواز وري ٻڌڻ ۾ اچي.“

ليڪڪ اها ڪهاڻي ٻڌائي چئي ٿو ته هيءَ جرمنيءَ جي اشاريت پسند اديب فرانز ڪافڪا جي ڪا آکاڻي ناهي نه وري هن جي ڪنهن همعصر نقال جي آکاڻي آهي. هيءُ هڪ خواب آهي، جيڪو تازو نيويارڪ جي هڪ ڪامياب شهر لڏو. فرائيڊ جو پوئلڳ يا ڪو ٻيو نفسي چيد جو ماهر ان جو مطلب ڇا به ڪڍي. اهو خواب هڪ اهڙي دور لاءِ هڪ مڪمل تمثيل طور ڪم اچي سگهي ٿو. جنهن کي عام طور ”ڳهٽي جو دور“ چيو وڃي ٿو. هيءُ انهن چپ جيڏهن شهري منارن بابت ٻڌائي ٿو. جن ۾ حياتي ته خانن جهڙن اونداهين ۽ سوڙهين ڪونين اندر گهاري وڃي ٿي. هيءُ خواب هن صدي جي انهن ڏينهنون

ڏينھن وڌيڪ پيچيده ٿيندڙ ڪلن بابت ٻڌائي ٿو جن تي ڪوھڪڙو ماڻھو ضابطو رکي نه ٿو سگھي. هيءُ خواب نه رڳو چٽاڀيٽي سان ڀريل ڪاروباري حياتيءَ بلڪ هڪ سدائين ڦرندڙ گھرنڌڙ سماج جي تڪڙن لاهن چاڙھن بابت ٻڌائي ٿو. هيءُ خواب ان خطري ڏانهن اشارو ٿو ڪري ته انسان پنھنجي انفراديت وڃائي نه ويھي. هيءُ خواب پنھنجن ھم جنسن، دنيا ۽ ھن دنيا کان پوءِ پيو جيڪي ڪجهه ھجي، تنھن سالن لھه وچڙ ۾ اچڻ لاءِ انسان جي جنون جي حد تائين پھتل گھرج ڏانهن اشارو ٿو ڪري سڀ کان مٿي، هيءُ خواب ان خدا بابت ٻڌائي ٿو جيڪو خاموش ٿي ويو آھي.“

مان ڳڻتي جو اھو خوفناڪ روپ پڙھي، في الحال ته ان خدا وانگر چپ ٿي ويو ھوس، جيڪو خاموش ٿي ويو آھي. مان ڳڻتي ۽ خوف ۾ مبتلا ٿي، علم دين جي ماھرن ڏي پڳو ھوس. خدا کي ڳولڻ لڳو ھومر. ھر ھنڌ ھر جاءِ مسجدن ۾، خانقاهن ۾، آواز ٻڌڻ لاءِ وڏن منارن تي چڙھي ويو ھوس، ته خدا جي ويجهو ٿيان ته من آواز ٻڌان. ات وڌيڪ پوءِ ٿيم ۽ ڳڻتي ٿيم ته ان منارن تان ھيٺ ڪري نه پوان. نيٺ ھڪ ڏينھن رلندي رلندي وات ويندڙ فقيرن جي ٽولي ڏنم ڏاڍو منو پئي ڳاٽئون:

من ۾ الا سو تن ۾ الا،
محبوب ڳولي ڏس من ۾ الا.

مون کانئن پڇيو ”يارا ڪير آھيو“ چيائون ”سائين فقير آھيون“. عربي ۾ فقير جي معنيٰ آھي گداگري پيٺو. مون ڪجهه آچيومان ته چيائون:

گولا جي گراھ جا، جوناسي جوڳي،
ڦٽل اوڻوڳي، جنين شڪر سانديا.

زور ڪيومان ته چيائون:

جي فڪر ڪئون فارغ ٿيا، ٿيا دنيا کان دور
ھوندا سي حضور آءُ ته ڳرھيون.

ڳالھين ۾ پياسين ته منھنجا سڀ اھنج لھي ويا، ڪاڏي ويا ڍپ
ڊاءُ، ڪاڏي ويو خوف ھراس، ڪاڏي وئي ڳڻتيءَ جي ڏاٽڻ.

چيائون ”سائين! ڪهڙي ڳڻتي ۾ هيا.“ چيو مان ته ”هن دنيا پيئڻ ڏنو آهي، خدا کي توڳوليان ڪو اهو ترياق ڏسيو.“ اتي چيائون ته ”سائين ڪجهه صوفي فقيرن جون ڏنل سوکڙيون اسان وٽ آهن، اسان وٽان کنيو وڃو. شايد توهان جي دل جو درمان بڻجي. ڳڻتي فڪر کان آجا ٿيو.“

کڻي جو سوکڙيون سوجهيان، ته مارا هيءَ ته فقير ڪينهن، پر وڏا امير ۽ ”سڀ ڪي“ وارا مٿيادار ماڻهو آهن. سوکڙيون اڄ به سنڀاليل اٿم:

ڏني ڏکوبا، اڻ ڏني راضي ٿئا،
صوفي سي ٿيا، جنءَ ڪين ڪيائون پاڻ سين.
(شاهه)

پوءِ چيائون:

مونا جن محراب، جسو جامع تن جو
قبلي نماءُ قلب ڪري، تن کي ڪيائون طواف،
تحقيق جي تڪبير چئي، جسمان ڏنئون جواب،
تن ڪهڙو ڏوه حساب، جن هيٺڙي هادي حل ٿيو.
(شاهه)

چيائون سائين هاڻ اڃا به اڳيرو ۽ توهان جي ڳولا جو جواب آهي.

حڪم هلي توجهن سان، سو ڪر پيدا پاڻ،
صورت سا سڃاڻ، منهن ڪري مورت کي.

مون ورتي فقرا لڏي جي پٺ، اچي لطيف پيڙو ڪيائون، اُتان
ڪنيائون اچي سچل وٽ مٽيائون. ڳڻتيون فڪر ته لٿا پر ڳولا جو عمل
جاري آهي. ڏس پنڌ اهو ئي مليو

”تون“ هي سان ”تون“ لپين ”مان“ لپان ”تو“ سان،
”تون“، ”هي“، ”آءُ“ سڀهن ”لا“ ۾ موجودات ٿي.
(سچل)

پاڻ سڃاڻڻ لاءِ اها ڳالهه ملير ۾ الائجي چوپيءَ نه ٿيم:

جي توڃاتو ”ڀاڻ“ ته ”آءُ“ ٻيو ڪو آهيان،
ڪنڌءُ غرق گمان، ڳههيا انهي ڳالهه ۾
(سجھل)

صوفي فڪر کي هر ڳڻتيءَ جو علاج ڀانئين، مون نه رڳو شاهه،
سجھل، سامي پڙهيو، ٻڌو پر وڃي منبع لڌا. هونئن به جڏهن حقيقت
عشق موت يا ڳڻتي وانگر عالمگير هوندي آهي ته ان جو پورو پورو
اندازو لڳائڻ يا ان جي درجي بندي ڪرڻ تمام ڏکيو ٿيو پوي ماڻهو
جيڪڏهن ڳڻتي نه ڪري ها ته هو انسان نه هجي. ڇا ماڻهو اڃا اڳي کان
به وڌيڪ فڪر مند آهي؟ ڇا هن جون ڳڻتيون ۽ انديشا حضرت ايوب
کان نرالي نوعيت جا آهن؟ يا ڇا هن دور جو انسان بگڙيل تاريخي نقطه
نظر جو شڪار آهي، جو هو سدائين حال کي ماضيءَ کان وڌيڪ وڏو ۽
برتر سمجهندو آهي؟

جيتوڻيڪ فڪر انهي ڳالهه تي متفق آهن ته، هن دور ۾ ڳڻتي في
الحقيقت ڪميت توڙي ڪيفيت ۾ مختلف ضرور آهي پر بنيادي
طرح سان، انسان بنيادي خصلتن ۽ جبلتن ۾ اڃا به ساڳيو آهي. ان لاءِ
ضروري هو ته ماضي جي ماڻهن ۽ انهي دور جي انهن مسيحيان کي به
ڳولي لهجي، جن انسانن جو علاج ڪيو ۽ کين غم ۽ فڪر کان آڇو
ڪيو.

شروعات حضرت آدم کان ٿئي ٿي. ڪئين نبي، پيغمبر، ولي ۽
مفڪر آيا. هر هڪ پنهنجي دور جو مسيحا هو. صوفي فڪر تڏهن
جنم ورتو جڏهن انسان کي ڳڻتي فڪر کان آڇور ڪڍڻ وارن جو مواد ته
ڪنو ٿي ويو هو. پر هر دور جي تقاضا پنهنجي هئي. دنيا جي گولي تي
آدم وڌندو پئي ويو فڪر ۽ نظريا ڦريا گهريا پي. ماڻهو بنهه منجهي پيو.
مذهب ملڪ ۾ ماڻهو منجهايا وانگر. ضروري هو ته مذهب سان گڏ
انسانن لاءِ هڪ اهڙو فڪر ايجاد ڪجي، جيڪو نه رڳو کين مادي
ڳڻتيءَ کان آڇو ڪري پر روحاني خوشي ڏي، من جي تسڪين ڏي،
امن ۽ آشتي ڏانهن کڻي وڃي. صوفي فڪر تي جن به ڪم ڪيو انهن
جو مقصد انسانن کي هڪ عالمي فڪر ۽ نظريي کان آگاهه ڪرڻ هو.

جنهن ۾ محبت، عشق، سچائي، سونهن ۽ سوڀيا، امن ۽ آشتي جو پرچار هو.

انهي فڪر جا جيڪي اڳواڻ هئا اهي اڄ جا مسيحا آهن. انهن جي لسٽ وڏي آهي پر ڪجهه هن طرح آهن. ابراهيم ادهم، بايزيد بسطامي، بلاول، بلهي شاهه، حسين بن منصور حلاج، مولانا جلال الدين رومي، سرمد، شاهه عنايت، شبلي، بو علي قلندر شمس تبريزي، شهباز قلندر، فريدالدين عطار، شيخ جنيد، شيخ هيڪل، صنعان، عبدالحق، عبدالخالق، عبدالله هروي، قاسم، ڪپاهي، ڪرمل، موسيٰ مهدي شاهه، نجم الدين اڪبر وغيره. خاص طرح هڪ مفڪر، محي الدين عربي جنهن کي شيخ اڪبر چيو ويو. ان جو احوال ضرور اسان جي رهبري ڪندو.

ابن عربي جي خاص طريقت جيڪا طريقت خاتمي، طريقت عربي ۽ زياده تر طريقت اڪبريه جي نالي سان مشهور ٿي. هو اهل تصوف ۾ زياده تر شيخ اڪبر جي نالي سان مشهور آهن. خاص طريقت رکڻ جو مقصد اهو آهي ته هنن پنهنجي طريقت، ڪنهن مرشد يا شيخ کان نه اخذ ڪئي، پر اندلس جي قيام دوران يا ملڪ جي مختلف شهرن جي سير سياحت دوران، روحاني عرفاني ۽ معنوي راهن تي هلندي، هو مردن ۽ عورتن سان مليو ۽ انهن مان گهڻن بزرگن جي خدمت ۾ فائز ٿيو، خدا رسیده هستين جي برڪات کان بهر مند ٿيو.

مسيحائين ۾ ٻيو اهم نالو مولانا جلال الدين جو اچي ٿو. مولانا (604 کان 671هه) خود ابن عربي وانگر عالم اسلام جو هڪ دانا ترين ۽ معروف ترين عارف، نادر روزگار ۽ دنياڻي علوم ۾ چوڻي جي بزرگن ۽ نسل انساني جو وڏي اهميت وارو شخص هئو.

چيو اهو وڃي ٿو ته ابن عربي 620هه کان پنهنجي وفات 638هه تائين دمشق ۾ ئي هو. مولانا جو حلب جو سفر سن 630هه ۾ ٿيو ۽ هو انهي شهر ۾ ٿورو عرصو ترسڻ کان پوءِ دمشق ۾ پهتو. اها ڳالهه حقيقت جي ويجهو آهي ته مولانا جهڙي مردان خدا آگاهه جي متجسس ۽ متلاشي انسان کان اها ڳالهه بعد از قياس لڳي ٿي ته هو ايترو عرصو دمشق ۾ هجڻ ۽ هڙي شهر آفاق شخصيت يعني محي الدين اڪبر سان نه مليا هجن. سمجهجي

ائين ٿو ته مولانا جلال الدين، ابن عربي جي شاگرد صبدالدين قونوي جي معرفت ضرور ملا! ڪئي هوندي محسن جهانگير جي تاليف ڪيل ڪتاب ۾ مولانا جي تعريف ۾ هڪ شعر ملي ٿو: ”جيڪڏهن اسان جي اندر الوهيت جي ڪا شڪل هجي ها ته هو ته هجي ئي ها. ان ۾ نه مان ڪو ڪنڀار ڪان ڪم وٺان ٿو ۽ نه متردد آهيان.“

چيو اهو به وڃي ٿو ته شمس تبريزي به ابن عربي سان ملاقات ڪئي ۽ ابن عربي جو مٿس اثر ٿيو. اها به ڳالهه نوت ڪرڻ جي آهي ته مولانا جلال الدين رومي پنهنجي ديوان شمس تبريزي جيڪو فارسي ۾ سندس وڏو ديوان آهي، تنهن ۾ ٻن ٻين صوفي ۽ مفڪرن جو ذڪر ڪندي چئي ٿو:

ماز پئي سنائي و عطار آمديم.

اسان سنائي ۽ عطار واري ساڳي وات ورتي آهي. چيو اهو ئي ويو آهي ته شاهه سائين سان مولانا روم جو ڪلام گڏ هوندو هو. هيءُ مسيحاتي جو سلسلو وڏو آهي. سنڌ ۾ اسان جو شاهه ۽ سچل انهي سلسلي جي ڪڙي آهن ۽ ماڻهن جي دڪن ۽ دردن جا درمان بڻيا آهن ۽ کين ڳڻتي ۽ فڪر کان آجو ڪيو آهي. لطيف انهي پنڌ جي پانڊيٽرن ۽ فڪر بخشيندڙ لاءِ چئي ٿو:

واجب ويراڳين جا، مون وٽ وڏو مال،
مقالن مهنت ٿا، ڪونهي وٽن قال،
حاصل جنين حال آئون نه جيئندي ان ري

سچل سائين ته ڪُني جا ڍڪڻ لاهي بنهه ٻاق ٻاهر ڪڍي وڃي، مورڱو انهي مٿس جو پاسو ورتو، جنهن چمڙي لهرائي ڇڏي ۽ تاريخ جو وڏو شهيد ليکيو ويو. اهو هو ابن منصور حلاج. ابن منصورءَ الحلاج جو فڪر، جيڪو سچل سائين تي عيان ٿيو ان لاءِ حبيب الله صديقي لکي ٿو ته:

Mansur is symbol of selfless sacrifice in the path of love. This symbol is widely employed in sufistic poetry down to the times of Sachal Sarmast. The hallajian tradition of a desire and of submission to suffering in the

quest of communion with the absolute truth (حق) and expressing such an experience without reservations, has found a special appeal in Sindh, may be on account of its identification with the character, of heroins in Sindhi folklore who took to the path of self annihilation (فنا) in order to unite with their beloved- hence also the symbol (علامت) Ibn-e-Mansure Hallaj in Sindhi sufistic poetry of a true lover and its impact on all of us sitting here.

منصور "انالحق" جو نعرو هنيو ۽ سچل چئي ڏنو:

پنهنجي ذات لڪائي ڪيئن ٻي ذات سڏايان.
اعليٰ اعظم شان جي نوبت نيهن وڃايان.
منصوري جي موج ۾ تو انالحق الايان.

هڪ هنڌ سچل چئي ٿو:

از مي منصور بنوشيده ام
خلعتي از عشق پيوشيده ام
از جسد و روح که بگشته ام
ازمن و ماني همه تن رسته ام

سچل منصور جو عاشق هو ۽ منصوري فڪر کي عام ڪيو اٿس:

مڙس ٿي منصور چؤ نه ته ڪيم چؤ منصور آن
منصور جي منزل اتي ڏاڍا تماچا تهمتان.

اڳتي چوي ٿو:

وس نه هو حلاج جو ڪوئي محبتي مخمور هو
سر نه جي سوريءَ ڏنائين قرب ۾ ڪو قصور هو.

هيءَ ته هيا ڪي ماضي جا صوفي مفڪر. جن اسان جي اڄ جي ڪروڙن ماڻهن جي دلين تي حڪومت ڪندڙ شاه ۽ سچل کي دڳ ڏسيو ۽ انهن جي رهبري ۾ سنڌ جي ماڻهن لاءِ هڪ الڳ حياتي گهارڻ. جيئن ۽ مرڻ جا قدر طئي ڪيا. ان کان الڳ دنيا ۾ پهريون پيرو لطيف

سائين، شايد ان ڪري موسيقي ۽ راڳن جي وسيلي هيءُ پيغام عام ڪيو ته گوندر غم سڀ گم ٿي ويا. سچل به ان جي پوئواري ڪئي. هنن شايد ان ڪري لوڪ ڪردار ڪنيا، جيڪي ماڻهن جي دلين ۾ اڳ ٿي بيٺل هئا، انهن کان اهو ڪي چوايو جيڪو ڪو مذهبي مبلغ به نه ڪري سگهي. مارئي جو وطن سان عشق، سستي جو وو ڪرڻ ۽ ووڙڻ وارو جذبو سهڻي جو دهشت دم دريا واري ڪيفيت ۾ اچلون ڏيڻ، مومل جو مجاز پيچل جا آلاپ، موڪيءَ جا مت پرڻ، وري راءِ ڏياچ جو سر ڏيڻ، مورڙي جي ڏاهپ، راڻي جي غيرت، چنيسر جو مان ۽ پيرن، اهي سڀ انساني وصفون هيون يعني (Virtue) ۽ انساني قدر (Values) هيا جن جو لطيف ۽ سچل پرچار ڪري ماڻهن جا ويڄ طبيب بڻيا ۽ مسيحاڻي ڪئي. لطيف ۽ سچل کي من جي مونجهه لاهڻ لاءِ سڀ ڪو هيٺئين سان هندياڻي ته شايد سڀ غم وهم لهي وڃن. پر سچل هڪ ڳالهه ضرور ڪري ٿو ۽ ڪي اصول قائم ڪري ٿو.

ماڻ ڪريان ته مشرڪ ٿيان ڪچان تان ڪافر،
انهيءَ وائي ور ڪو سمجهي سچي ڏنو چوي

ڳالهه آهي ئي هن ڌرتي جي گولي تي وائي جو ور سمجهڻ جي.
شال اسين اهو وائي جو ور سمجهون ته سڀ سڻائي ٿي پوندي
سچل سرمست جي عرس 1993ع واري موقعي تي پڙهيل

ببليوگرافي

1. محسن جهانگيري (مترجم: احمد جاويد سهيل): محي الدين ابن عربي، حيات و آثار، ادارہ ثقافت اسلاميه، لاهور 1989ع.
2. عثمان علي انصاري: رسالو سچل سرمست، سنڌي ادبي بورڊ، حيدرآباد 1959ع.
3. حبيب الله صديقي: مضمون ”منصور حلاج“، سرمست - 11، سچل يادگار ڪميٽي خيرپور 1991ع.
4. سليم احمد (مترجم): ڳڻتي: امريڪي رسالي ٽائيمز تان ورتل ماهوار - روح رهاڻ - حيدرآباد جنوري 1965ع.
5. بلوچ نبي بخش خان ڊاڪٽر: توسيعي ليڪچر (تقرير) سلسلي وار سرمست - 12 سچل سرمست يادگار ڪميٽي خيرپور - 1992ع.

يار سچوء رنگ لايو

آغا سليم سان صرف سڃاڻپ ئي نه پر اهڙو ساٿ رهيو آهي، جيڪو هم خياليءَ کان اڳتي وڌي محبت ۽ خلوص جي تاجي پيٽي سان اُٿيو ويو آهي. اڄ جيڪڏهن آغا سليم جي ڪابه تحرير سامهون ايندي آهي ته مان پاڻ کي ان تحرير کان الڳ نه سمجهندو آهيان. آغا سليم بنيادي طور افسانه نگار آهي. هن پوءِ ناول به لکيا. سندس تحرير ۾ هميشه هڪ رومانيت وارو انداز هوندو آهي. سندس ٻولي هميشه مٺي ۽ جذباتي هوندي آهي. سندس نثري زبان هڪ شاعر واري زبان محسوس ٿيندي هئي. مان هميشه ڪانئس پڇندو هيس ته ”يار تون شاعري ڇو نٿو ڪرين؟“ هو پنهنجي روايتي ۽ پراسرار مسڪراحت سان ورائيندو هو ”يار! مان ۽ شاعري هي هن ڪائنات جون ڪهاڻيون آهن، انهن ۾ رومانس آهي، شاعراڻو تخيل به آهي، پر شاعريءَ واريون بندشون مان نٿو ڄاڻان.“

ڪجهه وقت گذريو جو خبر پيئي ته هو شاهه لطيف جي بيتن جو ترجمو ڪري رهيو آهي. هڪ ڏينهن منهنجو دوست حميد آخوند مون وٽ آيو ۽ چيائين ته ”اسان شاهه لطيف جي هڪ سُر جو اردو ترجمو شايع ڪيو آهي ۽ اهو منظوم ترجمو آغا سليم ڪيو آهي. ان جي مهورت واري گڏجاڻي رٿي رهيا آهيون. آغا سليم ۽ منهنجو خيال آهي ته تون انهيءَ گڏجاڻيءَ ۾ خاص تقرير (Keynote Speech) ڪر ۽ ان سان گڏوگڏ ڪتاب ۽ مترجم کي متعارف ڪراءِ.“ مان چپ رهيس مگر جڏهن آغا سان گفتگو ٿي تڏهن مون کي ڏي مليو ۽ چيم مان ضرور ڳالهائيندس. انهيءَ گڏجاڻيءَ ۾ جڏهن مان ڳالهائي چڪس ته

حميد آخوند، آغا سليم ۽ ٻڌندڙن ڏاڍو ساراهيو. مون کي اڄ به اهي شعر ياد آهن ۽ آغا جون ڳالهيون به.

شاهه سائين جو هي بيت ڏسو جيڪو ”سُر مومل راڻو“ جو آهي:

جهڙا گل گلاب، جا تهڙا مٿن ويس،
چوٽيا تيل چنبيليا، ها ها هو هميش،
پسڪو سڪ سيد چئي، نيھن اچن ٿا نيش،
لالڻ جي لبيس، آڻڻ ڪونه اُجهي.

۽ ان جو خوبصورت ترجمو ڏسو

جيءَ پھول گلاب ڪے ايا انکا بهيس،
جوڙے خوشبو ميل رچے، مہکے مہکے کيس،
دکھ ڪے سندر بهيس، حيرت ميل سارے هوئے۔

انهيءَ سُر جو هڪ ٻيو بيت به ياد آهي:

جنهن تڙ ٽوڙيون ڏون، چوٽا چندن چڪ ڪيو
اچن پنٿر پنيولٽا، پاڻيءَ تنهين پون،
رانول رتو روڻ، ڪو وه لڳو واسئين.

ترجمو

دھوتی ھیں جس گھاٽ پر چندن مہکی زلفیں،
بھنورے سمجھے پھول ھیں تال ميل آن پڙے،
دکھ ڪر راول روئیں، مہڪے سے ڀريت بھنورے کي۔

هي ته هيا ڪجهه لطيف سائينءَ جا بيت، جي آغا سليم ڏاڍي خوبصورت انداز ۾ ترجمو ڪيا هئا. رهيون آغا سليم جون ڳالهيون سو اهي به ٻڌائي ٿو ڇڏيان.

مون آغا کي چيو هو ته هي منظوم ترجمو تو موسيقيءَ جي ماترائن کي سامهون رکي، انهن کي هنديءَ جي آميزش سان سنواريو آهي. آغا انهيءَ جي جواب ۾ پنهنجي پراعتماد لهجي ۾، جيڪو ڪجهه چيو هو سو مان اڄ تائين وساري نه سگهيو آهيان. ڇو جو اڄ سجھل سائينءَ جو

هي منظوم ترجمو انهيءَ خيال جي تاجي پيٽي کي وڌيڪ مضبوط ڪري ٿو.

هن چيو هو ته: ”جيئن شاهه سائينءَ جو ڪلام سماجي روايتن جو حامل آهي ۽ انهيءَ واسطي ئي شاهه سائينءَ ان کي سُرَن ۾ آندو آهي ۽ مون به انهن سُرَن ۽ راڳن کي سامهون رکندي ئي ترجمو ڪيو آهي. يار حميد! توکي ته خبر آهي ته جڏهن مسلمان صوفي هندستان ۾ آيا ته، انهن هنديءَ ۾ ئي ڳايو ۽ جيڪو به ڪلام چيائون سو هتان جي عام ماڻهن جي زبان ۾ ئي چيائون. تون بابا فريد گنج شڪر، بو علي قلندر امير خسرو عبدالرحمان خان خانان ۽ ملڪ محمد جائسيءَ جي ڪلام کي ڏس.“

پوءِ هن بابا فريد گنج شڪر، بو علي قلندر ۽ امير خسروءَ جا شعر ٻڌايا:

ڪاگا سڀ تن کائيو ڇن ڇن کائيو ماس،
دو نينان مت کائيو جنهين پيا ملن ڪي آس.
(بابا فريد گنج شڪر)

سجن سکيري جائين گي، نين مرينگي روءِ،
بدنا ايسي رين ڪرو پور ڪڍي نا هوءِ.
(بو علي قلندر)

۽ پوءِ پنهنجي ڳالهه کي وڌائيندي چيو هئائين ته: ”حميد! مون انهن روايتن کي سامهون رکندي ان ئي انداز سان ترجمي جي شروعات ڪئي آهي. ائين به مون شاهه جي (Feminine Tone) جي روايت کي برقرار رکيو آهي. ڇو جو ان ۾ مڪمل سپردگي (Complete Devotion) آهي ۽ اها هنديءَ ۾ ئي ادا ٿي سگهي ٿي. هونءَ به چنڊوديا ۾ عربي ۽ فارسيءَ جا ايترا لفظ نٿا سمائجي سگهن ۽ ڀڄي ٿي پون ٿا.“
مون جڏهن به آغا سليم جي ٻين سُرَن جا ترجما ڏنا يا وري سندس پنهنجا شعر ٻڌا ته، هو مون کي ساڳيو ئي (Sublimity) وارو ۽ موسيقيءَ جي ماترائن وارو آغا نظر آيو. اڄ به جڏهن هو ڪو شعر

ٻڌائيندو آهي ته سندس آڱريون به ماترائن جي حساب سان هلڻ لڳنديون آهن. اڄ ڪلهه ته هو اليڪٽرڪ جي باجِي تي به جمونگاري شعرن کي سُرن ۾ آڻيندو آهي.

هونءَ منهنجي نظر ۾ آغا سليم نفيس جذبن جو مالڪ آهي، ۽ اهو ان حُسن ۾ يقين رکندو آهي، جيڪو اسان جي اندر ۾ آهي. انهيءَ ڪري هو نه رڳو شاهه لطيف جي جمالياتي حس ۾ سچل سائين، جيڪو شاهه سائينءَ جو هم سفر آهي، جي اندروني ڪيفيت کان به آگاهه آهي ۽ شايد اهو ئي سبب آهي جو ان شاهه لطيف جي ڪافي سُرن کي اردوءَ ۾ ترجمو ڪرڻ بعد، سچل سائينءَ جي ڪلام جو اردو ترجمو ڪيو آهي. هونءَ سچل اردوءَ جي اولين شاعرن مان به آهي.

شاهه سائينءَ جي ڪلام جي ترجمن کي ڏسجي ٿو ته انگريزيءَ ۾ ڪجهه نالا نظر اچن ٿا. ايڇ-ٽي سورلي، ليلارام وتڻ مل، ايلسا قاضي، علامه آءِ. آءِ. قاضي، ڊاڪٽر اينڊ ميري شمل، آغا محمد يعقوب، ڊاڪٽر در شهوار سيد، جي. الانا، امينه خميساڻي ۽ ٻيا. اردوءَ ۾ ترجمو ڪرڻ وارن مان ڪجهه جا نالا هي آهن: الياس عشقي، شمشير الحيدري، منظور نقوي، آفاق صديقي، ابن انشا، جميل الدين عالي وغيره. انهن ترجمن کي توهان (Sporadic) ترجما چئي سگهو ٿا، ڇو جو انهن هڪ سُري يا منتخب ڪلام جو ترجمو ڪيو. مگر شيخ اياز شاهه عبداللطيف جي مڪمل ڪلام کي ترجمو ڪيو.

سچل سائينءَ جي ڪلام جي ترجمن ۾ به چند نالا اچن ٿا: چينمل پرسرام ساڌو واسواڻي، تيرت داس هوت چند، ڊاڪٽر ڪرسٽوفر شيڪل ۽ ڊاڪٽر اينڊ ميري شمل سچل سائينءَ جي سنڌي سرائڪي، اردو ۽ فارسي ڪلام جو انگريزيءَ ۾ ترجمو ڪيو آهي. انهن ۾ تيرت داس هوت چند جو نالو نمايان آهي، جنهن سچل جي فارسي مثنوين جو انگريزيءَ ۾ ترجمو ڪيو آهي. سنڌي ۽ سرائڪي ڪلام جو منظوم اردو ترجمو ڪرڻ وارن ۾ رشيد احمد لاشاري شفق تنوير مرزا، آفاق صديقي ۽ محسن پوپاليءَ جا نالا اهم آهن. فارسي ڪلام جو منظوم سنڌي ترجمو ڪرڻ وارن ۾ هادي بخش مغل ۽ عطا

محمد حامي نمايان آهن. علي اڪبر درازي ۽ صديق طاهر سچل سائينءَ جي ڪلام کي سنڌي ۽ اردو نثر ۾ ترجمو ڪيو آهي. اڄ آغا سليم جون نالوانهن (Sporadic) ترجمو ڪرڻ وارن ۾ نمايان آهي. جن لطيف ۽ سچل جو دل جي خلوص سان ترجمو ڪيو آهي. آغا سليم جي ڪيفيت هن دفعي ڪجهه مختلف به آهي، چوڄو هو سنڌي شاعريءَ ۾ جلالِي ۽ جمالي روپن کي محسوس ڪندي شاهه لطيف کي جمالي روايت ۽ سچل سرمست کي جلالِي روايت جو شاعر سمجهي ٿو. پاڻ تعارف ۾ لکي ٿو:

”شاهه صاحب جي ساري شاعريءَ ۾ منصور جو ذڪر صرف ٻن بيتن ۾ ملي ٿو. جڏهن ته سچل سائينءَ جي سڃاڻپ ئي منصور ۽ منصورِي موج آهي. شاهه سائينءَ جي ڪلام ۾ ”مان“ جي حوالي سان وجود مطلق ۽ حسن ازل جو اظهار نٿو ملي. شاهه صاحب کي جڏهن پنهنجي ذات جو عرفان ٿئي ٿو تڏهن هو ان جو اظهار ”مان“ جي بجاءِ ”اسان“ جي صيغِي ۾ يا وري لوڪ داستانن جي ڪردارن جي حوالي سان ڪري ٿو. جڏهن ته سچل سرمست پنهنجي سرمستيءَ ۾ ساري ڪائنات کي لتاڙي انهيءَ مقام تي قدم رکي ٿو جتي منصور به نه پهچي سگهيو هو. هو وجود مطلق ۾ فنا ٿي چوي ٿو:

نامين نوري نامين ناري، مين هون رب جبار.

آغا سليم جو هي منتخب ڪلام سچل جي سرشاري ۽ سرمستيءَ جو مڪمل بيان آهي.

جسم و جان ڪے بھيس میں دلدار ہے پيارے،

جو ہے چھپ کر آيا،

رنگ میں بے رنگ نے سو رنگ دکھائے،

سچو رنگ رچايا۔

سچ پچ انهيءَ پوري ڪلام ۾ سچل سائينءَ پنهنجو رنگ رچايو آهي ۽ آغا ان کي ان ئي طرح پکيڙيو آهي. آغا سليم اردو شاعريءَ جي روايتي انداز کي به قائم رکيو آهي:

سنڌ جا سونھان 'شاھ۔ سچل'

خاص خداوند ھے پاڪ خداوند ھے،
گاھ وہ شرف بوعلی گاھ اچيند ھے،
گاھ وہ آزادگی، گاھ پراگندگی،
گاھ وہ گرياں تپاں، گاھ وہ لب خند ھے۔

آغا سليم جو پنھنجو انداز وري هن طرح نمايان آھي:

يار جھوم ڪے آيا چھم چھم پائل باج رھي،
کيا کيا غمزے يار سخن ڪے، کيا کيا نرت دکھايا۔

سندس ترجمي جي هن خوبیءَ کي به ڏسو:

عشق کي راهون ميں اجيارا،
جس سے پھوٽے درد کا دھارا،
عاشق روئیں اور کراہیں،
پل بل ٺھنڏي سانيس آھیں،
عشق ھے آھ و زاري پيارے۔

سچل جي عشق جي تپش کي محسوس ڪندي آغا، ترجمي
منجھ انھيءَ ڪيفيت کي برقرار رکيو آھي. سچل جي سرمستي هجي
يا نيازمندي، آغا سليم انھيءَ ڪيفيت کي جيئن جو تيئن منتقل
ڪيو آھي سچل سائين چيو:

ميري آھيان، مندي آھيان، بيشڪ بندي آھيان.
عيب نہ کولتا ڍڪين منھنجا ڍولتا.
آغا ان ڪيفيت کي هنن ٻولن ۾ آندو:

اے محبوب ميں ميلی اور عیدار ہوں،
لیکن پھر بھی تیری باندی ہوں،
تو مجھے ڏھانپ لے، اور میرے عیب نہ کھول،
جیسے تیسے مری لاج رکھ لے۔

هن منتخب ڪلام رستي سچل جي فڪر کي عام ڪيو ويو آهي. سچل جيڪو ”سچ“ ۽ ”حق“ جي علامت آهي ۽ جنهن تصوف جي روايت کي شاعريءَ ۾ تصوف جي لاءِ سرفروشيءَ جو علم بلند ڪرڻ واري منصور حلاج کان پوءِ، انهيءَ روايت کي زنده رکيو. منهنجي نظر ۾ سچل اڃا اسرار آهي. اسرار تان پردو ته پاڻ کنيو اٿائين، ۽ اسين ڪوشش ڪري رهيا آهيون ته انهيءَ فهم کي سمجهون، جنهن سان ”پرين يا پريتم“ ملي. انهيءَ ڪري سچل سائينءَ تي هاڻي لطيف سائين کان پوءِ ڪافي ڪجهه لکيو پيو وڃي، تحقيقي ادارو به قائم ٿيو آهي جنهن ۾ تحقيق جواڻ ڪت سلسلو هلي پيو آهي، جيڪو سچل سائينءَ جي لاءِ خراج عقيدت جو هڪ انداز آهي.

شاه عبداللطيف يونيورسٽيءَ انهيءَ سلسلي ۾ هڪ قدم اڳتي کنيو آهي ۽ ”سچل چيئر“ قائم ڪئي آهي. انهيءَ چيئر سچل جي فڪر جي سربلنديءَ لاءِ گهڻي محنت ڪئي آهي. سچل جو سنڌي، سرائڪي ۽ اردو ڪلام قلمي ۽ ڇپيل نسخن کي سامهون رکي معياري متن قائم ڪيو پيو وڃي. فارسي ڪلام کي ڊاڪٽر ابراهيم خليل نقوي مختلف قلمي ۽ ڇپيل نسخن کي سامهون رکي ترتيب ڏئي رهيو آهي، جيڪو ڇپجڻ لاءِ تيار آهي. سچل جي متعلق ڇپيل ۽ قلمي مواد کي هن چيئر ۾ محفوظ ڪيو پيو وڃي. هر سال سچل سرمست تي شايع ٿيندڙ ڪتابن، مضمونن ۽ مقالن جي بيبليوگرافي تيار ٿيندي آهي. هيءَ خدمت سچل جو هڪ فداڻي، محمد علي حداد سن 1982ع کان لڳاتار ادا ڪري رهيو آهي. انهيءَ کان سواءِ اسڪالرن جي گيلري ۽ موسيقارن جي گيلري، سچل چيئر ۾ قائم ڪئي وئي آهي، جنهن ۾ سچل جي اسڪالرن ۽ موسيقارن جون تصويرون سينگارون ويون آهن.

وحدت الوجود، تصوف، سچل جي دور ۾ سنڌ جي تاريخ ۽ هر اهڙي موضوع تي، جيڪو سچل سان تعلق رکندڙ آهي، ان متعلق هڪ بيش ٻها ڪتب خانو به سچل چيئر ۾ قائم ڪيو ويو آهي.

سچل سرمست جي ڪلام کي قديم ۽ جديد فنڪارن جي آواز ۾ ڳايل آڊيو ويڊيو ڪيسٽن تي محفوظ ڪيو ويو آهي. سچل سرمست تي ڪيل تقريرون، سيمينار ليڪچر ۽ موسيقيءَ جي محفلن جون به آڊيو ويڊيو ڪيسٽون محفوظ ڪيون ويون آهن.

اسان جي اها ڪوشش آهي ته سچل سائين تي ڪنهن به موضوع تي تحقيق ڪندڙ کي سمورو مواد هن ”سچل چيئر“ جي ڇت هيٺان ئي ميسر ڪري ڏيون، ۽ ان کي هن سچل چيئر جي عمارت کان ٻاهر ڪنهن به ٻئي طرف وڃڻ جي ضرورت ئي محسوس نه ٿئي.

سچل سائينءَ سان محبت ۽ عقيدت جي اظهار طور سچل چيئر طرفان هي منتخب ڪلام جو ترجمو شايع ڪيو پيو وڃي.

مان هتي تنوير عباسيءَ جو ذڪر ضرور ڪندس، جيڪو نهايت ئي خلوص سان ”سچل چيئر“ کي سچل سائينءَ جي خيال وانگر دائمي حيثيت ڏيڻ گهري ٿو. سندس ئي ڪوشش ڪري آغا سليم کان هي منتخب ڪلام جو منظوم ترجمو هٿ ڪري سچل چيئر جي اشاعتي سلسلي کي برقرار رکيو ويو آهي. مان آغا سليم جو به، تعاون ۽ محبت جي جذبن سان ڀريل، هن تحفي تي احسانمند آهيان.

آغا سليم جي اردو ترجمي ”منتخب ڪلام سچل سرمست“ لاءِ لکيل مهاڳ جو ترجمو

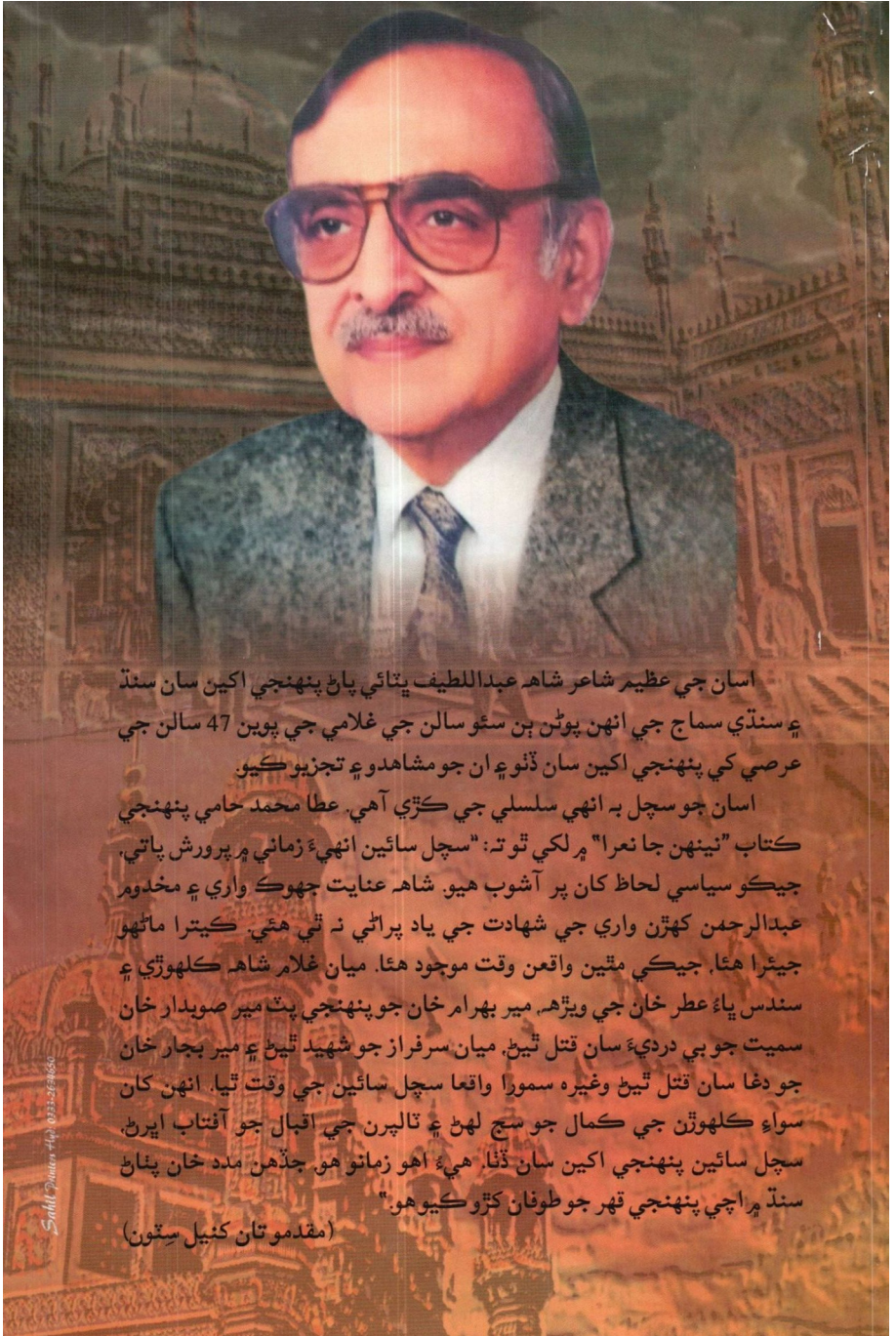

ناري پبليڪيشن جا شايع ٿيل ڪتاب جيڪي وڪري لاءِ موجود آهن

50/-	ثميرا زرين	روشن چانورو (ڪهاڻيون)
25/-	وشنو پاتيا	پيار جو آئينو (ناول)
50/-	مير غلام الله خان ٽالپور	دامستان مير (شاعري)
20/-	محمود مغل	هٿ ريڪائڻ کان خالي (ناول)
20/-	جيورا مر جوشي	علمي بابا گم (بالڪ ناول)
75/-	محمود مغل	اسين جيئرا آهيون (آٽر ڪٿا)
100/-	طارق اشرف	هٿين هٿ ڪٽڙول (جيل ڊائري)
100/-	استاد بخاري	ماندي ٿي نه ماري (شاعري)
75/-	ڊاڪٽر حيدر سنڌي	امريڪا جا رنگ (سفر نامو)
100/-	ايريا انجنيئرنگ مومتن	ستان پر لڪيل سوڪي جي ڪهاڻي
150/-	نذير ناز	غزل ڇو نه چوان (شاعري)
80/-	منصور ٿلهو	جيون ليڪا (ناول)
100/-	عذرا سرور	نمر جي چانوري مر (شاعري)
80/-	منصور ٿلهو	جي هانءُ نه هاري (ڪهاڻيون)
100/-	اردوم) ميمونا راڙهه	اڏوري چاهتون پر گهري اڏوري لڙڪي (شاعري)
100/-	منصور ٿلهو	زندگي يوگ (ناول)
	پونر بلواڻي	زڙڻي جي راڻي (رٿه پڇا جو ڪتاب)
	شگفته شاهه	امن جي تلاش (ڪهاڻيون)
	نذير ناز	لهرن لڪ لباس (مضمون)
	وينا شرنگي	ڪيئن وساريان ويڙهين
	چئنچنداس رامچنداس آريه شيوڪ	يوگ آسن
	اختر بلوچ	جيل ڪي ڊائري (جيل ڊائري اردوم)

ڪتاب گهرائڻ لاءِ ايڊريس

ناري ميڊيا سينٽر 443/3 صدر حيدرآباد

اسان جي عظيم شاعر شاھ عبداللطيف ڀٽائي پاڻ پنهنجي اکين سان سنڌ ۽ سنڌي سماج جي انهن پوڻن ٻن سئو سالن جي غلامي جي پوئين 47 سالن جي عرصي کي پنهنجي اکين سان ڏٺو ۽ ان جو مشاهدو ۽ تجزيو ڪيو.

اسان جو سچل به انهي سلسلي جي ڪٽي آهي. عطا محمد حامي پنهنجي ڪتاب ”نينهن جانعرا“ ۾ لکي ٿو ته: ”سچل سائين انهيءَ زماني ۾ پرورش پاتي، جيڪو سياسي لحاظ کان پر آشوب هيو. شاھ عنايت جهوڪ واري ۽ مخدوم عبدالرحمن کهڙن واري جي شهادت جي ياد پراڻي نه ٿي هئي. ڪيترا ماڻهو جيئرا هئا، جيڪي مٿين واقعن وقت موجود هئا. ميان غلام شاھ، ڪلهوڙي ۽ سندس پيءُ عطر خان جي ويڙهه، مير بهرام خان جو پنهنجي پٽ مير صوبدار خان سميت جو بي درديءَ سان قتل ٿيڻ، ميان سرفراز جو شهيد ٿيڻ ۽ مير بجار خان جو دغا سان قتل ٿيڻ وغيره سمورا واقعا سچل سائين جي وقت ٿيا، انهن کان سواءِ ڪلهوڙن جي ڪمال جو سج لهڻ ۽ ٽالپرن جي اقبال جو آفتاب اڀرڻ، سچل سائين پنهنجي اکين سان ڏٺا، هيءُ اهو زمانو هو، جڏهن مدد خان پٺاڻ سنڌ ۾ اچي پنهنجي قهر جو طوفان کڙو ڪيو هو.“

(مقدمو تان ڪٺيل سٽون)

Sindh Samat 41p 0713274658

پڙهندڙ نسل . پ ن

The Reading Generation

1960 جي ڏهاڪي ۾ عبدالله حسين ”اُداس نسلين“ نالي ڪتاب لکيو. 70 واري ڏهاڪي ۾ وري ماڻگ ”لڙهندڙ نسل“ نالي ڪتاب لکي پنهنجي دور جي عڪاسي ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي. امداد حسينيءَ وري 70 واري ڏهاڪي ۾ ئي لکيو:

انڌي ماءُ جڙيندي آهي اونڌا سونڌا ٻارَ
ايندڙ نسل سمورو هوندو گونگا ٻوڙا ٻارَ

هر دور جي نوجوانن کي اُداس، لڙهندڙ، ڪڙهندڙ، ڪڙهندڙ، ٻرندڙ، ڄرندڙ، ڪرندڙ، اوسيئڙو ڪندڙ، پاڙي، ڪاڻو، پاڇوڪڙ، ڪاوڙيل ۽ وڙهندڙ نسلن سان منسوب ڪري سگهجي ٿو، پر اسان انهن سڀني وچان ”پڙهندڙ“ نسل جا ڳولائو آهيون. ڪتابن کي ڪاڳر تان ڪڍي ڪمپيوٽر جي دنيا ۾ آڻڻ، ٻين لفظن ۾ برقي ڪتاب يعني e-books ٺاهي ورهائڻ جي وسيلي پڙهندڙ نسل کي وَڌڻ، ويجهڻ ۽ هڪ ٻئي کي ڳولي سگهاري تحريڪ جي رستي تي آڻڻ جي آس رکون ٿا.

پڙهندڙ نسل (پن) ڪا به تنظيم ناهي. اُن جو ڪو به صدر، عهديدار يا پايو وجهندڙ نه آهي. جيڪڏهن ڪو به شخص اهڙي دعويٰ ڪري ٿو ته پڪ ڄاڻو ته اهو ڪوڙو آهي. نه ئي وري پن جي نالي کي پئسا گڏ ڪيا ويندا. جيڪڏهن ڪو اهڙي ڪوشش ڪري ٿو ته پڪ ڄاڻو ته اهو به ڪوڙو آهي.

جھڙيءَ طرح وٽن جا پَن ساوا، ڳاڙها، نيرا، پيلا يا ناسي هوندا آهن
 اهڙيءَ طرح پڙهندڙ نسل وارا پَن به مختلف آهن ۽ هوندا. اهي ساڳئي ئي
 وقت اداس ۽ پڙهندڙ، ٻرندڙ ۽ پڙهندڙ، سُست ۽ پڙهندڙ يا وڙهندڙ ۽
 پڙهندڙ به ٿي سگهن ٿا. ٻين لفظن ۾ پَن کا خصوصي ۽ تالي لڳل ڪلب
 Exclusive Club نه آهي.

ڪوشش اها هوندي ته پَن جا سڀ ڪم ڪار سهڪاري ۽ رضاڪار
 بنيادن تي ٿين، پر ممڪن آهي ته ڪي ڪم اجرتي بنيادن تي به ٿين. اهڙي
 حالت ۾ پَن پاڻ هڪٻئي جي مدد ڪرڻ جي اصول هيٺ ڏي وٺ ڪندا ۽
 غيرتجرتي non-commercial رهندا. پَن پاران ڪتابن کي ڊجيتائيز digitize
 ڪرڻ جي عمل مان ڪو به مالي فائدو يا نفعو حاصل ڪرڻ جي ڪوشش نه
 ڪئي ويندي.

ڪتابن کي ڊجيتائيز ڪرڻ کان پوءِ اهم مرحلو ورهائڻ distribution
 جو ٿيندو. اهو ڪم ڪرڻ وارن مان جيڪڏهن ڪو پيسا ڪمائي سگهي ٿو
 ته ڀلي ڪمائي، رڳو پَن سان ان جو ڪو به لاڳاپو نه هوندو.

پَن کي کليل ڪرڻ ۾ صلاح ڏجي ٿي ته هو وَس پٽاندڙ وڌ کان وڌ
 ڪتاب خريد ڪري ڪتابن جي ليگن، ڇپائيندڙن ۽ ڇاپيندڙن کي
 همٿائڻ. پر ساڳئي وقت علم حاصل ڪرڻ ۽ ڄاڻ کي ڦهلائڻ جي ڪوشش
 دوران ڪنهن به رڪاوٽ کي نه مڃڻ.

شيخ اياز علم، ڄاڻ، سمجھ ۽ ڏاهپ کي گيت، بيت، سٺ، پڪار سان
 تشبيه ڏيندي انهن سڀني کي بمن، گولين ۽ بارود جي مد مقابل بيهاريو
 آهي. اياز چوي ٿو ته:

گيت به ڄڻ گوريلا آهن، جي ويريءَ تي وار ڪرن ٿا.

.....

ڄڻ جن جن جاڙ وڏي ٿي جڳ ۾، هو ٻوليءَ جي آڙ چڙين ٿا؛
 ريتيءَ تي راتاها ڪن ٿا، موتي منجهه پهڙ چڙين ٿا؛

.....

ڪالهه هيا جي **سرخ گلن** جيئن، اڄڪلهه **نيلا پيلا** آهن؛
 گيت به ڄڻ گوريلا آهن.....

.....

هي بيت اٿي، هي ٻم- گولو،

جيڪي به ڪٿين، جيڪي به ڪٿين!

مون لاءِ پنهي ۾ فرق نه آ، هي بيت به ٻم جو ساٿي آ،
 جنهن رڻ ۾ رات ڪيا رڙا، تنهن هڏ ۽ چم جو ساٿي آ -

ان حساب سان اڻڄاڻائي کي پاڻ تي اهو سوچي مڙهڻ ته ”هاڻي ويڙهه ۽
 عمل جو دور آهي، ان ڪري پڙهڻ تي وقت نه وڃايو“ نادانيءَ جي نشاني
 آهي.

پڻ جو پڙهڻ عام ڪتابي ڪيڙن وانگر رڳو نصابي ڪتابن تائين
 محدود نه هوندو. رڳو نصابي ڪتابن ۾ پاڻ کي قيد ڪري ڇڏڻ سان سماج
 ۽ سماجي حالتن تان نظر کڄي ويندي ۽ نتيجي طور سماجي ۽ حڪومتي
 پاليسيون policies اڻڄاڻن ۽ نادانن جي هٿن ۾ رهنديون. پڻ نصابي ڪتابن
 سان گڏوگڏ ادبي، تاريخي، سياسي، سماجي، اقتصادي، سائنسي ۽ ٻين

ڪتابن کي پڙهي سماجي حالتن کي بهتر بنائڻ جي ڪوشش ڪندا.

پڙهندڙ نسل جا پڻ سڀني کي چو، چالاءِ ۽ ڪينئن جهڙن سوالن کي هر بيان تي لاڳو ڪرڻ جي ڪوٺ ڏين ٿا ۽ انهن تي ويچار ڪرڻ سان گڏ جواب ڳولڻ کي نه رڳو پنهنجو حق، پر فرض ۽ اٽل گهرج unavoidable necessity سمجهندي ڪتابن کي پاڻ پڙهڻ ۽ وڌ کان وڌ ماڻهن تائين پهچائڻ جي ڪوشش جديد ترين طريقن وسيلي ڪرڻ جو ويچار رکن ٿا.

توهان به پڙهڻ، پڙهائڻ ۽ ڦهلائڻ جي ان سهڪاري تحريڪ ۾ شامل ٿي سگهو ٿا، بس پنهنجي اوسي پاسي ۾ ڏسو، هر قسم جا ڳاڙها توڙي نيرا، ساوا توڙي پيلا پن ضرور نظر اچي ويندا.

وڻ وڻ کي مون پاڪي پائي چيو ته ”منهنجا پاءُ
پهتو منهنجي من ۾ تنهنجي پڻ پڻ جو پڙلاءُ.“
- اياز (ڪلهي پاتم ڪينرو)

سنڌ سلامت

www.sindhsalamat.com

سنڌ سلامت جو مشن ۽ مقصد سنڌي ٻوليءَ جي ڊجيٽلائيزيشن ۽ پکيڙ کي وسيع ڪرڻ آهي ۽ پڻ دنيا سان گڏ سندس رفتار سان هلڻ جو ساڻهاو آهي، ڇو ته تاريخ هميشه انهن قومن جو احترام ڪيو آهي جن پنهنجي علمي سرمائي جي حفاظت ڪئي آهي. سنڌ سلامت پڻ پنهنجي ٻوليءَ جي بقاء خاطر سنڌي ٻوليءَ ۾ لکيل قيمتي ۽ ناياب ورثي کي ضايع ٿيڻ کان بچائڻ ۽ ان کي نه رڳو محفوظ رکڻ پر پنهنجي اديبن، ليکڪن، محققن ۽ شاعرن جي علم، هنر ۽ تخليق کي ڊجيٽلائيز ڪندي دنيا جي ڪنڊ ڪڙڇ ۾ موجود سنڌين تائين مفت ۾ آسانيءَ سان پهچائڻ جو عزم ڪيو آهي.

اسان جي خواهش هئي ته سنڌي مواد تي مشتمل هڪ اهڙو ڪتاب گهر قائم ڪجي جتي هر موضوع تي مشتمل ڪتاب موجود ملن. ڪتابن کي ڳولڻ ۽ ڏاڻو ڏيڻ ڪرڻ آسان هجي ۽ ايندڙائيد سميت آڻي فون يا ونڊوز آپريٽنگ سسٽم سميت هر قسم جي ڊوائيس تي آساني سان آن لائين پڻ پڙهي سگهجي.

۽ اهو سڀ ”سنڌ سلامت ڪتاب گهر“ ذريعي ئي ممڪن ٿي سگهيو. اميد ته سنڌ سلامت ڪتاب گهر ذريعي سموري دنيا ۾ موجود سنڌي نه صرف پر پور لاپ حاصل ڪندا پر سنڌ سلامت ڪتاب گهر کي وڌيڪ فائديمند بنائڻ لاءِ پنهنجو پورو ساٿ نڀائيندا.

books.sindhsalamat.com

سنڌ سلامت ڪتاب گهر جي ايندڙائيد اپليڪيشن پلي اسٽور جي هن لنڪ تان ڏاڻو ڏيو ڪريو:

<https://play.google.com/store/apps/details?id=com.sindhsalamat.book>